

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II
Wydział Nauk Społecznych
Instytut Pedagogiki
Międzyobszarowe Indywidualne Studia Humanistyczno-Społeczne
Studia stacjonarne

Zuzanna Głasek

Nr albumu 135081

**Formacja permanentna w życiu konsekrowanym
jako realizacja czterech filarów edukacji Jacquesa Delorsa**

Praca licencjacka

napisana na seminarium Poradnictwo i kształcenie ustawiczne
pod kierunkiem dr Beaty Jakimiuk

Lublin 2016

Spis treści

Wstęp.....	4
1. Edukacja, kształcenie, uczenie się przez całe życie i formacja	7
1.1. Ustalenia terminologiczne: edukacja permanentna, kształcenie ustawiczne i lifelong learning	7
1.1.1. Edukacja dorosłych, edukacja permanentna i uczenie się przez całe życie	8
1.1.3. Elementy charakterystyczne edukacji w Raporcie Delorsa	13
1.2. Formacja	15
1.2.1. Różnorodność ujęć terminu formacja	15
1.2.2. Elementy charakterystyczne formacji o inspiracji chrześcijańskiej.....	17
1.2.3. Relacja pomiędzy edukacją i formacją.....	18
1.3. Filary edukacji w raporcie Międzynarodowej Komisji do spraw Edukacji dla XXI wieku pod przewodnictwem Jacquesa Delorsa <i>Edukacja: jest w niej ukryty skarb</i>	19
1.3.1. Uczyć się, aby wiedzieć	20
1.3.2. Uczyć się, aby działać	22
1.3.3. Uczyć się, aby żyć wspólnie	23
1.3.4. Uczyć się, aby być.....	24
2. Formacja w życiu konsekrowanym	27
2.1. Podstawowe pojęcia i źródła formacji w życiu konsekrowanym.....	28
2.1.1. Istota życia konsekrowanego i formacji zakonnej	29
2.1.2. Wybrane dokumenty Kościoła odnoszące się do formacji w życiu konsekrowanym	30
2.1.3. Etapy formacji zakonnej i ich związek z formacją permanentną.....	31
2.2. Przystosowanie formacji zakonnej do współczesnych realiów	33
2.2.1. Aktualizacja formacji zakonnej w kontekście kultury postnowoczesnej.....	34
2.2.2. Formacja czy uniformizacja	37
2.2.3. Przestrzeń temporalna procesu formacji	38
2.3. Pedagogia rad ewangelicznych.....	39
2.3.1. Pedagogia rady ewangelicznej czystości.....	41
2.3.2. Pedagogia rady ewangelicznego ubóstwa	42
2.3.3. Pedagogia rady ewangelicznego posłuszeństwa	43
3. Realizacja czterech filarów edukacji Delorsa w życiu konsekrowanym	47
3.1. Formacja duchowa - uczyć się, aby być	49
3.1.1. W poszukiwaniu doskonałości	49

3.1.2.	Asceza	50
3.1.3.	Milczenie	52
3.2.	Formacja doktrynalna i praktyczna - uczyć się, aby wiedzieć i działać	53
3.2.1.	Prymat teologii i filozofii w formacji intelektualnej	53
3.2.2.	Wymiar kulturowy i zawodowy formacji ukierunkowanej na rozwój osoby i służbę drugiemu	54
3.3.	Formacja w i do życia wspólnotowego - uczyć się, aby być z innymi.....	56
3.3.1.	Wspólnota, jako przestrzeń i narzędzie formacji	57
3.3.2.	Czynniki sprzyjające formacji we wspólnocie	58
3.3.3.	Dialog, jako podstawowe narzędzie formowania wspólnoty i jej członków	59
3.3.4.	Wspólnota, jako miejsce uczenia się odpowiedzialności za siebie i za innych	60
3.3.5.	Jedność w różnorodności - szkoła akceptacji drugiego w jego niepowtarzalności.	62
3.3.6.	Formacja apostołska	63
	Zakończenie	66
	Wykaz skrótów	69
	Bibliografia.....	70
	Źródła.....	70
	Literatura	72
	Netografia.....	75

Wstęp

Przedmiotem pracy jest rzeczywistość formacji permanentnej w życiu konsekrowanym, o ile realizuje postulaty zawarte w raporcie Międzynarodowej Komisji do spraw Edukacji dla XXI wieku, pod przewodnictwem Jacquesa Delorsa. Przedmiot materialny pracy stanowi formacja ciągła osób konsekrowanych, natomiast przedmiot formalny precyzuje wskazaną tematykę - na ile ten rodzaj formacji urzeczywistnia cztery filary edukacji: uczyć się, aby wiedzieć, aby potrafić, aby być z innymi i aby być. W związku z tym, że pedagogika jest jedną z nauk kulturowych, nauk o duchu, punktem wyjścia w badaniach będzie doświadczenie życia osób konsekrowanych zebrane i usystematyzowane w dokumentach Kościelnych, po Soborze Watykańskim II¹.

Metodologia

Problem badawczy pracy licencjackiej koncentruje się na tym, w jaki sposób formacja permanentna w życiu konsekrowanym realizuje cztery filary edukacji Delorsa stanowiące wytyczne edukacyjne na poziomie międzynarodowym w XXI wieku. Celem badań jest weryfikacja tezy postawionej w tytule pracy. Analiza wskazanego tematu zostanie zrealizowana poprzez odpowiedź na szczegółowe problemy badawcze:

- Czym jest edukacja (także dorosłych), kształcenie ustawiczne, uczenie się przez całe życie i formacja?
- Jaka jest charakterystyka czterech filarów edukacji zawartych w raporcie Komisji UNESCO?
- Czym jest życie zakonne i jak można scharakteryzować formację osób konsekrowanych, ze szczególnym uwzględnieniem formacji permanentnej?
- Jakie są elementy formacji zakonnej, które można porównać z czterema filarami edukacji?

Przeprowadzone badanie mieści się w strategii jakościowej, która umożliwia poznanie złożonych elementów analizowanego problemu². W celu uzyskania wyczerpującego opracowania powyższych zagadnień zostanie wykorzystana hermeneutyka, która jest jedną z najważniejszych metod w dyscyplinach humanistycznych i społecznych³: "to metoda charakterystyczna dla nauk

¹ K. ABLEWICZ, *Hermeneutyka i fenomenologia w badaniach pedagogicznych*, w: *Orientacje w metodologii badań pedagogicznych*, S. PALKA (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 1998, s.26.

² M. ŁOBOCKI, *Metody i techniki badań pedagogicznych*, Oficyna Wydawnicza "Impuls", Kraków 2009, s. 20.

³ H.-H. KRUGER, *Wprowadzenie w teorie i metody badawcze nauk o wychowaniu*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2005, s.142-148.

o duchu (o kulturze) a nie o przyrodzie. Jeśli założymy, że sytuacje wychowania (samowychowania) i kształcenia (edukacji, autoedukacji) przynależą do przejawów ludzkiego ducha, podobnie jak i cała kultura, to i pedagogikę trzeba będzie uprawiać zgodnie z metodologią tychże nauk, to jest jako naukę wyjaśniającą"⁴. O dwóch charakterystycznych obecnych w pedagogice w ten sposób pisze Ablewicz: "W pedagogice występują dwa określenia: pedagogika hermeneutyczna i hermeneutyka pedagogiczna. Różnica jest następująca: pedagogika hermeneutyczna wskazuje na wykorzystanie określonej metody naukowej - hermeneutyki - do badania rzeczywistości wychowawczej. (...) Hermeneutyka pedagogiczna z kolei wskazuje, że kategorią różnicującą jest nie metoda, lecz badany obszar, obiekt"⁵. W pierwszym wypadku będzie to zbadanie poprzez analizę dokumentów Magisterium jak formacja permanentna w życiu konsekrowanym realizuje podstawowe filary współczesnej edukacji, natomiast w drugim rozumieniu sformułowania zostanie przedstawione, na ile sama forma życia konsekrowanego ma charakter wychowawczy.

W niniejszej pracy techniką zbierania materiału badawczego jest analiza dokumentów źródłowych, którym jest nauczanie magisterium Kościoła. Analiza jakościowa wykaże elementy charakterystyczne dla formacji w przestrzeni życia konsekrowanego, a ponadto dowiedzie, czy i na ile odpowiada ona na apel dotyczący edukacji ukierunkowanej przez cztery filary Delorsa⁶. Z tego powodu analizie zostanie poddany także IV rozdział Raportu *Edukacja: jest w niej ukryty skarb*, w którym znajdują się opisane filary edukacji. Zgromadzone i opracowane wyniki umożliwią wyczerpanie problemu badawczego.

Struktura pracy

W pierwszym rozdziale zostanie omówiony aktualny stan wiedzy na temat podstawowych pojęć wchodzących w zagadnienie pracy: edukacja, uczenie się przez całe życie i formacja. Wyszczególnione zostaną także cztery filary edukacji Delorsa.

Drugi rozdział poświęcony formacji w życiu konsekrowanym zatrzyma się na elementach charakterystycznych tego sposobu życia, niezbędnych do zrozumienia środowiska procesu formacji osób konsekrowanych. Rady ewangeliczne zostaną przeanalizowane pod kątem ich charakteru pedagogicznego. Uwaga zostanie zwrócona również na aspekt całościowy procesu formacji.

⁴ K. ABLEWICZ, *Hermeneutyka i fenomenologia a pedagogika*, w: Podstawy metodologii badań w pedagogice, PALKA (red.), Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2010, s. 105.

⁵ K. ABLEWICZ, *Hermeneutyka i fenomenologia...*, s.32.

⁶ H.- H.KRUGER, *Wprowadzenie...*, s.161.163.

Przedstawienie zależności między czterema filarami edukacji i formacją permanentną w życiu konsekrowanym stanowi cel ostatniego rozdziału. Choć część źródeł jest wcześniejsza niż Raport, już w nich proponuje się harmonijną formację, realizowaną w wymiarze uczenia się, aby wiedzieć, potrafić, być z innymi i być. Życie konsekrowane nadaje tym filarom specyficzną charakterystykę, jednak żadnego z nich nie zaniedbuje. Najbardziej rozwija aspekt dotyczący uczenia się, aby być z innymi. Jest to jedno z podstawowych wyzwań nie tylko dla życia konsekrowanego, ale dla współczesnego człowieka wogóle.

1. Edukacja, kształcenie, uczenie się przez całe życie i formacja we współczesnej myśli pedagogicznej i dokumentach międzynarodowych

Znaczenie edukacji we współczesnym świecie jest coraz bardziej istotne, ze względu na dokonujące się przemiany cywilizacyjne, kulturowe, gospodarcze i społeczne, którym trzeba sprostać. Dlatego problem edukacji podejmowany jest nie tylko przez środowiska związane z oświatą (kuratoria, uniwersytety, szkoły) i kulturą (UNESCO), polityką (ministerstwa oświaty, Komisja Europejska) nauczycieli akademickich kierunków pedagogicznych czy studentów tych kierunków, ale także organizacje handlowe, korporacje i rynki finansowe (Organizację Współpracy Gospodarczej i Rozwoju, Światowa Organizacja Handlu, Bank Światowy). Zainteresowanie edukacją jest coraz szersze, dotyka niemal wszystkich dziedzin i etapów życia. Jej problematyka wybrzmiewa również w publikacjach poświęconych życiu konsekrowanemu.

W perspektywie całościowej tematyki pracy zostaną przedstawione definicje edukacji przede wszystkim z obszaru międzynarodowego ze względu na uniwersalny charakter samej edukacji, a także procesu formacji w życiu konsekrowanym. Z tego tytułu akcent zostanie położony na edukację osób dorosłych i jej wymiar permanentny. Dokumenty dotyczące życia konsekrowanego używają terminu formacja, dlatego też zostanie przedstawione rozumienie tego terminu, ze szczególnym jego uwzględnieniem w inspiracji chrześcijańskiej. Rozdział uzupełni charakterystyka czterech filarów edukacji, które wyznaczają jej horyzonty w XXI wieku.

1.1. Ustalenia terminologiczne: edukacja permanentna, kształcenie ustawiczne i lifelong learning

Nauki humanistyczne i społeczne posługują się umownymi definicjami poszczególnych pojęć, dlatego nie ma jednej, sprecyzowanej definicji edukacji. Leksykon PWN podaje następującą: edukacja "to ogół oddziaływań międzygeneracyjnych służących formowaniu całokształtu zdolności życiowych człowieka (fiz., poznawczych, estetycznych, moralnych i rel. itd.) czyniących z niego istotę dojrzałą, świadomie realizującą się, "zadomowioną" w danej kulturze, zdolną do konstruktywnej krytyki i refleksyjnej afirmacji; jest podstawowym terminem w pedagogice, który charakteryzuje najwyższy stopień ogólności"⁷. To bardzo szerokie rozumienie procesu kluczowego dla pedagogiki zwraca uwagę na następujące elementy:

⁷*Pedagogika*, Leksykon PWN, B. MILERSKI, B. ŚLIWERSKI (red.), PWN, Warszawa 2000, s. 54.

- oddziaływania edukacyjne zachodzą w społeczeństwie wytwarzającym określoną kulturę,
- przebiegają dwustronnie/wielostronnie,
- obejmują rozwój różnych wymiarów człowieczeństwa (nie tylko intelektualnych)
- są celowe, nastawione na ogólnoludzką dojrzałość i zdolność do wydawania sądów pozytywnych i negatywnych.

Takie ujęcie edukacji obejmuje treścią dwa inne pojęcia, które je uszczegóławiają: wychowanie i kształcenie. Pierwsze zazwyczaj jest definiowane, jako świadome działanie pedagogiczne zmierzające do formowania osobowości, natomiast drugie, jako system działań mający za zadanie umożliwić poznanie świata i przygotować do przekształcania go⁸.

Temat edukacji jest wciąż aktualny, dlatego obok definicji akademickich, powstają inne, formułowane przez międzynarodowe instytucje, które wyznaczają kierunki współczesnej oświaty. Ta różnorodność podmiotów zajmujących się edukacją prowadzi do coraz głębszego zrozumienia problematyki uczenia się przez całe życie i przyczynia się do rozwoju refleksji pedagogicznej.

1.1.1. Edukacja dorosłych, edukacja permanentna i uczenie się przez całe życie

Jedną z najważniejszych organizacji międzynarodowych, której celem jest współpraca w dziedzinie oświaty, nauki i kultury jest utworzona w 1946 roku agenda ONZ do spraw Oświaty, Nauki i Kultury⁹ - UNESCO. Z jej inicjatywy od 1949 roku odbywają się Konferencje Oświaty Dorosłych. Wśród najbardziej znaczących można wskazać te w Montrealu, Tokio i Hamburgu. W 1960 roku odbyła się konferencja w pierwszym ze wskazanych miast pod hasłem: "Edukacja dorosłych w zmieniającym się świecie", która proklamowała koncepcję uczenia się przez całe życie i której kontynuacją było przeformułowanie koncepcji kształcenia dalszego na kształcenie ustawiczne. Osiągnięcie Konferencji Tokijskiej z 1972 stanowiła między innymi próba przezwyciężenia antynomii między edukacją formalną i nieformalną¹⁰. Natomiast celem Konferencji Hamburgskiej była wymiana doświadczeń z realizacji założeń wypracowanych na wcześniejszych konferencjach i wyznaczenie kierunków działań oświatowych na przyszłość. Została na niej potwierdzona aktualność zamysłu edukacji ustawicznej, który stał się strategią rozwoju edukacji w XXI wieku. Punkt odniesienia stanowiły cztery filary edukacji Delorsa.

⁸K. RUBACHA, *Edukacja jako przedmiot pedagogiki i jej subdyscyplin*, w: *Pedagogika 1. Podręcznik akademicki*, KWIECIŃSKI Z., ŚLIWERSKI B. (red.) PWN, Warszawa 2003, s.26.

⁹ <http://www.nauka.gov.pl/organizacje-i-programy-miedzynarodowe/unesco-organizacja-narodow-zjednoczonych-do-spraw-oswiaty-nauki-i-kultury.html>; dostęp: 1.04.2016.

¹⁰H. SOLARCZYK, *Edukacja ustawiczna w Niemczech w kontekście międzynarodowym*, Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2001, s.22.

W ramach UNESCO zostały także stworzone dwa raporty o stanie oświaty, które wskazywały także kierunki rozwoju edukacji. W 1971 roku Międzynarodowa Komisja do spraw Rozwoju Edukacji pod przewodnictwem E. Faurea przygotowała raport o aktualnym stanie oświaty i wskazała kierunki rozwoju edukacji. Raport "Uczyć się, aby być" wyróżnił trzy fundamentalne zasady dalszego rozwoju edukacji: zasadę powszechności, elastyczności (metodycznej, strukturalnej i programowej) i ciągłości (ustawiczości) kształcenia¹¹. Ta ostatnia zasada, najbardziej istotna, miała zmieniać mentalność dotyczącą edukacji, ponieważ podkreśla ciągłość uczenia się i odpowiedzialność osobową w tym procesie¹². Raport Komisji pod kierownictwem Delorsa z 1996 roku kontynuuje główne linie poprzedniego ubogacając zasady rozwoju edukacji o cztery filary: uczenie się, aby zdobyć wiedzę, działać, harmonijnie współżyć z innymi i być.

Sesja Generalna UNESCO w Nairobi (1976 rok) określa edukację dorosłych, jako "kompleks procesów oświatowych: formalnych, nieformalnych i incydentalnych, które niezależnie od treści, poziomu i metod, umożliwiają uzupełnienie wykształcenia w formach szkolnych i pozaszkolnych. Dzięki temu osoby dorosłe rozwijają swoje zdolności, wzbogacają wiedzę, udoskonalają kwalifikacje zawodowe bądź zdobywają nowy zawód, zmieniają postawy i zachowania, aktywnie uczestniczą w społecznym, ekonomicznym i kulturalnym rozwoju"¹³. Kształcenie dokonuje się w wymiarze formalnym (obejmującym formy instytucjonalne, stałe pod względem przekazywanych treści i czasu realizacji, których ukończenie poświadczane jest odpowiednim dyplomem), pozaformalnym (świadome i zorganizowane działania edukacyjne, realizowane poza formalnym systemem szkolnym) i nieformalnym (zdobywanie wiedzy i umiejętności, kształtowanie postaw, rozwój osobowości w oparciu o doświadczenie życiowe)¹⁴.

Takie rozumienie kształcenia otwiera perspektywy na koncepcję uczenia się przez całe życie¹⁵, które ukierunkowane na "człowieka od wczesnego dzieciństwa do późnej starości (...) oznacza (...) cechą stałego trwania, realizowanej bez przerwy, edukacji człowieka kontynuowanej od urodzenia do śmierci, ideę i normę, zasadę i właściwość tej edukacji, jej model"¹⁶. Kargul

¹¹E. FAURE, E. HERRERA, A. R. KADDOURA, *Uczyć się, aby być*, PWN, Warszawa 1975.

¹²D. KORZAN, *Edukacja permanentna w świetle dokumentów UNESCO*, w: E-mentor 3 (10) 2005, http://www.pedagogika.dsw.edu.pl/fileadmin/user_upload/iped/materialy_dydaktyczne/Modele_pracy_educacyjnej/Edukacja_permanentna_w_wietle_dokument_w_UNESCO.pdf; dostęp: 1.04.2016

¹³Definicja sformułowana i przyjęta podczas Konferencji Generlanej XIX Sesji UNESCO w Nairobi 26.11.1976, cytata za: Strategia Rozwoju Kształcenia Ustawicznego do roku 2010, Ministerstwo Edukacji Narodowej i Sportu, Warszawa 2003, s.3.

¹⁴*Perspektywa uczenia się przez całe życie*, Międzyresortowy Zespół do spraw uczenia się przez całe życie, Warszawa 2013: <http://www.bjk.uw.edu.pl/files/pdf/Perspektywa.pdf>, pobrano 29.03.2016

¹⁵D. CIECHANOWSKA, *Od edukacji ustawicznej do całożyciowego uczenia się - potrzeba kształcenia kompetencji uczenia się*, w: Edukacja ustawiczna w szkołach wyższych - od idei do praktyki, GÓRALSKA R., PÓLTURZYCKI J. (red.), Biblioteka Edukacji Dorosłych, t.33, Płock - Toruń 2004, s.145-160.

¹⁶T. ALEKSANDER, *Edukacja ustawiczna/permanentna*, w: Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku, t. I, PILCH T.(red.), Wydawnictwo Akademickie "Żak", Warszawa 2003, s. 985.

zaznacza, że polscy andragodzy nie rozróżniają tych pojęć używając ich zamiennie, co jednak nie oddaje postulatów zmiany idei edukacji całościowej na przestrzeni międzynarodowej¹⁷. W dokumentach Komisji Europejskiej i Rady Unii Europejskiej z lat 2000-2002 konsekwentnie używa się terminu uczenie się przez całe życie, które jest charakteryzowane przez następujące elementy:

- należy docenić uczenie się w różnych formach i obszarach - tj. lifewide learning,
- proces uczenia się przebiega całe życie - tj. lifelong learning,
- jest powszechny, dotyczy wszystkich obywateli,
- efekty uczenia się zostają potwierdzone konkretną oceną, bez względu na formę nauki,
- to proces angażujący różne organy współdziałają ze sobą we wskazanym obszarze,
- zwraca się szczególną uwagę, aby w centrum działań edukacyjnych był człowiek,
- należy przeznaczyć na ten cel odpowiednie środki¹⁸.

Do niezwykłych cech uczenia się należą ponadto: charakter holistyczny (poznawanie odnosi się do tożsamości człowieka), interakcyjny i społeczny kontekst, procesualna natura¹⁹, które obecnie zostają wzbogacone o następujące elementy:

- indywidualizacja (dopasowanie edukacji do potrzeb jednostki),
- samodzielność (wybór przedmiotu nauki, metody, okoliczności)
- internacjonalizacja (porównywalność oceny wyników (samo)kształcenia bez względu na metody edukacyjne)²⁰.

Wskazane składniki zwracają uwagę na ostateczną decyzję człowieka w podjęciu procesu, który może wykorzystać każdą okoliczność i sytuację do pogłębienia swojej wiedzy, zdobycia doświadczenia, nowej umiejętności lub doskonalenia charakteru, które formują w nowy sposób całą strukturę człowieka i mają na celu wszechstronne doskonalenie osobowości.

1.1.2. Wybrane teorie uczenia się ludzi dorosłych

Uczenie się ludzi dorosłych nabiera pewnych specyficznych cech, charakterystycznych dla tego etapu życia, które odróżniają ich edukację od edukacji dzieci i młodzieży. Naukowa refleksja na

¹⁷J. KARGUL, *Obszary pozaformalnej i nieformalnej edukacji dorosłych*. Przesłanki do budowy teorii edukacji całościowej, Wydawnictwo Naukowe Dolnośląskiej Szkoły Wyższej Edukacji TWP we Wrocławiu, Wrocław 2005, s.34.

¹⁸*Perspektywa uczenia się przez całe życie*, Międzyresortowy Zespół do spraw uczenia się przez całe życie, Warszawa 2013: <http://www.bjk.uw.edu.pl/files/pdf/Perspektywa.pdf>, pobrano 29.03.2016.

¹⁹M. MALEWSKI, *Od nauczania do uczenia się. O paradygmatycznej zmianie w andragogice*, Wydawnictwo Naukowe Dolnośląskiej Szkoły Wyższej, Wrocław 2010, s. 124.

²⁰H. SOLARCZYK, *Edukacja ustawiczna*, s.55-58, 96.

ten temat pojawia się dosyć niedawno i na początku zostaje zdominowana przez psychologię, która dążąc do wyjaśniania różnych zachowań podejmuje także problematykę uczenia się dorosłych²¹. Do najbardziej znaczących koncepcji andragogicznych można zaliczyć: teorię uczenia się sytuacyjnego J. Lave i E. Wengera, teorię uczenia się emocjonalnego, teorię uczenia się przez poszerzanie Y. Engeströma.

Teoria uczenia się sytuacyjnego jest zogniskowana na społecznych warunkach, w jakich uczą się ludzie dorośli. Edukacja szkolna jest procesem sztucznym, ze względu na pierwotny charakter doświadczenia życiowego w stosunku do kształtowania się pojęciowości, dlatego "uczestnicy edukacji instytucjonalnej mogą z powodzeniem zdawać egzaminy (wymóg kultury szkoły), a jednocześnie uważać wiedzę za całkowicie dysfunkcyjną wobec potrzeb życiowej praktyki"²². Wiedza jest żywym elementem społeczeństwa, wypełnia komunikację, tworzy świat i sposób doświadczania go, w związku, z czym nie jest względem niego autonomiczna. Sama przynależność do określonej wspólnoty powoduje przyjmowanie jej wartości i przekonań, reguł i norm zachowania²³. Poprzez taką przynależność osoba kształtuje swoją tożsamość, nie tylko indywidualną, ale i społeczną. Każdemu z kluczowych elementów składowych tej teorii Wenger przypisuje adekwatną strategię uczenia się:

- znaczenie (sposób doświadczania świata) - uczenie się, jako doświadczenie,
- praktyka (wspólne dziedzictwo, ograniczenia i perspektywy) - uczenie się, jako wykonywanie,
- społeczność (interakcje między ludźmi) - uczenie się, jako przynależność,
- tożsamość (historia indywidualnego kształtowania tożsamości) - uczenie się, jako stawianie się²⁴.

Teoria koncentruje się na społecznym charakterze uczenia się, gdzie rozwój osoby dokonuje się przez wspólne uczestnictwo i realizację określonych celów i tam, gdzie człowiek nadaje znaczenie swojemu działaniu w kontekście przynależności społecznej.

Punktem wyjścia teorii emocjonalnego uczenia się jest osadzenie tego procesu w afektywnych zasobach ludzkiej psychiki i osobistym doświadczeniu²⁵. Do twórców teorii tego typu można zaliczyć D. Kolba, J. Mezirowa, czy M. S. Knowlesa. Według Kolba efektywne uczenie się opiera się na następujących etapach, przebiegających po sobie:

²¹M. MALEWSKI, *Od nauczania do uczenia się*, s. 92.

²² Tamże, s. 95.

²³ Tamże, s. 96-97.

²⁴ Tamże, s. 98-99.

²⁵ Tamże, s. 105.

- konkretnym doświadczeniu,
- refleksyjnej obserwacji,
- tworzeniu abstrakcyjnych hipotez - analizie,
- aktywnego prowadzenia eksperymentów - zastosowanie w praktyce²⁶.

Jest to proces kołowy, który może zacząć się w każdym z etapów, jednak żeby przynieść rezultaty muszą zostać spełnione wszystkie kroki - działaniu towarzyszy świadoma refleksja prowadząca do tworzenia teorii, która doświadczenie porządkuje i pozwala na ponowne zastosowanie utrwalonych wiadomości, które ze swojej strony prowadzą do nowego doświadczenia. Cykl się powtarza, jednak za każdym razem doświadczenie jest nowe, choć zbudowane na bazie wcześniejszych.

Mezirow nawiązuje natomiast do transformacji treści doświadczenia - ono samo prowadzi do wytworzenia schematów znaczeniowych, które oprócz charakteru poznawczego mają także aspekt emocjonalny i wolitywny. Ten proces ogarniający całego człowieka reguluje jego zachowanie, w związku z czym przyczynia się do rozwoju osoby²⁷.

Teoria uczenia się przez poszerzanie ma swoje początki w rosyjskiej szkole kulturowo-historycznej L. Wygotskiego²⁸. Jest to teoria bardziej praktyczna niż akademicka, która podkreśla naturalny charakter uczenia się i podejmuje próbę dialektycznego połączenia jednostki i społeczeństwa. Engeström proponuje przyjęcie horyzontalnej koncepcji uczenia się, zgodnie z którą wiedza jest nieustannie wytwarzana i modernizowana, a działanie rozwija się w odpowiedzi na napotykaną problemy²⁹. Uczenie zaczyna się od twórczości i innowacji - tam, gdzie są poszukiwane nowe rozwiązania powstające przez reprodukcję i uzupełnienie dotychczasowych struktur. Struktury tworzą systemy działania, które posiadają następujące cechy:

- istnieją w relacji z innymi systemami,
- wszyscy ich członkowie mają możliwość wyrażenia się,
- systemy działania zachowują swoją historię w pamięci członków,
- źródłem zmian jest sprzeczność,

²⁶R. GAJEWSKI, *O stylach uczenia się i I-edukacji*, w: E-mentor 4(11) 2005, <http://www.e-mentor.edu.pl/artukul/index/numer/11/id/189>, dostęp: 20.04.2016

²⁷M. MALEWSKI, *Teorie andragogiczne*. Metodologia teoretyczności dyscypliny naukowej, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1998, s. 107.

²⁸M. Malewski, *Od nauczania do uczenia się...*, s. 110.

²⁹Tamże, s. 110 -111.

- transformacja systemu może zachodzić niezależnie od intencji jego członków³⁰.

Teoria uczenia się przez poszerzanie znajduje się na etapie tworzenia się i jest jeszcze opracowywana.

1.1.3. Elementy charakterystyczne edukacji w Raporcie Delorsa

Kluczowym dla niniejszej pracy dokumentem jest raport Międzynarodowej Komisji ds. Edukacji i Oświaty dla XXI wieku, nazwany Raportem Delorsa (ta skrótowa nazwa będzie wykorzystana także w pracy)³¹. Komisja powstała z inicjatywy Konferencji Generalnej UNESCO w 1993, a jej przewodnictwo zostało powierzone przewodniczącemu Komisji Europejskiej, Jacques'owi Delors. W skład komisji weszło jeszcze czternastu wybitnych przedstawicieli polityki, kultury i nauki, reprezentujących różne narody i kultury. Samo tłumaczenie na język polski tytułu dokumentu nie oddaje oryginału angielskiego, *Learning: the Treasure Within*. Pierwszy wyraz może być tłumaczony, jako edukacja, ale także jako uczenie się, które wprowadza w zakres terminu uczenie się przez całe życie.

Raport jest skierowany głównie do rządów i organizacji międzynarodowych w celu sformułowania zaleceń dotyczących przyszłości edukacji - na jaką będzie zapotrzebowanie i dla jakiego społeczeństwa³². Delors we wstępie zarysowuje podejmowaną problematykę, jako wyraz troski o przyszłe pokolenia "z nadzieją na lepszy świat, który potrafi przestrzegać praw człowieka, okazywać wzajemne zrozumienie, wykorzystywać postęp wiedzy jako narzędzie służące rozwojowi ludzkiemu"³³. Choć budowanie lepszego społeczeństwa może wydawać się utopią, członkowie Komisji zdają sobie sprawę, że edukacja o tyle zmieni stosunki między grupami i narodami, o ile da możliwość rozwoju poszczególnym jednostkom i będzie stawiać wysokie cele³⁴. Rządy poszczególnych państw są odpowiedzialne za tworzenie odpowiednich przestrzeni do realizacji tego postulatu.

Jedno z kluczowych zagadnień Raportu to stworzenie możliwie szerokiej definicji edukacji/uczenia się, która już we wstępie jest określona, jako sposób postępowania służący bardziej niż inne "harmonijnemu, autentycznemu rozwojowi ludzi, którego celem jest likwidacja

³⁰ Tamże, s. 113-114.

³¹ J. GNITECKI, *Inspiracje badawcze i poznawcze płynące z pogranicza pedagogiki i globalistyki*, w: *Pogranicza pedagogiki i nauk pomocniczych*, PALKA S. (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2004, s.130.

³² *Edukacja: jest w niej ukryty skarb: raport dla UNESCO Międzynarodowej Komisji d/s Edukacji Dwudziestego Pierwszego Wieku*, DELORS J. (red.), Stowarzyszenie Oświatowców Polskich, Warszawa 1998, s.275-276.

³³ Tamże, s.10.

³⁴ Tamże, s.10.

ubóstwa, wykluczenia, niezrozumienia, ucisku, wojen"³⁵. Definicja Delorsa podkreśla dwa aspekty edukacji. Pierwszym z nich jest wskazanie jej istoty, którym jest rozwój. Raport prezentuje szerokie znaczenie edukacji - to nie tylko proces pogłębiania wiedzy lub zdobywania umiejętności, ale każde działanie, które będzie służyło ogólnoludzkiemu rozwojowi. Rozwinięcie tej myśli podąża w kierunku docenienia wnętrza każdego człowieka, ponieważ od zrozumienia samego siebie zależą dalsze wybory dotyczące pogłębiania wiedzy. Dopiero poznanie siebie otworzy przestrzeń dla zrozumienia drugiego, jego odrębności.

Drugi aspekt zawarty w definicji precyzuje cel, który zostaje uściślony w dalszej części dokumentu: od rozwoju jednostek zależy rozwój społeczeństw, które ze swojej strony stwarzają warunki do rozwoju talentów i wykorzystaniu możliwości twórczych. Innowacje naukowe i techniczne prowadzące do zwiększenia i zróżnicowania produkcji dóbr i usług są dopiero na kolejnym miejscu w hierarchii realizowanych zadań - zanim one będą celem edukacji, jest nim najpierw wychowanie człowieka do odkrycia swojej tożsamości jako członka rodziny i narodu, a dopiero na końcu - wytwórcy dóbr³⁶. Edukacja nie może być podporządkowana wyłącznie wymaganiom rynku pracy, gdyż jej równie ważnym celem jest rozwój zdolności krytycznego myślenia, osądzania rzeczywistości i samodzielnego kierowania swoim losem w świecie³⁷.

Istotną cechą, która ma nadawać kierunek współczesnej edukacji jest jej charakter permanentny, który wyraża się w koncepcji uczenia się przez całe życie. Z jednej strony to odpowiedź na brak możliwości zgromadzenia wystarczającej wiedzy na konkretnym etapie edukacyjnym, z drugiej strony sam proces edukacji podlega zmianom - możliwości uczenia się są wręcz nieskończone. Stąd potrzeba zmiany stereotypowego myślenia, że nauka odbywa się tylko w instytucjach do tego przeznaczonych. W rzeczywistości nie jest już tylko czynnością podejmowaną w odpowiednio przygotowanych miejscach, wiedzą przekazywaną przez bardziej wykształconych, lecz staje się stylem życia: "odtąd czas nauki obejmuje całe życie, a wszystkie rodzaje wiedzy przenikają się i wzbogacają wzajemnie"³⁸. Jedną z podstaw współczesnej edukacji powinno być przygotowanie do samodzielnego uczenia się przez całe życie, które może przebiegać w różnych okolicznościach.

Komisja składająca się z grona specjalistów różnych dziedzin związanych z edukacją, stworzyła dokument, który podaje fundamentalne zasady uczenia się. Co najważniejsze, w centrum jest postawione dobro człowieka, a nie interesy gospodarcze krajów i organizacji. Edukacja nie może

³⁵Tamże, s.9.

³⁶Tamże, s.14-15.

³⁷Tamże, s.100-104; H. SOLARCZYK, *Edukacja ustawiczna...*, s.36-43.

³⁸J. DELORS, *Edukacja...*, s.99.

kształcić tylko w perspektywie korzyści ekonomicznych, traktując osobę przedmiotowo. Człowiek jest odpowiedzialnym podmiotem uczenia się, które według Raportu ma być ukierunkowane na harmonijny rozwój całej osoby. Dopiero wtedy będzie możliwy realny postęp nie tylko w dziedzinie nauki i techniki, ale przede wszystkim humanizacji świata, przeciwdziałaniu wojnom, zwalczaniu ubóstwa. Zogniskowanie głównego celu edukacji na dobru człowieka charakteryzuje także formację zakonną, co jest podstawą do wykorzystania Raportu do analizy formacji osób konsekrowanych.

1.2. Formacja

Pojęcie formacji w polskim kontekście językowym jest używane znacznie rzadziej niż edukacja czy kształcenie. Stąd tłumaczenie tego terminu w pierwszej kolejności ma charakter bardziej ogólny niż edukacyjny: "formować - z łac. *formare* "kształtować" - to "nadawać czemuś określoną formę, określony kształt; kształtować, wyrabiać", "ustawiać w pewnym porządku" (np. pochod, orszak), "organizować coś, ustanawiać, powoływać do życia" (np. rząd), w technice "wykonywać formę odlewniczą, nadawać przedmiotowi żądany kształt za pomocą formy"³⁹. W słowniku języka polskiego wymiar wychowawczy pojawia się dopiero na trzecim miejscu i oznacza wyrabianie "w kimś określonej cechy lub postawy"⁴⁰. Wielki Słownik Języka Polskiego PAN, jako synonim tego terminu podaje kształcenie⁴¹, które wg Nowaka jest tłumaczeniem błędnym gdyż nie uwzględnia genezy pojęcia formacja, powstałego na gruncie pedagogiki o inspiracji chrześcijańskiej⁴².

1.2.1. Różnorodność ujęć terminu formacja

W tradycji chrześcijańskiej formacja jest terminem, który odwołuje się do opisu stworzenia człowieka "na obraz Boży" z Księgi Rodzaju 1,26-27. Zostaje podjęty przez pierwszych teologów i mistyków chrześcijańskich wskazujących na proces, w którym osoba upodabnia się do Boga: "Boży obraz, na podobieństwo, którego został stworzony, człowiek nosi w swej duszy i ma go w sobie rozbudowywać"⁴³. Proces odtwarzania pierwotnego stanu Bożego podobieństwa jest właśnie formacją. Dopiero na początku XIX wieku, wraz z rozwojem pedagogiki, jakonauki,

³⁹ J. MIODEK, *Formować i formułować*, w: Gazeta Wroclawska z dn. 21.11.2012; <http://www.gazetawroclawska.pl/artukul/703437,jan-miodek-formowac-i-formulowac,id,t.html>; dostęp: 2.04.2014.

⁴⁰ *Formować* w: Słownik Języka Polskiego, <http://sjp.pwn.pl/sjp/formowac;2558317.html>, dostęp: 2.04.2016.

⁴¹ Instytut Języka Polskiego PAN, *Formować*, w: Wielki Słownik Języka Polskiego, http://www.wsjp.pl/index.php?id_hasla=25579&ind=0&w_szukaj=formowa%C4%87; dostęp: 2.04.2016.

⁴² M. NOWAK, *Podstawy pedagogiki otwartej*. Ujęcie dynamiczne w inspiracji chrześcijańskiej, Redakcja Wydawnictw KUL, Lublin 1999, s.282-283.

⁴³ H.-G. GADAMER, *Prawda i metoda: zarys hermeneutyki filozoficznej*, Wydawnictwo Inter Esse, Kraków 1993, s.42.

J.G. Herder posłużył się tym terminem w znaczeniu pedagogicznym, a wraz z Heglem ukształtowało się współczesne rozumienie pojęcia. Formacja jest dla filozofa dialektycznym oddziaływaniem pomiędzy człowiekiem i światem, pomiędzy subiektywnością i obiektywnością, pomiędzy indywidualnością i kulturą - interioryzowaniem dorobku ludzkości, identyfikowanym z kształceniem lub przekazywaniem wiedzy.⁴⁴

Jedno i drugie rozumienie formacji zakłada pewien rozwój, jednak istotna różnica między nimi znajduje się w punkcie wyjścia: wizja chrześcijańska polega na wydobyciu obrazu, który Bóg złożył w człowieku i który potencjalnie w nim się znajduje, natomiast interpretacja świecka koncentruje się na przyswojeniu wiedzy, kultury, umiejętności zewnętrznych w stosunku do formującego się podmiotu.

Formację w myśli współczesnej można określić, jako "całość procesów, inicjatyw i narzędzi, zdefiniowanych i zaplanowanych wewnątrz przestrzeni organizacyjnej mających na celu umożliwienie zdobycia, utrzymania i rozwinięcia w osobach, które znajdują się wewnątrz organizacji, kompetencji technicznych i transwersalnych (wiadomości, umiejętności, postaw) niezbędnych do efektywnego wykonania powierzonej roli"⁴⁵. Przytoczona definicja wpisuje się przede wszystkim w kontekst zawodowy bądź społeczny, w której zostaje położony nacisk na szeroko rozumiane przysposobienie do pewnej roli, która choć angażuje całego człowieka, zwraca się ku realizacji pewnej formy zewnętrznej w stosunku do podmiotu działań, w związku z czym jej odwzorowanie jest porównywalne. Natomiast w ujęciu chrześcijańskim w punkcie wyjścia forma zostaje uprzednio złożona w potencjalnych możliwościach podmiotu i w związku z tym rozwój osoby dokonuje się w spełnieniu obrazu, który ona sama już w sobie nosi, ale jednocześnie nieustannie odkrywa i realizuje w sytuacji, w której obecnie się znajduje. W związku z czym wskazane pojęcie oznacza harmonijny proces urzeczywistnienia wewnętrznego potencjału człowieka prowadzący do ukształtowania samego siebie w wolności, odpowiedzialności i różnorodności życiowych doświadczeń prowadzący do odnalezienia w sobie Bożego obrazu, to "formowanie samego siebie i formowanie wychodzące od samego siebie"⁴⁶. Od wcześniejszej orientacji odróżnia ją fakt, że zaproponowana forma istnieje już w osobie ludzkiej, a nie jest narzucana z zewnątrz.

Jeszcze inną definicję podaje Encyklopedia Katolicka, której autorzy zwracają uwagę, że proces formacji zależny jest od podmiotu formującego nadającemu mu pewien rytm, a dopiero później

⁴⁴M. NOWAK, *Pedagogiczny profil nauk o wychowaniu*. Studium z odniesieniami do pedagogiki pielęgniarstwa, Wydawnictwo KUL, Lublin 2012, s. 263-265; NOWAK, *Podstawy pedagogiki*, s.284.

⁴⁵G. GABRIELLI, S. MORMINO i in., *Conoscenza e apprendimento: gli strumenti della formazione*, w: *Organizzazione e gestione delle risorse umane*, GABRIELLI G. PROFILI S. (red.), Wydawnictwo Isedi, Novara 2012, s. 255. 254-275.

⁴⁶M. NOWAK, *Pedagogiczny profil...*, s.270.

od osobowego przedmiotu formacji, który aktywnie włącza się przez wskazywanie kierunku rozwoju i interioryzację przekazywanych treści: "to wywieranie trwałych wpływów przez jedną osobę, grupę, instytucję na osobowość innego człowieka w celu ukształtowania w nim (zgodnie z odpowiednim modelem) psychicznych struktur poznawczo-oceniających z internalizacją systemu przekonań i systemu wartości oraz wytworzenia wpływających z nich umiejętności działań w określonym kierunku (...) w procesie formacji odbiorca jest podmiotem aktywnym, gdyż sam najtrafniej ocenia potrzeby własnego rozwoju i jego indywidualny charakter"⁴⁷. Taka definicja nie zaniedbuje ani modelu formacji (jest procesem kierunkowym) ani jej indywidualnego charakteru (bierze swój początek w konkretnych uwarunkowaniach osobowych), lecz w pełni przedstawia jego specyfikę.

1.2.2. Elementy charakterystyczne formacji o inspiracji chrześcijańskiej

Formacja w pierwotnym znaczeniu wiąże się z budowaniem własnej tożsamości, poprzez poznanie siebie, wejście w relację z drugim i ze światem, a obejmując przede wszystkim wymiar duchowy jednoczy i harmonizuje wszystkie sfery człowieczeństwa: biologiczną, psychologiczną, społeczną, kulturową, moralną, religijną i inne⁴⁸. Wśród komponentów precyzujących omawiany proces można wyróżnić:

- formacja dokonuje się na przestrzeni życia, które nieustannie podlega przeobrażeniu;;
- przebiega w relacji do siebie samego, drugiego człowieka i do świata, którego człowiek jest elementem;
- początek i cel formacji umiejscowiony jest w duchu - wewnętrznym elemencie istnienia człowieka;
- granice formacji są narzucone przez naturę, która określa człowieka w jego cielesności i psychice;
- proces ten przebiega w wolności, choć jego podstawę stanowi osobowa struktura;
- ważnym czynnikiem komunikacji człowieka z samym sobą są uczucia;
- formacja jest procesem otwartym i nigdy niedokończonym⁴⁹.

W związku z tym, że formacja wypływa z wewnętrznej struktury człowieka staje się prawdziwa wtedy, kiedy zamienia się w autoformację. Co nie oznacza, że obecność osoby towarzyszącej w formacji jest nieprzydatna i bezużyteczna. Wręcz przeciwnie: "aby mógł się formować,

⁴⁷ Z. CHLEWIŃSKI, *Formacja*, w: Encyklopedia Katolicka. Tom V, L. Bieńkowski, P. Hemperka i in. (red.), Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 1989, s.389.

⁴⁸M. NOWAK, *Pedagogiczny profil...*, s.266-267.

⁴⁹Tamże,s.268-271.

wychowanek potrzebuje drugiej osoby drugiego Ja, które stałoby się jego Ty"⁵⁰. W procesie formacji ważna rola przypada formatorowi, który towarzyszy formowanemu na przestrzeni życia - z wpływem czasu jego rola jest coraz mniej znacząca, gdyż wzrasta autonomia tego pierwszego.

1.2.3. Relacja pomiędzy edukacją a formacją

Edukacja ustawiczna nie ogranicza się do rozwoju sfery intelektualnej, ale podejmuje również problematykę doskonalenie innych elementów człowieczeństwa: społecznych, kulturalnych, moralnych i innych - prawdziwe kształcenie jest nieodłącznie związane z wychowaniem. Jej cztery filary, które wyznaczają kierunek na XXI wiek są następujące: uczyć się, aby wiedzieć, potrafić, współżyć z innymi i być. Pokazuje to tendencje we współczesnej teorii kształcenia, która "coraz bardziej oddala się od kształcenia wyłącznie intelektualnej strony osobowości i przekazywanie wiedzy wiąże z rozwojem całej osobowości człowieka"⁵¹. Nowak, który za Kunowskim przedstawia etymologiczne i ściśle pedagogiczne znaczenie edukacji (rozumianej jako wychowanie) wyraża także przekonanie, że ma ona "współcześnie głównie społeczne zabarwienie, występuje u wielu autorów w łączności z nauczaniem i kształceniem - gdy wskazuje na proces uczenia się przez przeżywanie czegoś"⁵². W takiej perspektywie edukacja permanentna nie rozdziela procesów wychowania i kształcenia, o ile umożliwiają one rozwój całej osoby ludzkiej, która jest jednością. W związku z czym nie tylko ściśle rozumiane wychowanie, ale edukacja w ogóle jest działaniem na rzecz formacji.

Elementem charakterystycznym dla obu porządków jest przede wszystkim:

- ukierunkowanie całościowe,
- wykorzystanie wszelkich możliwości do zaangażowania się we własny rozwój,
- skłonność do czynnego włączenia w rozwój wszystkich ludzkich sfer,
- otwartość na zmianę,
- zdolność do uczenia się we wszystkich warunkach i każdej sytuacji.

Kolejne aspekty wspólne dla formacji i uczenia się przez całe życie podaje definicja Rezolucji Rady Unii Europejskiej z 27 czerwca 2002 roku, która wpisuje się w przedstawione już spektrum rozumienia omawianego terminu "...pojęcie lifelong learning (uczenie się przez całe życie) powinno dotyczyć uczenia się od fazy przedszkolnej do późnej emerytalnej włączając w to całe spektrum uczenia się formalnego (w szkołach i innych placówkach systemu edukacji),

⁵⁰Tamże, s.270.

⁵¹Tamże, s.284; W. OKOŃ, *Wprowadzenie do dydaktyki ogólnej*, Wydawnictwo Akademickie "Żak", Warszawa 1998, s. 57.

⁵²M. NOWAK, *Pedagogiczny profil...*, s.285.

pozaformalnego (w instytucjach poza system edukacji) i nieformalnego (naturalnego). Ponadto, powinno się ono odnosić do wszelkiej, trwającej przez całe życie, aktywności uczenia się, mającej na celu rozwój wiedzy, kompetencji i umiejętności w perspektywie osobistej, obywatelskiej, społecznej oraz zorientowanej na zatrudnienie. Zasadniczym odniesieniem w tym względzie powinna być osoba, jako podmiot uczenia się, co podkreślać ma znaczenie prawdziwej równości szans i jakości w procesie uczenia się"⁵³. Jednocześnie należy wskazać, że nie są to pojęcia synonimiczne, przynajmniej w oryginalnym, chrześcijańskim znaczeniu terminu formacja, które jest bogatszy o rozwój wymiaru duchowego i budzenie świadomości samego siebie, tak, by odkrywać swój własny potencjał i żyć w harmonii z samym sobą. Formacja nie jest procesem przypadkowym, lecz wypływającym z indywidualnych możliwości człowieka i skierowanym na urzeczywistnienie potencjału, który już się w nim znajduje, aby uzewnętrznić jego piękno⁵⁴. Formacja permanentna jest pojmowana wówczas, jakopłynący z wewnętrznej potrzeby, ukierunkowany proces uczenia się przez całe życie, wypływający z samej natury człowieka, który dąży do rozwoju, a pobudzany przez sferę duchową w Absolucie znajdujący swoje spełnienie.

1.3. Filary edukacji w raporcie Międzynarodowej Komisji do spraw Edukacji dla XXI wieku pod przewodnictwem Jacquesa Delorsa *Edukacja: jest w niej ukryty skarb*

Cztery filary edukacji: uczyć się, aby wiedzieć, aby działać, współżyć z innymi i być, znajdują się w części raportu poświęconej zasadom edukacji. Oprócz czterech wskazanych elementów elementem konstytuującym reguły edukacji jest jej wymiar całościowy. Raport poruszając tematykę edukacji całościowej podkreśla także następujące elementy:

- zazwyczaj edukacja podporządkowana jest wymogom ekonomicznym, komisja natomiast wskazuje, że w to tylko jeden z jej aspektów; edukacja ma być działaniem na rzecz rozwoju jednostki, by mogła kierować swoim życiem i znaleźć równowagę między nauką i pracą, oraz wdrażać aktywne obywatelstwo, ponad to ma umożliwić "zdawanie sobie sprawy z własnego jestestwa"⁵⁵,
- ma formę wielowymiarowej, wieloobszarowej dialektyki, łączącej wiedzę formalną z nieformalną,

⁵³ Rezolucja Rady Unii Europejskiej z dn. 27.07.2002r, <http://www.lifelong-learning.pl/unia/9.pdf>; dostęp: 6.04.2016.

⁵⁴ M. NOWAK, *Pedagogiczny profil...*, s.267.

⁵⁵ J.DELORS, *Edukacja...*, s. 102.

- zasadność dotychczasowych systemów edukacji zostaje współcześnie zakwestionowana, a tradycyjne obszary edukacji, np.: rodzina, sąsiedztwo, Kościół, zostają obalone, skąd wynika konieczność nieustannej adaptacji współczesnego społeczeństwa by mogło odpowiedzieć na zapotrzebowanie dotyczące edukacji,
- coraz szerszy dostęp do edukacji przyczynia się do wzrostu odpowiedzialności i indywidualnej gotowości zaangażowania się w nią,
- zostaje podkreślone otwarcie na edukację także tych form życia kulturalnego, które do tej pory nie postrzegały siebie jako zaangażowanych w edukację⁵⁶.

Już sam oryginalny tytuł Raportu, *Learning: The Treasure Within* wskazuje jak ma być rozumiana współczesna edukacja. To całożyciowy proces uczenia się bazujący na czterech filarach. Aby edukacja spełniała swój cel żaden z tych filarów nie może być zaniedbany - inaczej pojawia się niebezpieczeństwo jej instrumentalnego traktowania. Natomiast integralna wizja i realizacja wszystkich ma charakter pomocniczy w spełnieniu się osoby, odkryciu i realizacji jej potencjalnych możliwości. Choć we wstępie do Raportu Delores cytując bajkę La Fontaine'a wskazuje, że ukrytym skarbem jest edukacja, przy wyznaczaniu jej celów sens wskazany na początku ulega przeobrażeniu - każdy człowiek ma ten skarb już w sobie, edukacja jest natomiast narzędziem, które ma umożliwić wydobycie owego twórczego potencjału⁵⁷. Takie stwierdzenie znajdujące się w Raporcie stanowi podstawę do tego, by analizować formację permanentną w życiu konsekrowanym w świetle tego dokumentu poświęconemu tematyce edukacji - jak zostało wskazane oba pojęcia nie tylko są w relacji, ale także zakładają istnienie w człowieku pewnego potencjału, który może zostać rozwinięty i umożliwić realizowanie pełni człowieczeństwa.

1.3.1. Uczyć się, aby wiedzieć

Głównym celem edukacji w tym zakresie jest zdobycie narzędzi umożliwiających poszukiwanie i przyswajanie wiedzy, a nie samo zapamiętywanie encyklopedycznych wiadomości. W związku z rozwojem nauki niezbędne jest ciągłe uaktualnianie zdobytej już wiedzy, do czego jest potrzebna zdolność jej poszukiwania i odkrywania nowych znaczeń. Jeśli uczenie się jest procesem, a nie raz dokonaną czynnością to umiejętność jej aktualizacji jest wręcz elementem niezbędnym. Dzięki takiemu podejściu zmieniający się świat nie jawi się jako niezrozumiała przestrzeń wzbudzająca lęk, lecz jako przestrzeń eksploracji i spotkania z czymś nowym. Zdobywanie wiedzy pozwala rozumieć otaczającą rzeczywistość, nabywać zmysł krytyczny i

⁵⁶Tamże, s. 99-113.

⁵⁷Tamże, s. 85-86.

rozwijać twórczość. Uczenie się prowadzi człowieka do samodzielności w myśleniu i kształtowaniu sądów zgodnie z postępowaniem wiedzy⁵⁸.

W Raporcie uwaga zostaje zwrócona także na konieczność podwójnej dynamiki w zdobywaniu wiedzy. Z jednej strony niezbędna jest specjalizacja jednostek w wąskich dziedzinach wiedzy. Przyjęcie takiej postawy jest potrzebne ze względu na rozwój wielu różnych gałęzi nauki i techniki, i ograniczeń ze strony ludzkich możliwości. Równie ważne jest przyswojenie kultury i wiedzy ogólnej, które pozwoli na wzajemne zrozumienie i współpracę. Zwracanie uwagi na zbieżność, współdziałanie i elementy wspólne różnych dziedzin nauki, jest konieczne ze względu na wzajemne wykorzystywanie osiągnięć różnych dyscyplin i gałęzi wiedzy⁵⁹.

W procesie uczenia się istotną rolę odgrywa uwaga, pamięć i refleksja. Ta pierwsza jest niezbędna ze względu na tendencje udzielania krótkich, zwięzłych informacji następujących bezpośrednio jedna po drugiej. Duża ilość bodźców docierająca do organizmu w bardzo krótkim czasie uniemożliwia świadomą refleksję nad wszystkimi, dlatego niezbędna jest koncentracja, aby móc zrozumieć przekazywane i przyswajane treści. Uwaga łączy się z pamięcią, gdyż można zapamiętać to, co zostało aktywnie przyjęte. Dzięki selekcji materiału, zapamiętywanie nie jest procesem automatycznym. Z drugiej strony podkreślenie istoty pamięci sprzeciwia się tendencji rezygnacji z memoryzacji w ogóle, ze względu na ogrom przepływu informacji. Refleksja, myślenie łączące metodę indukcyjną i dedukcyjną jest elementem uzupełniającym poprzednie⁶⁰.

Edukacja pozostaje procesem otwartym, gdyż zdolność zdobywania wiedzy nie mija, lecz sposób jej przyswajania podlega przemianie: "proces uczenia się nigdy nie jest zakończony i może go wzbogacić każde doświadczenie"⁶¹. W życiu dorosłym podstawowym źródłem wiedzy jest doświadczenie. Jest to pośrednie nawiązanie do edukacji nieformalnej.

Komisja zwraca również uwagę na to, by traktować zdobywanie wiedzy nie tylko instrumentalnie, w celu rozwoju zawodowego, ale także by odkrywać radość w samym uczeniu się i poświęcić jemu także wolny czas⁶². Samodzielna aktywność na polu edukacyjnym może wynikać z rozwijania indywidualnych zainteresowań i pogłębianiu wiedzy, która jest dla uczącego się ważna, przydatna i przyjemna, a pomijaniu treści przyswajanych z konieczności.

⁵⁸Tamże, s. 86-87.

⁵⁹Tamże, s. 88

⁶⁰Tamże, s. 87-88.

⁶¹Tamże, s. 88.

⁵¹Tamże, s. 87.

1.3.2. Uczyć się, aby działać

Nieodłącznym elementem zdobywanej wiedzy jest praktyka. Nabyte wiadomości mają być wykorzystywane w konkretnych sytuacjach praktycznych, prowadzić do przyswajania, przekształcania, korygowania i udoskonalania umiejętności. Ten filar jest nieodłącznie kojarzony z wykonywaniem pracy, udoskonalanej coraz bardziej dzięki rozwojowi nauki. Jednak prawdziwa innowacja, postęp i rozwój kulturalny, społeczny i gospodarczy może dokonywać się tam, gdzie osoby w twórczy sposób wykorzystują zdobytą wiedzę⁶³. Klasyczna konwencja uczenia się ze względu na działanie zostaje uzupełniona o zdolność twórczej aktywności w ramach wykonywanego zajęcia. Umiejętność przenoszenia teorii na praktykę, zostaje dopełniona osobistym zaangażowaniem i zdolnościami każdej osoby. Tradycyjny model kwalifikacji, rozumianych, jako kompozycja wiedzy i umiejętności niezbędnych do wykonywania roli zawodowej już nie wystarcza w wykonywaniu pracy. Potrzeba rozbudowania go o charakterystykę indywidualną każdej osoby, związaną z jej postawą społeczną, umiejętnością pracy w zespole, rozwiązywaniem konfliktów i szukaniem wspólnych rozwiązań, zdolnością podejmowania inicjatyw i innych specyficznych cech jednostki.

Widoczne przekształcenie dotyczące zmiany obszarów i treści uczenia się zachodzi ze względu na dematerializację pracy i rozwój działalności usługowej. Osobisty kontakt z klientem, bez względu na rodzaj działalności zawodowej (eksperti w różnych dziedzinach, usługi finansowe, doradztwo technologiczne, oświata, służba zdrowia), kieruje dynamiką wykonywanego zawodu, której celem nie jest wytworzenie dobra materialnego, ale szeroko rozumiana pomoc drugiemu człowiekowi. Stąd, oprócz zdobywania wiedzy, ważnym czynnikiem jest kształtowanie postaw i doskonalenie, zwielokrotnianie umiejętności. Jednak najważniejszym ogniwem w nowoczesnym systemie pracy nie będzie opanowanie techniki, ani wysokie eksperctwo w danej dziedzinie, a "zdolność nawiązywania trwałych i skutecznych relacji między jednostkami"⁶⁴. Do najważniejszych kompetencji będzie należała zdolność jednoczenia zespołu i organizowania współpracy: "braki w stosunkach międzyludzkich mogą stać się przyczyną poważnych dysfunkcji i będą rodzić zapotrzebowanie na nowy rodzaj kwalifikacji odwołujący się bardziej do sposobu bycia niż intelektu"⁶⁵. Autorzy Raportu zadają pytanie o przestrzeń nabywania umiejętności interakcyjnych, ale nie dają żadnej odpowiedzi lub propozycji rozwijania tej umiejętności, pozostawiając problem otwarty.

⁶³ Tamże, s. 89.

⁶⁴ Tamże, s. 91.

⁶⁵ Tamże, s. 91.

Inna sytuacja ma miejsce w krajach słabiorozwiniętych i rozwijających się, gdzie ludność uczestniczy jeszcze w gospodarkach tradycyjnych, co zmienia to perspektywę rozumienia pracy, zatrudnienia, a więc i kształcenia. Raport jednak wskazuje, że związanie gospodarki z kulturą naukową i technologiczną jest celem dążeń edukacji, tak, aby kreatywnie wykorzystywać zdobycze cywilizacyjne w połączeniu z kontekstem lokalnym. Pomimo zróżnicowanej sytuacji przed wszystkimi zostaje postawione to samo pytanie: "jak uczyć się skutecznie działać w sytuacji niepewnej, jak uczestniczyć w tworzeniu przyszłości"⁶⁶? Przychodzi czas, kiedy każdy osobiście zostaje postawiony przed wezwaniem tworzenia wspólnego jutra - edukacja może być pomocą w udzieleniu adekwatnej odpowiedzi.

1.3.3. Uczyć się, aby żyć wspólnie

Wspólne życie z innymi ludźmi jest przedstawione, jako jedno z największych wyzwań współczesnej edukacji. Już przy refleksji nad praktycznym wymiarem uczenia się została podjęta problematyka relacji międzyludzkich, która teraz zostaje pogłębiona. W pierwszej kolejności motywem takiej szczególnej uwagi są konflikty i przemoc, będące zagrożeniem dla bezpiecznego życia. Nauczanie, przekazywanie wiedzy dotyczącej konfliktów i wskazywanie na przemoc, jako zjawisko negatywne nie są wystarczającą metodą uczenia się współżycia z innymi. Trudności są pogłębiane na płaszczyźnie psychologicznej, socjologicznej, pedagogicznej i ekonomicznej. Wyrażają się w tendencjach do przeceniania zalet grupy przynależności, szerzeniem się indywidualizmu, wychowywaniem do współzawodnictwa, rywalizacją na rynku pracy.

Odpowiedzią na taki stan rzeczy nie może być wyłącznie spotkanie z różnorodnymi grupami. Trzeba budować i realizować wspólne cele, aby jedna misja łączyła ludzi, zamiast prowokować rywalizację między nimi. Współdziałanie może doprowadzić do wzajemnego zbliżenia członków różnych zbiorowości etnicznych, religijnych, światopoglądowych. W związku z czym edukacja zmierzająca do lepszego współżycia z innymi powinna objąć dwie przenikające się rzeczywistości: odkrycie Innego i dążenie do wspólnych celów⁶⁷.

Odkrycie Innego będzie zmierzało do odkrycia jego indywidualności, wyjątkowości, ale także podobieństwa i współzależności związanych z zamieszkiwaniem tej samej Ziemi. Punktem wyjścia w jego zrozumieniu jest poznanie samego siebie, któremu powinien sprzyjać każdy rodzaj edukacji i "tylko wtedy [dziecko i młodzieniec] będą mogli wczuć się w sytuacje innych i

⁶⁶ Tamże, s. 92.

⁶⁷ Tamże, s.93-95.

zrozumieć ich reakcje" ⁶⁸. Zgodnie z Raportem, pognębieniu samoświadomości będzie towarzyszyło rozwijanie empatii, spojrzenie na otaczający świat i ludzi z różnych punktów widzenia. Szczególne zadanie mają na tym polu nauczyciele, których obowiązkiem jest rozbudzanie myślenia i kształtowanie zmysłu krytycznego ⁶⁹. Te cechy umożliwiają prawdziwy, głęboki dialog będący skutkiem otwartości na Innego. Bez kwestionowania jego wartości, a z szacunkiem i pełną afirmacją jego osoby.

Dążenie do wspólnych celów powoduje w grupach już istniejących weryfikację dotychczasowej identyfikacji i wytworzenie nowej. Wzajemna solidarność wzmacnia budowanie więzi, stąd organizacje zajmujące się ubogimi, ruchy społeczne, sport mogą być obszarami tworzenia nowego "my", w których ludzie stają się bliscy jedni drugim. Już od pierwszych lat edukacji potrzeba stawiać czoła rzeczywistościom trudnym i konfliktowym, by uczyć się rozwiązywania problemowych sytuacji jak najwcześniej i uczyć się korzystając ze swoich doświadczeń od najmłodszych lat ⁷⁰. Elementem sprzyjającym takiemu wzrostowi jest przynależność do jakiejś grupy zbierających ludzi, których coś łączy, zainteresowania, poglądy, pomoc innym, wiara i inne, która jest naturalnym środowiskiem rozwijania umiejętności interpersonalnych.

1.3.4. Uczyć się, aby być

Ostatni filar edukacji bezpośrednio odwołuje się do Raportu Edgara Faure'a *Uczyć się, aby być*, przywołując niektóre jego wytyczne. Podstawowym jest poddanie pod refleksję dotychczasowej oświaty, która dopiero poprzez wychowanie i kształcenie, wszechstronne i ustawiczne, będzie w stanie formować i zapewnić rozwój całemu człowiekowi "nie chodzi o to, aby uzyskiwać określone, ustalone raz na zawsze wiadomości, ale o to, aby przygotować się do zdobywania wiedzy, podlegającej stałej ewolucji, czyli *uczyć się, aby być*" ⁷¹. Podstawowym zadaniem edukacji jest zatem zdobycie umiejętności uczenia się na przestrzeni całego życia, która ukształtuje człowieka na tyle, na ile on sam przyswoi sobie zdolność uczenia się.

W samym Raporcie Delorsa jest zaznaczone, że ten filar edukacji nawiązuje do jej fundamentalnej zasady, integralnego rozwoju każdej jednostki. Edukacja ma objąć człowieka całościowo: jego ciało i umysł, inteligencję i poczucie estetyki, wrażliwość i moralność, także duchowość ⁷². Celem takiego procesu jest przejęcie pełnej odpowiedzialności za własne życie. Ponadto formowanie zdolności samodzielnego osądu rzeczywistości jest niezbędne ze względu

⁶⁸Tamże, s. 94.

⁶⁹Tamże, s. 94.

⁷⁰Tamże, s. 92-95.

⁷¹E. FAURE, *Uczyć się, aby być*. Prezentacja raportu, PWN, Warszawa 1975, s. 15.

⁷²J. DELORS, *Edukacja...*, s. 95.

na rosnący wpływ mediów na opinię publiczną. W dwadzieścia lat po opublikowaniu Raportu, w dobie dynamicznego rozprzestrzeniania się informacji i powszechnego dostępu do środków społecznego przekazu zdolność niezależnego kształtowania własnego poglądu jest jeszcze bardziej utrudniona. Twórcy Raportu prognozowali wzrost znaczenia mediów, które przyczynią się do dehumanizacji świata⁷³ i czas pokazał, że rokowania zrealizowały się w krótkim czasie.

Dostęp do wielu źródeł informacji, kultura obrazkowa, interesy ekonomiczne różnych instytucji sponsorujących programy mające przynieść zysk, bardziej niż dobro jednostki, możliwość publicznego wyrażania opinii, która w krótkim czasie obiega cały świat, szerokie grono odbiorców, charakteryzują współczesne media. W chaosie opinii i natłoku sprzecznych komunikatów, wyłowienie tego, co dobre, prawdziwe i piękne, ponadto ukształtowanie własnego zdania zgodnego z przekonaniami i wartościami, jest dla człowieka wielkim wyzwaniem. Stąd autorzy wskazują na szczególne zadanie edukacji, która ma dostarczyć drogowskazów intelektualnych pozwalających zrozumieć otaczający świat i wyposażyc "wszystkich ludzi w wolność myśli, uczucia, sądu i wyobraźni (...) aby (...) pozostać, na ile to możliwe, panem swojego losu"⁷⁴. Emancypacja jednostki, uniezależnienie jej od manipulacji, ma prowadzić do podejmowania odpowiedzialności osobistej i zbiorowej. Doświadczenie pojedynczych ludzi przekłada się na doświadczenie społeczeństw, które dzięki różnorodności doświadczeń, czerpiąc z osiągnięć lokalnych, mogli wypracować innowacyjne metody w rozwiązywaniu problemów, np. przemocy lub różnych klęsk.

Wśród kompetencji osobistych miejsce szczególne przynależy wyobraźni i kreatywności, która gwarantuje postęp cywilizacyjny ludności. Komisja sprzeciwia się wyłącznie utylitarystycznej wizji edukacji i proponuje otwarcie na doświadczenia "przeżyć estetycznych, artystycznych, sportowych, naukowych, kulturalnych i społecznych"⁷⁵, szczególnie ze względu na wzrastające tendencje do standaryzacji zachowań indywidualnych, by wspomagać odkrywanie indywidualnych talentów⁷⁶.

Uczyć się, aby być, to także edukacja przez własne doświadczenie. Jest ono cennym źródłem wiedzy nie tylko o przeżywanym rzeczywistości, ale także o samej osobie uczącej się⁷⁷. Pokazuje, bowiem indywidualne zdolności, określa granice możliwości, koryguje błędne myślenie o sobie, ale także otwiera nieznaną dotąd horyzonty i nowe perspektywy, które pojawiają się w trakcie uczenia się. Doświadczenie, które przebiega w określonym środowisku angażuje nie tylko osobę

⁷³Tamże, s.96.

⁷⁴Tamże, s. 96.

⁷⁵Tamże, s. 96.

⁷⁶Tamże, s. 95-97.

⁷⁷Tamże, s. 97.

- ale również społeczność, w której zachodzi omawiany proces. Z jednej strony, to ono kształtuje każdego indywidualnie, ale samo jest tworzone przez tych, którzy podlegają edukacji.

Cztery filary edukacji stanowią zasadę uczenia się nieprzyporządkowaną konkretnej fazie życia, lecz możliwą do zrealizowania na każdym etapie egzystencji. Środowisko edukacyjne, obejmujące jej czas i teren, nieustannie ulega rozszerzeniu. Jedną z takich niszy jest życie konsekrowane, stąd warto podjąć refleksję, w jaki sposób jest ona zorganizowana i stanowi środowisko uczenia się przez całe życie.

2. Formacja w życiu konsekrowanym

Formacja w życiu konsekrowanym, która jest pogłębieniem formacji chrześcijańskiej, charakteryzuje się wielowymiarowością. Aby móc ją zrozumieć w pełni, niezbędne jest studium interdyscyplinarne łączące nauki społeczne z teologią. Dlatego już w punkcie wyjścia trzeba zaznaczyć, że poniższa analiza ma na celu pedagogiczny ogląd rzeczywistości wspomnianego procesu, który nie wyczerpuje jej całości. Odniesienie do istoty Boga i niektórych aspektów religijnych jest w niektórych miejscach niezbędne, ze względu wspomniany charakter życia konsekrowanego, w którym sam Bóg jest jego początkiem, centrum i punktem dojścia. Rzeczywistość duchowa nie wyklucza tej cielesnej, psychicznej i społecznej - wręcz przeciwnie, zespała je i nadaje im prawdziwą wartość. Wspomniane wcześniej cechy formacji chrześcijańskiej odnoszą się w pełni do życia konsekrowanego. Odkrywanie i rozwijanie duchowego obrazu, upodobnienia do Boga w życiu konsekrowanym staje się jego formą: "życie konsekrowane przez profesję rad ewangelicznych jest trwałą formą życia, w której wierni pod działaniem Ducha Świętego naśladując dokładniej Chrystusa oddają się umiłowanemu nade wszystko Bogu"⁷⁸, a więc w pełni realizuje założenia samej formacji.

Rady ewangeliczne, czystość, ubóstwo i posłuszeństwo, które stanowią sposób życia osób konsekrowanych, nazywane trzema najcenniejszymi dobrami ludzkimi, mogą stanowić przeszkodę w realizacji życia oddanego Bogu ze względu na poświęcenie im zbytnej uwagi. Zakonnicy kierują ją przede wszystkim ku Bogu, a przez Niego także i na ludzi. Model życia wskazany przez Jezusa i zgodny z tymi radami, który jest poznawany w Ewangelii wskazuje, że "każdy człowiek (...) jest powołany (...) by stać się synem w Synu"⁷⁹. Jeśli w Ewangelii znajduje się pełna prawda o człowieku, to antropologia będąca podstawą tworzenia modelu formacyjnego "swoje dopełnienie i szczyt znajduje w Osobie Jezusa Chrystusa, który jest najdoskonalszą Formą przeżywania siebie jako osoby"⁸⁰. Takie stwierdzenie na nowo doprowadza nas do pierwotnego odczytania znaczenia omawianego procesu i uzasadnia przekonanie, że samo życie konsekrowane, mające punkt odniesienia w osobowej kulminacji formy zrealizowanej w Jezusie Chrystusie, jest już formacją⁸¹.

⁷⁸ KPK 573,1.

⁷⁹PdV nr 45.

⁸⁰M. KOŻUCH, *Chrześcijańska formacja indywidualna*, Wydawnictwo Wam, Kraków 2001, s.21.

⁸¹ RdC nr 15.

2.1. Podstawowe pojęcia i źródła formacji w życiu konsekrowanym

A. Cencini, kanonik, psycholog i pedagog, kierownik duchowy i terapeuta, wychowawca kleryków, wykładowca i profesor, autor licznych publikacji z zakresu formacji zakonnej i kapłańskiej definiuje ją jako: "ciągłą dyspozycyjność uczenia się, wyrażającą się w różnych codziennych działaniach dnia i działaniach nadzwyczajnych: w czuwaniu i rozpoznawaniu, w ascezie i modlitwie, w nauce i apostołacie, w weryfikowaniu osobistym i wspólnotowym itd. - w tym wszystkim, co pomaga dojrzeć tożsamości osoby wierzącej do kreatywnej wierności własnemu powołaniu w różnych okolicznościach i fazach życia"⁸². Wystarczy początkowy zarys formacji ciągłej w życiu konsekrowanym, żeby wskazać elementy wspólne z uczeniem się przez całe życie. Samo wyrażenie "formacja ciągła" po raz pierwszy zaproponowali Louis Armand i Michel Drancour w 1961 roku w publikacji pt. *Plaidoyer pour l'avenir*, w której stwierdzają, że w historii formacji, okres w którym szkolenie i formacja koncentrowały się na młodości, jest uważany za okres paleokulturowy. Wszyscy dorośli mają dziś zaangażować się, aby przemyśleć sposób, w jaki są przetwarzane wiadomości. Na pierwszym miejscu potrzeba uczyć się uczyć. Formacja ciągła jest jedynym środkiem"⁸³. W środowisku chrześcijańskim po raz pierwszy wskazany termin poddał analizie prawdopodobnie Paul Grieger⁸⁴.

Od tamtego momentu do tej pory powstało wiele dokumentów Kościoła, w wymiarze międzynarodowym, jak i poszczególnych instytutów zakonnych oraz konferencji wyższych przełożonych poszczególnych episkopatów na temat formacji zakonnej. W odpowiedzi na wezwanie Kościoła "aby każdy Instytut zawarł w swojej *ratio institutionis* możliwie najbardziej precyzyjne i systematyczne określenie programu formacji stałej, której głównym celem będzie wspomaganie rozwoju każdej osoby konsekrowanej przez cały okres jej życia"⁸⁵, każde zgromadzenie zakonne w oparciu o obowiązujące dokumenty, zgodnie z charyzmatem i misją instytutu, stworzyło lub jeszcze jest na etapie tworzenia osobnego dokumentu wewnętrznego zawierającego normy formacji własnej, które są podstawą wdrażania zakonników w formację ciągłą. W praktyce taki plan jest tworzony a priori, stosownie do charakterystyki instytutów w oparciu o ich charyzmat i misję, modyfikowany następnie a posteriori w celu uaktualnienia

⁸²A. CENCINI, *Oddech życia*. Łaska formacji permanentnej, Wydawnictwo Salwator, Kraków 2003, s. 39.

⁸³L. ARMAND, M. DRANCOUR, *Plaidoyer pour l'avenir*, Wydawnictwo Calmann-Lévy, Paryż 1961, cytat za: P. GRIEGER, *La formazione permanente negli Istituti religiosi*. Problemi psico-pedagogici, w: *Vita Consacrata* 1980 (16) nr.5, s. 370; A. CENCINI, *Oddech życia...*, s.24.

⁸⁴P. GRIEGER, *La formazione permanente negli Istituti religiosi*. Problemi psico-pedagogici, w: *Vita Consacrata* 1980 (16) nr.5, s. 367-375 (I), P. GRIEGER, *La formazione permanente negli Istituti religiosi*. Problemi psico-pedagogici, w: *Vita Consacrata* 1980 (16) nr.6-7, s. 421-433 (II); P. Grieger, *La formazione permanente nella vita religiosa*, Wydawnictwo Rogate, Rzym 1987.

⁸⁵ VC nr 69.

formacji osobistej, udoskonalenia sprawowanych zadań i funkcji, w celu powtórnego zwrócenia się ku właściwej formie - Jezusowi Chrystusowi i pełnej realizacji swojej misji⁸⁶.

2.1.1. Istota życia konsekrowanego i formacji zakonnej

Życie konsekrowane to taki sposób życia, w którym człowiek dobrowolnie naśladuje Jezusa Chrystusa wybierając życie bez własności, w posłuszeństwie i czystości. Decydują się na nie pragnie dążyć do doskonałej miłości poprzez poświęcenie się Bogu dla jego chwały, w służbie Kościołowi⁸⁷. Każdy instytut zakonny, pomimo wspólnego modelu, proponuje jednak inną realizację życia radami ewangelicznymi, zgodnie z duchem założycieli, odrębnym charakterem i założonymi zadaniami Zgromadzenia, a także czasem i miejscem jego powstania⁸⁸.

Osoby, które publicznie składają Bogu śluby przyjęte w imieniu Kościoła, nazywamy zakonnikami⁸⁹. Przy całej różnorodności sposobów życia w różnych instytutach zakonnych, elementem charakterystycznym dla wszystkich jest wybór formy życia Jezusa Chrystusa opisany w Ewangelii. Proces, który ma doprowadzić do interioryzowania wartości ewangelicznych i podjęcia życia w ubóstwie, posłuszeństwie i czystości nazywamy formacją zakonną. Aby odpowiedź na wezwanie kształtowania w sobie człowieka doskonałego na wzór Jezusa nie była powierzchowna, a rzeczywistość formacyjna przemieniała całą osobę, "to proces, który do niego przygotowuje, powinien mieć charakter totalny. Musi to być formacja całej osoby, obejmująca całość jej istoty, wszystkie aspekty jej tożsamości, jej czyny i intencje. Jest oczywiste, że właśnie ze względu na to dążenie do przemiany całej osoby *wysilek formacyjny nigdy się nie kończy*"⁹⁰. Prawo całości, o którym wspomina dokument *Vita Consecrata* dotyczy zarówno czasu formacji, która obejmuje całe życie (stąd określenie formacja permanentna), jak również jej wymiarów: "formacja, aby była pełna, musi obejmować wszystkie dziedziny życia chrześcijańskiego i konsekrowanego. Należy zatem zaplanować formację osobową, kulturową, duchową i duszpasterską, dążąc wszelkimi środkami do harmonijnego połączenia różnych aspektów"⁹¹. W związku z tym wymiar ludzko-psychiczny formacji zakonnej uzupełniony jest teologiczno-

⁸⁶P. GRIEGER, *La formazione permanente negli Istituti religiosi*. Organizzazione e pedagogia. Contenuti e programmi. w: *Vita Consacrata* 1982 (18)nr3, s. 205.

⁸⁷ LG rozdz. IV, PC nr1, VC nr 1.

⁸⁸ PC nr 2.

⁸⁹ KPK 607,2.

⁹⁰ VC nr 65.

⁹¹Tamże, nr 65.

duchową perspektywą życia konsekrowanego, który w tym zakresie proponuje określony model pedagogiczny *człowieka doskonałego*, zrealizowanego w Jezusie Chrystusie.⁹²

2.1.2. Wybrane dokumenty Kościoła odnoszące się do formacji w życiu konsekrowanym

Począwszy od Soboru Watykańskiego II na temat formacji zakonnej powstało wiele dokumentów, które stanowią kluczowy punkt odwołania dla każdej formacji w obrębie życia konsekrowanego, bez względu na przynależność do różnych zgromadzeń i instytutów.

Wśród najważniejszych możemy wyróżnić:

1) Dokumenty soborowe

- i) Konstytucja dogmatyczna o Kościele *Lumen gentium*, rozdział VI
- ii) Dekret o przystosowanej do współczesności odnowie życia konsekrowanego *Perfectate caritatis*

2) Instrukcje i dekrety Kongregacji Instytutów Życia Konsekrowanego i Stowarzyszeń Życia Apostolskiego

- i) O odnowie formacji zakonnej *Renovationis Causam*
- ii) Zakony i promocja ludzka. *Optiones Evangelicae*
- iii) Istotne elementy nauczania Kościoła na temat życia konsekrowanego w zastosowaniu do instytutów oddających się pracy apostolskiej *Essential Elements*
- iv) Wskazania dotyczące formacji w instytutach zakonnych *Potissimum Institutioni*
- v) Życie braterskie we wspólnocie *Congregavit nos in unum Christi amor*
- vi) O współpracy międzyzakonnej w dziedzinie formacji. *Attenta alle condizioni*
- vii) Rozpocząć na nowo od Chrystusa – Odnowione zaangażowanie życia konsekrowanego w trzecim tysiącleciu *Ripartire da Cristo*
- viii) Posługa władzy i posłuszeństwo – *Faciem tuam, Domine, requiram*

3) Dokumenty papieskie

- i) Adhortacja postsynodalna *Vita Consacrata*, Jan Paweł II

4) Inne dokumenty, które obejmując działalność Kościoła poruszają również tematykę życia konsekrowanego i formacji permanentnej

- i) Kodeks prawa kanonicznego - wybrane kanony
- ii) Katechizm Kościoła Katolickiego - punkty 914-933

⁹² A. CENCINI, *Synowskie uczucia. Droga formacyjna w życiu konsekrowanym*, Wydawnictwo Salwator, Kraków 2005, s.35-40; B. GOYA, *Formacja integralna do życia zakonnego*. Wydawnictwo Salwator, Kraków 2007, s.49-62.

Wymienione dokumenty przedstawiają formację osób konsekrowanych jako niezbędny element życia konsekrowanego, począwszy od dekretu *O przystosowanej do współczesności odnowie życia konsekrowanego* z 1965 roku "zakonnicy przez całe życie powinni wytrwale starać się podnosić na wyższy poziom swoją kulturę duchową i naukową oraz rozwijać umiejętności praktyczne, a przełożeni – stosownie do możliwości – niech dadzą im do tego czas i sposobność"⁹³. Instrukcja Istotne elementy nauczania Kościoła na temat życia konsekrowanego z 1983 podkreśla aspekt rozwoju zawarty w samej strukturze tego sposobu życia: "posiada [ono] szczególną formę, samo w sobie jest ono nieustannym rozwojem, jest czymś, co nigdy nie zatrzymuje się w miejscu"⁹⁴. W adhortacji apostolskiej *Vita Consecrata* uwaga zostaje zwrócona na nieustanny charakter tego procesu, "ze względu na to dążenie do przemiany całej osoby *wysilek formacyjny nigdy się nie kończy*"⁹⁵. Natomiast w instrukcji *O odnowionym zaangażowaniu życia konsekrowanego w trzecim tysiącleciu* już sam ewangeliczny sposób życia zostaje utożsamiony z procesem uczenia się: "formacja nie jest tylko czasem pedagogicznym przygotowania do ślubów, ale przedstawia teologiczny sposób myślenia o życiu konsekrowanym, które samo w sobie jest nigdy nie kończącą się formacją"⁹⁶. Koncepcja formacji w życiu konsekrowanym na przestrzeni lat ulega przeobrażeniu.

Systematyczna lektura dokumentów Kościoła na temat formacji zakonnej ukazuje postęp rozumienia istoty tego procesu, który od początku jest jego elementem istotnym, jednak ewoluuje w kierunku określenia samej formy życia konsekrowanego jako nieustannej formacji. W nauczaniu Kościoła dotyczącym życia zakonnego na przestrzeni lat można zauważyć nacisk na stopniowy charakter formacji zakonnej, która na różnych etapach życia konsekrowanego skupia uwagę na różnych elementach rozwoju człowieka, zdając sobie sprawę, że "formacja nie może dokonać się od razu w całości"⁹⁷. Przy czym, choć jest podzielona na konkretne etapy, istnieje ścisła relacja między nimi.

2.1.3. Etapy formacji zakonnej i ich związek z formacją permanentną

Formacja zakonna jest procesem etapowym - rozpoczyna się formacją początkową której celem jest przygotowanie do podjęcia życia konsekrowanego i wprowadzenie w formację ciągłą. Pierwszy jej okres to prenowicjat mający za zadanie przygotowanie kandydata do podjęcia życia

⁹³PC nr 18.

⁹⁴EE nr 44.

⁹⁵VC nr 65.

⁹⁶RdC nr 15.

⁹⁷EE nr 48.

w nowicjacie⁹⁸. To przygotowanie dokonuje się w zakresie formacji naturalnej (psychologicznej, doktrynalnej) i chrześcijańskiej (duchowej) tak, aby kandydaci osiągnęli pewną ludzką dojrzałość, równowagę uczuciową, zdolność do życia we wspólnocie, które w postulacie podlegają weryfikacji. Kolejnym etapem jest nowicjat, "zmierza ku temu, żeby nowicjusze dokładniej rozpoznali Boże powołanie i to właściwe danemu instytutowi, by doświadczyli sposobu życia instytutu, uformowali umysł i serce jego duchem, a także by można było potwierdzić ich zamiar i zdatność"⁹⁹. Kandydat na osobę konsekrowaną dzięki szczególnym i zintensyfikowanym działaniom - pogłębianiu relacji z Bogiem przez modlitwę, praktykowanie życia ewangelicznego i braterskiego, poznawanie duchowości i misji zgromadzenia, ma na celu kształtowanie u kandydatów tożsamości powołaniowej w życiu konsekrowanym¹⁰⁰. Po nowicjacie następuje etap formacji juniorackiej, poświęcony już w większym stopniu niż dotychczasowe tradycyjnemu kształceniu: „w poszczególnych instytutach po pierwszej profesji ma być realizowane kształcenie wszystkich członków, zmierzających do prowadzenia pełniej życia właściwego danym instytutom oraz coraz doskonalszej realizacji jego misji. Dlatego własne prawo powinno określić program i czas trwania tegoż kształcenia, uwzględniając potrzeby Kościoła oraz warunki ludzi i czasu zgodnie z celem i charakterem instytutu”¹⁰¹. Edukacja junioracka powinna być przystosowana indywidualnie do każdej osoby konsekrowanej, obejmować wymiar duchowy, apostołski, naukowy i praktyczny. Na tym etapie członkom zgromadzenia nie można powierzać obowiązków, które utrudniałyby ją¹⁰².

Formacja ciągła kontynuuje zasady wskazane co do wcześniejszego etapu: "powyższe zalecenia, szczególnie istotne w tym okresie formacji zakonników, zachowują swoją wagę przez całą resztę ich życia"¹⁰³, z uwzględnieniem, że jest to proces nieustanny ze względu na nowość z jaką każdego dnia osoby konsekrowane są zobowiązane odpowiedzieć Bogu: "uzasadnieniem formacji ciągłej jest najpierw inicjatywa Boga, który powołuje każdego we wszystkich momentach życia i we wciąż nowych okolicznościach. Charyzmat życia zakonnego określonym instytucie to "łaska żywotna, którą należy przyjmować i nią żyć często w warunkach zupełnie nowych"¹⁰⁴. Dlatego punktem wspólnym dla formacji początkowej i ciągłej jest "*docibilitas*, czyli otwarcie jednostki na naukę którą niesie ze sobą życie i doświadczenie, na

⁹⁸ KPK, kan. 597, §2.

⁹⁹Tamże, kan. 646.

¹⁰⁰ PI nr 45.

¹⁰¹ KPK, kan. 659, § 1-2.

¹⁰²Tamże, kan. 660, § 1-2.

¹⁰³ PI nr 63.

¹⁰⁴Tamże, nr 67.

naukę i wychowanie przez innych, przez każdą sytuację egzystencjalną"¹⁰⁵. To pojęcie, które trudno przetłumaczyć na polski, oznacza zdolność do uczenia się i możliwość bycia nauczonym, stanowi cel formacji początkowej - takie przygotowanie osoby podejmującej życie konsekrowane, które doprowadza ją do aktywnego zaangażowania w procesie formacji i pozwala na ukształtowanie pozytywnej postawy w stosunku do rzeczywistości, wewnętrznej wolności, zdolności do spotkania innego, zachwyty nad pięknem i dobrem - uczeniem się w życiu i poprzez życie¹⁰⁶.

Początkowe lata życia konsekrowanego przygotowują do postawy, zgodnie z którą "człowiek będzie podatny na wpływy formacyjne przez całe swe życie"¹⁰⁷, aby z dnia na dzień weryfikować i uzupełniać swoją wiedzę, umiejętności, pracę nad charakterem i postępy duchowe. Ma ono w sobie element witalny, dostosowujący je do czasu, okoliczności i miejsca. Życie konsekrowane, istnieje już od IV wieku po Chrystusie, jednak wciąż realizuje się w nowych okoliczności¹⁰⁸. Na przestrzeni wieków nieustannie zachowuje swój pierwotny zamysł i fundament, co jest świadectwem jego żywotności i zdolności adaptacyjnych w różnych warunkach.

2.2. Przystosowanie formacji zakonnej do współczesnych realiów

Życie zakonne pozostaje, nawet w kręgach kościelnych, często niezrozumiałe. Wyrzeczenie i asceza, związane z czystością, ubóstwem i posłuszeństwem, podjęte za przykładem Jezusa Chrystusa wymykają się ze zracjonalizowanej wizji rozwoju i kształtowania zaproponowanej przez nauki o paradygmacie pozytywistycznym. W podobny sposób samo przesłanie Ewangelii może wydawać się pozbawione empirycznego uzasadnienia, "rozdźwięk między Ewangelią a kulturą jest bez wątpienia dramatem naszych czasów, jak był nim także w innych epokach"¹⁰⁹. Formacja osób konsekrowanych dokonuje się więc w napięciu między kulturą współczesnego świata, a kulturą Ewangelii. Jednak samo życie konsekrowane tak długo, jak będzie nośnikiem wartości ewangelicznych, może "osiągnąć i jakby przewracać kryteria oceny, hierarchię dóbr,

¹⁰⁵ A. CENCINI, *Oddech życia...*, s.36.

¹⁰⁶ Tamże, s.37; A. CENCINI, *Drzewo życia*. Ku modelowi formacji początkowej i permanentnej, Wydawnictwo Salwator, Kraków 2005, s.126-135.

¹⁰⁷ VC nr 69.

¹⁰⁸ S. DE GUIDI, *Życie konsekrowane kobiet. Posługa i świadectwo*. Praktyka formacji permanentnej, Wydawnictwo Salwator, Kraków 2006.

¹⁰⁹ EN nr 20.

postawy i nawyki myślowe, bodźce postępowania i modele życiowe rodzaju ludzkiego"¹¹⁰. Formacja permanentna służy uwewnętrznieniu ewangelicznego stylu życia, który promuje wartości istotne w każdej epoce, ukazuje człowiekowi jego godność, sens życia i ostateczne powołanie. Zjawiska charakterystyczne dla współczesności, np. intensywny proces uprzemysłowienia i technicyzacji, rewindykacja wolności osobistej i praw ludzkich, gwałtowny rozwój środków masowego przekazu, popularyzacja hedonizmu i konsumizmu stanowią "wyzwanie i jednocześnie wezwanie do bardziej radykalnego życia według rad ewangelicznych, również w celu umacniania świadectwa wspólnoty chrześcijańskiej"¹¹¹, na które odpowiedź może udzielić zaktualizowana formacja zakonników.

Nowożytna kultura przyczyniła się także do postępu nauk humanistycznych i społecznych. Od czasu Soboru Watykańskiego II, można zauważyć pewne charakterystyczne tendencje w procesie całożyciowej formacji, które odpowiadają współczesnym nurtom antropologicznym. Wśród nich można wymienić: pozytywne ujęcie rad ewangelicznych¹¹², skoncentrowanie na osobie i dostosowanie formacji do jej potrzeb, zdolności i umiejętności, większą koherencję wewnątrz programów formacyjnych w poszczególnych instytutach, przygotowanie osób asystujących przy formacji, a także zrozumienie samego procesu formacji ciągłej jako potrzeby wzrostu i otwartości na uczenie się każdego dnia przez całe życie ze świadomością, że nigdy nie będzie się wystarczająco dojrzałym by zakończyć swój rozwój¹¹³. Oprócz negatywnych elementów współczesnej kultury jest wiele dobrodziejstw, które pozwoliły na ponowne odkrycie wartości życia oddanego Bogu.

2.2.1. Aktualizacja formacji zakonnej w kontekście kultury postnowoczesnej

Formacja w życiu konsekrowanym, jeśli ma być skuteczna musi zmierzyć się z wyzwaniami współczesnej epoki i odpowiedzieć między innymi na kulturę postmodernistyczną odznaczającą się m.in.: "fragmentarycznością oraz różnorodnością i bogactwem stylów w każdej dziedzinie. Odrzuca wiele tradycyjnych, podstawowych wartości kultury europejskiej (sekularyzacja, dechrystianizacja) negując m.in. istnienie absolutnego, stałego i hierarchicznego systemu wartości i norm"¹¹⁴. Jednym z trudniejszych zadań jest próba znalezienia prawdy i wspólnych wartości w społeczeństwie wielokulturowym, wielonarodowościowym, nie wspominając o

¹¹⁰ EN nr 20; GS nr 4-10.

¹¹¹ VFC nr 4.

¹¹² LG rozdz. VI.

¹¹³ A. CENCINI, *La formazione oggi. Verso un nuovo pensare formativo*, w: *Il pensare formativo francescano*, E. FORTUNATO (red), Padwa 1999, s.31-60.

¹¹⁴ A. BRONK, *Krajobraz postmodernistyczny*, w: *Ethos* 33-34 (1996), s.83 (79-100).

różnorodności religii. W konsekwencji także sama edukacja stoi przed trudnym zadaniem określenia co jest jej celem, czy istnieje jakiś wspólny, co go wyznacza, czy można wskazać tylko na cele jednostkowe, których przyjęcie może powodować skrajny indywidualizm. Doświadczenie złożonej i różnorodnej rzeczywistości może sprzyjać rozwojowi człowieka, ale grozi zarazem brakiem stabilnych wzorców i autorytetów, utrudniając celowe planowanie procesu rozwoju. Podręczniki akademickie przedstawiają szeroką możliwość wyboru różnych prądów i kierunków pedagogicznych¹¹⁵, jednak bez wskazywania jego kryteriów: "człowiek epoki ponowoczesnej nie dostrzega porządku ani w świecie, ani w sobie. Świat jawi mu się jako przypadkowa, chaotyczna aglomeracja rzeczy, a on sam wydaje się być igraszką irracjonalnych sił. Analizy postmodernistów ujawniają dramatyczną kondycję człowieka w świecie"¹¹⁶.

W przedstawionym kontekście podjęcie procesu formacji jest równie dramatyczne jak sytuacja człowieka w świecie - wymaga radykalnej odpowiedzi człowieka, który wzrasta i żyje w kulturze relatywizującej wartości i wzorce. Odbiciem takiej sytuacji jest współczesna sztuka (np. malarstwo P. Picassa), która przedstawia istotę ludzką złożoną z form geometrycznych, prostych elementów niepowiązanych między sobą, choć kształtem przypominające rzeczywiście człowieka¹¹⁷. Dlatego też radykalność życia konsekrowanego i bezkompromisowe opowiedzenie się za Chrystusem dopiero formację rozpoczyna "formacja danej osoby jest ciągła dopiero wówczas, gdy osoba ta nadaje definitywną (czy spełnioną) perspektywę własnemu życiu"¹¹⁸. Sam sposób życia konsekrowanego stanowi bodziec przypominający współczesnemu człowiekowi o uniwersalnym wezwaniu do doskonałości i głębokim pragnieniu Absolutu, zakorzenionym w sercu każdego¹¹⁹.

Pomimo jasno sprecyzowanych wartości ewangelicznych, osoby konsekrowane zdają sobie sprawę, że "najbardziej znaczące wyzwania, z jakimi formacja musi się uporać, pochodzą z wartości dominujących w dzisiejszej kulturze globalizacji (...), musi zmierzyć się z poglądami i projektami zdominowanymi przez kultury i historie społeczne, skrajnie zróżnicowane. Istnieje ryzyko, że subiektywne wybory, indywidualne projekty i lokalne ukierunkowania będą miały

¹¹⁵ *Pedagogika*. Podręcznik akademicki. 1, Z. KWIECIŃSKI, B. ŚLIWERSKI (red.), Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2003; W. PROKOPIUK, *U źródeł wielorodności przestrzeni pedagogiczno-edukacyjnej na początku XXI wieku*, w: *Pogranicza pedagogiki i nauk pomocniczych*, PALKA S. (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2004, s. 143-155.

¹¹⁶ A. BRONK, *Krajobraz postmodernistyczny...*, s. 95.

¹¹⁷ A. SCHMUCKI, *Versoun approccio ermeneutico alla formazione*, w: *Formazione francescana oggi*, A. SCHMUCKI (red.), EDB, Bologna 2012, s.25-28; V. SINISTRERO, *La formazione permanente verso una società per l'uomo*, w: *La formazione permanente interpella gli istituti religiosi*, Brocardo Pietro (red.), Wydawnictwo Elle Di Ci, Leumann 1976, s. 53-122.

¹¹⁸ A. CENCINI, *Oddech życia...*, s. 60.

¹¹⁹ EN nr 58, VC nr 39.

przewagę nad regułą, stylem życia wspólnotowego i programem apostołskim instytutu"¹²⁰. Wobec gloryfikacji indywidualizmu i akceptacji skrajnych poglądów, które są stawiane na równi bez względu na to, co reprezentują, formowanie osób konsekrowanych staje wyzwaniem, któremu niełatwo sprostać. Przede wszystkim dlatego, że każda forma życia konsekrowanego przyjmuje postać wspólnotową. Ponadto radykalizm tego sposobu życia jednoznacznie wskazuje na kryterium podejmowania decyzji, i bezdyskusyjnie decyduje o modelu formacyjnym. Tym wyznacznikiem jest osoba Jezusa Chrystusa, który w przykazaniu miłości Boga i bliźniego zawiera całe prawo - to jest ostateczny punkt odniesienia ludzkiego działania. Bez względu na zmieniające się czasy, wartości pozostają niezmiennie i prawdziwe, określone przez Absolut, który stanowi "w sobie sensotwórczy aspekt ludzkiego życia"¹²¹. Ssensu niezbędnego do harmonijnego życia w zgodzie z tymi wartościami, które pozostają stałe - zmianie ulega natomiast ich adaptacja do konkretnej rzeczywistości historyczno-kulturowej.

Stąd też wynikają dwie istotne cechy formacji zakonnej, które decydują o jej żywotności: z jednej strony jest ona statyczna, gdyż posiada stałe, niezmiennie punkty odniesienia: życie zgodne z ewangelią i według jej rad, z drugiej jednak dynamiczna i wymagająca refleksji, aby mogła wybrane formy realizować zgodnie z aktualną sytuacją, w której znalazły się osoby konsekrowane. Jasność kryteriów procesu uczenia się nie jest w opozycji wobec nowości i zmianom, współczesnej kulturze i zdolności do myślenia kreatywnego i twórczego o własnym życiu i rozwoju. Wręcz przeciwnie, stanowi ważny element życia konsekrowanego: "czasy, w których żyjemy, wymagają całościowego przemyślenia formacji osób konsekrowanych, nie ograniczającej się tylko do jednego okresu życia. Nie chodzi tylko o to, żeby coraz bardziej stawać się zdolnymi do wejścia w rzeczywistość, która często się zmienia w szybkim tempie, ale dlatego, że przede wszystkim samo życie konsekrowane ze swej natury wymaga stałej dyspozycyjności tych, którzy są powołani"¹²². Adhortacja *Vita Consecrata* zachęca zakonników do "twórczej wierności" - zachowania tożsamości właściwej instytutowi którego jest się członkiem przy jednoczesnym dostosowaniu do rozmaitych sytuacji i nowych potrzeb¹²³.

Formacja do życia konsekrowanego staje się nie tylko odpowiedzią na współczesną kulturę, ale obejmując człowieka w jego wymiarach cielesnym, psychicznym i duchowym proponuje kulturę zakotwiczoną w Absolutie odnajdywanym w prostej codzienności. Chrześcijaństwo dzięki

¹²⁰ RdC nr 18.

¹²¹ W. PROKOPIUK, *U źródeł...*, s. 150.

¹²² RdC nr 15, PI nr 61.

¹²³ VC 37; J. W. GOGOLA, *Oddani Bogu*. Teologia i duchowość życia konsekrowanego, Wydawnictwo Karmelitów Bosych, Kraków 2013, s. 79-93.

wierze, że Bóg stał się człowiekiem, może zaproponować kulturę alternatywną do tej, która, choć pozostawia wolność wyboru, nie wskazuje żadnej drogi ani celu. Formacja zakonna bardziej niż formalne sposoby uczenia się, wykorzystuje codzienność jako drogę wzrostu i rozwoju w ukierunkowaniu na dobro ostateczne: "to właśnie w zwykłej codzienności życie konsekrowane wzrasta stopniowo w dojrzałości, stając się w ten sposób przepowiadaniem kultury i stylu życia alternatywnego wobec tych, które są w świecie i w dominującej kulturze. Swoim stylem życia i poszukiwaniem Absolutu niemal sugeruje duchową terapię na zło naszych czasów. Dlatego też, w sercu Kościoła, staje się błogosławieństwem i motywem nadziei dla ludzkości i dla samego życia Kościoła"¹²⁴. Każda okoliczność otwiera przed formacją zakonną nowe możliwości rozwoju i uczenia się.

2.2.2. Formacja czy uniformizacja

Wybór życia zakonnego może być kojarzony z uniformizacją, której zewnętrznym przejawem byłby habit, określony styl życia, trzymanie się pewnych reguł; natomiast formacja z programem który ma służyć jej realizacji. Rzeczywistość konsekracji nie jest jednak mechaniczna: "wezwanie Chrystusa, będące wyrazem odkupieńczej miłości, „ogarnia całą osobę z duszą i ciałem, mężczyznę czy kobietę w jego lub jej jedynym i niepowtarzalnym „ja” osobowym" (RD3) Ta osobista odpowiedź stanowi integrujący element konsekracji zakonnej"¹²⁵. Osobista odpowiedź na Boże powołanie dokonana w wolności, zakorzeniona w tożsamości każdej osoby konsekrowanej i wyrastająca z konkretnej historii jej życia jest niezbędnym elementem do prawdziwego zaangażowania w formację. Nikt nie może czuć się zmuszonym do podjęcia takiej drogi, gdyż jakkolwiek przymus czyni samą profesję zakonną - nieważną. Wolność w podjęciu życia konsekrowanego stanowi jeden z jego fundamentów, a świadomość dobrowolnej odpowiedzi na wezwanie do podjęcia tego sposobu życia zobowiązuje osobę do codziennego doskonalenia się¹²⁶. Stąd wypływa odpowiedzialność za osobistą odpowiedź w kształtowaniu wszystkich wymiarów swojego człowieczeństwa, gdyż "pełna formacja osoby ludzkiej obejmuje dziedzinę fizyczną moralną intelektualną i duchową"¹²⁷ i ukierunkowuje na samowychowanie, w której pomocne są codzienny rachunek sumienia, miesięczne dni skupienia, doroczne rekolekcje i korzystanie z towarzyszenia kierownika duchowego¹²⁸. Ponad to decyzja podjęcia życia

¹²⁴ RdC nr 6.

¹²⁵ PI nr 9.

¹²⁶ ET nr 27.

¹²⁷ PI nr 34.

¹²⁸ D. WIDER, *Nieustanne wzrastanie. Ze stałej formacji zakonnej zagadnienia wybrane*, Wydawnictwo Karmelitów Bosych, Kraków 1998, s. 56-59.

konsekrowanego wiąże się z odpowiedzialnością za Kościół i zgromadzenie zakonne, którego jest się członkiem¹²⁹.

Formacja zakonna zakłada również kształtowanie indywidualnej i wspólnotowej pamięci osób konsekrowanych. Pamięć afektywna i racjonalna, niepowtarzalna dla każdej osoby, poprzez lekturę Pisma świętego, zostaje ubogacona o pamięć biblijną. Osoba konsekrowana odczytuje w historii swojego życia działanie Boga a wydarzeniach biblijnych nadaje nowy sens swojej przeszłości. Choć same kategorie biblijne pozostają niezmiennie, historia osobista i pamięć każdej osoby w różny sposób umożliwiają ich aplikację do konkretnej sytuacji życia¹³⁰. W takiej perspektywie "czytanie Pisma świętego pomogło [ludziom modlitwy] odkrywać drogi Pańskie w znakach czasu. W ten sposób ukształtowali w sobie swoisty *instykt nadprzyrodzony*, dzięki któremu nie upodobnili się do mentalności tego świata, ale odnawiali swój umysł"¹³¹. Z tego powodu wśród założycieli zgromadzeń zakonnych jest wielu proroków - wizjonerów, którzy swoim sposobem patrzenia na świat zmieniali oblicze historii, kultury i społeczeństwa, w którym przyszło im żyć¹³², warto wspomnieć choćby o mnichu Benedykcie, bracie Franciszku z Asyżu czy matce Teresie z Kalkuty. Ci rewolucjoniści swoim rozumieniem świata i miłosierną postawą względem człowieka pociągali na drogę ewangelicznej doskonałości rzesze młodych ludzi przekształcając zastaną rzeczywistość.

2.2.3. Przestrzeń temporalna procesu formacji

Wśród elementów współczesnej kultury, które stanowią wyzwanie dla każdego procesu edukacji, jest wymiar czasowy. Przyswojenie nowych informacji, umiejętności czy doskonalenie siebie jest procesem rozciągniętym w czasie. Wymaga wytrwałości w dążeniu do postawionych celów, które im bardziej są pożądane, tym bardziej wyczekiwane. Człowiekowi wychowanemu w atmosferze natychmiastowości, przyzwyczajonemu do błyskawicznych rezultatów, czynności czasochłonne mogą sprawiać trudność. Uczenie się natomiast wymaga określonego rytmu pracy, dostosowanego do możliwości osoby, która ją podejmuje i do środowiska w którym ten proces następuje. Wiąże się to z zaakceptowaniem ograniczeń wewnętrznych (inteligencja, charakter, zdolności adaptacyjne, itd.), jak i zewnętrznych (środowisko wychowania, wzorce kulturowe). Formacja w życiu konsekrowanym, choć bardziej intensywna na początku drogi zakonnej,

¹²⁹Tamże, s. 53-55.

¹³⁰A. CENCINI, *Drzewo życia. Ku modelowi formacji początkowej i permanentnej*, Wydawnictwo Salwator, Kraków 2006, s.193-232.

¹³¹ VC nr 94.

¹³²K. D. J. KOSZYKA, *Życie konsekrowane w służbie cywilizacji miłości*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2012, s. 101-167.

obejmuje okres wielu lat, dzięki czemu wprowadza osoby konsekrowane w perspektywę życia w spokojnym oczekiwaniu na rezultaty i jednocześnie przenosi punkt ciężkości na proces ich realizacji zamiast zatrzymywać się na samym rezultacie.

Zaakceptowanie długotrwałości formacji pomaga także w rozwoju wiary chrześcijańskiej, która już odkrywa Boga obecnego w historii, ale jeszcze nie w pełni ukazanego: "osoby konsekrowane bowiem należą do najcenniejszych dóbr Kościoła. Bez nich wszystkie plany formacyjne i apostołskie pozostają teorią i niespełnionymi pragnieniami. Nie można zapominać o tym, że w zaspieszanej epoce, takiej jak nasza, bardziej niż kiedykolwiek potrzebny jest czas, wytrwałość i cierpliwe oczekiwanie, aby osiągnąć cele formacyjne. W okolicznościach, w których przeważa pośpiech i powierzchowność, potrzebujemy spokoju i głębi, ponieważ w rzeczywistości osoba wzrasta bardzo powoli"¹³³.

Docenienie wartości czasu przejawia się także w zdefiniowaniu modeli formacyjnych, które bez względu na szczegółowe charakterystyki są rozciągnięte w czasie, "to właśnie w zwykłej codzienności życie konsekrowane wzrasta stopniowo w dojrzałość"¹³⁴. Formacja zakonna nie ogranicza się do okresowych kursów, konferencji tematycznych, konfrontacji i dialogu podczas spotkań dokształcających, ale przenika każdy dzień, który w swojej nowości daje okazję do uczenia się.

2.3. Pedagogia rad ewangelicznych

Życie konsekrowane w jednym z dokumentów zostało nazwane niekończącą się formacją¹³⁵, ponieważ sam sposób życia ewangelicznego nawołuje do nieustannej przemiany. Elementy edukacyjne zawarte są już w trzech aspektach charakterystycznych dla tego sposobu życia - posłuszeństwie, ubóstwie i czystości¹³⁶. Wskazówki ukierunkowujące praktykę życia i proces uczenia się odnajdywane są w Ewangelii, w życiu Jezusa Chrystusa, którego osoby konsekrowane pragną naśladować właśnie poprzez samą formę życia¹³⁷. Ten ideał w żaden sposób nie ogranicza się do płaszczyzny duchowej, ale obejmuje całego człowieka, umożliwiając

¹³³RdC nr 18.

¹³⁴Tamże, nr 6.

¹³⁵Tamże, nr 15.

¹³⁶KPK kan. 573 §2; KKK nr 944: "Życie konsekrowane Bogu charakteryzuje się publiczną profesją rad ewangelicznych: ubóstwa, czystości i posłuszeństwa w trwałym stanie życia uznanym przez Kościół".

¹³⁷J. W. GOGOLA, *Oddani Bogu*, s. 131-203; E. GAMBARI, *Życie zakonne po Soborze Watykańskim II*, Wydawnictwo Karmelitów Bosych, Kraków 1998, s.319-398.

mu kształtowanie całego swojego człowieczeństwa: "wybór rad ewangelicznych nie prowadzi bowiem w żadnej mierze do zubożenia wartości autentycznie ludzkich, ale ma być raczej ich przemianą. Nie należy rozpatrywać rad ewangelicznych jako zaprzeczenia wartości związanych z płciowością, z uzasadnionym pragnieniem dysponowania dobrami materialnymi i samodzielnego decydowania o sobie. Te skłonności mają swoje źródło w naturze i dlatego same w sobie są dobre. Jednakże istota ludzka (...) jest narażona na ryzyko wyrażania ich w sposób wykraczający poza normy moralne"¹³⁸. Dlatego życie zgodne z radami ewangelicznymi nie tylko umożliwia pełny rozwój osoby, ale staje się praktyczną odpowiedzią na wyzwania współczesnej kultury, gdyż podkreśla względność wszystkiego, co nie ma charakteru absolutnego, a co niepostrzeżenie może uczynić człowieka swoim niewolnikiem¹³⁹. Dzięki temu "rady przeżywane w sposób możliwie najbardziej autentyczny mają wielkie znaczenie dla wszystkich ludzi, gdyż każdy ze ślubów daje konkretną odpowiedź na wielkie pokusy naszej epoki"¹⁴⁰.

Życie w posłuszeństwie, ubóstwie i czystości jest odpowiedzią na te pokusy epoki, jednak samo w sobie nie stanowi celu -to droga, która ma charakter wychowujący i kształtujący. Praktykę rad ewangelicznych możemy zatem nazwać metodologią formacji, drogą do kształtowania dojrzałego człowieczeństwa, aby bardziej być, być dla innych, działać i zdobywać wiedzę w sposób odpowiedzialny i konsekwentny, zgodnie z przyjętym w życiu celem i wartościami, dla dobra samej osoby konsekrowanej i ludzkiej społeczności: "rady ewangeliczne służą w swej istotnej celowości "odnowie stworzenia": "świat" ma stać się przez nie w taki sposób podległy człowiekowi i jemu oddany"¹⁴¹. Życie zgodne z tymi radami jest sposobem formacji nie tylko osób konsekrowanych, ale poprzez przykład ich życia apeluje także do każdego człowieka: "profesja czystości, ubóstwa i posłuszeństwa jest wezwaniem, (...) choć potwierdza wartość dóbr stworzonych — podkreśla ich względność i wskazuje na Boga jako na dobro absolutne. W ten sposób ci, którzy idą drogą rad ewangelicznych, choć dążą do własnego uświęcenia, zarazem ukazują ludzkości — by tak rzec — drogę *duchowej terapii*"¹⁴². Formacja ukierunkowana na wąską grupę osób ma więc także charakter uniwersalny.

¹³⁸ VC nr 87.

¹³⁹ Tamże.

¹⁴⁰ PI nr 12.

¹⁴¹ RD nr 9.

¹⁴² VC nr 87.

2.3.1. Pedagogia rady ewangelicznej czystości¹⁴³

Według dokumentów Kościoła życie zgodne z ewangeliczną radą czystości jest odpowiedzią na kulturę hedonistyczną, "która odrzuca wszelkie obiektywne normy dotyczące płciowości, sprowadzając ją często do rangi zabawy lub towaru, praktykując — przy współudziale środków społecznego przekazu — swego rodzaju bałwochwalczy kult instynktu"¹⁴⁴. Czystość konsekrowana ma na celu nie tylko wymiar nadprzyrodzony i indywidualny "oddania się Bogu niepodzielnym sercem"¹⁴⁵, ale pomaga w odrzuceniu egoizmu, by być dla innych i służyć wszystkim. Osoby konsekrowane, które formują się, by upodobnić swoje życie do Jezusa, dzięki czystości dążą do objęcia swoim działaniem każdego znajdującego się w potrzebie: "czystość w sposób szczególny wyzwala ludzkie serce, tak że płonie ono coraz większą miłością do Boga i wszystkich ludzi. Tym, co w sposób szczególny zakonnicy mogą ofiarować ludziom naszych czasów, jest niewątpliwie ukazanie im, bardziej życiem aniżeli słowami, możliwości prawdziwego oddania się i otwarcia na drugich, dzielenia ich radości i okazania się człowiekiem wiernym i stałym w miłości bez postawy dominacji czy wyłączości"¹⁴⁶.

Przyjęcie czystości konsekrowanej i jej realizację ułatwiają następujące środki¹⁴⁷:

- wdzięczność za doświadczenie Bożej i ludzkiej miłości,
- korzystanie z towarzyszenia duchowego, tworzenie głębokich relacji we wspólnocie,
- wyjaśnianie wartości ciała i jego znaczenia, także poprzez naukę elementarnej higieny osobistej, tzn. sen, sport, odpoczynek,
- codzienna asceza osobista, panowanie nad sobą i swoimi skłonnościami, sublimacja potrzeb cielesnych,
- pomoc w regulacji potrzeb instynktownych lub nabytych, np. łakomstwo, palenie tytoniu, picie alkoholu,
- poznanie i akceptacja siebie, w wymiarze fizjologicznym, psychicznym i duchowym, a także pojednanie z osobistą historią życia,
- roztropne korzystanie z środków społecznego przekazu.

Formacja zakonna w czystości i do niej, choć nie jest łatwa, umożliwia rozwój umiejętności miłowania i poświęcenia drugiemu w uczynieniu z siebie bezinteresownego daru. Uczy jak

¹⁴³ RD nr 11, RC nr 22, VC nr 21.88, PI nr 13; B. GOYA, *Formacja integralna...*, s.81-96.

¹⁴⁴ VC nr 88.

¹⁴⁵ Tamże, nr. 21.

¹⁴⁶ PI nr 13.

¹⁴⁷ Tamże, nr. 13

zaspokajać fundamentalne potrzeby każdego człowieka, w szczególności cierpiącego: kochać i być kochanym, w wolności od wykorzystania drugiego człowieka jako środka do celu: "dziewictwo przeżywane zgodnie z jego naturą sprawia, że osoba konsekrowana, czuje się na podobieństwo Chrystusa, przynaglana przez miłość do wspaniałomyślniej służby drugim"¹⁴⁸. Dzięki wolnemu sercu zakonnik może poświęcić się tym, których spotka na swojej drodze.

W zależności od etapu formacji, środki te zapewniane są przez wychowawców zakonnych, przełożonych, przy współpracy z różnymi specjalistami, a także, szczególnie w czasie formacji permanentnej - odpowiedzialna za nie jest sama osoba konsekrowana. Ta uwaga dotyczy nie tylko tej rady ewangelicznej, ale także dwóch pozostałych.

2.3.2. Pedagogia rady ewangelicznego ubóstwa¹⁴⁹

Rada ewangeliczna ubóstwa jest odpowiedzią na materialistyczną wizję człowieka, jego szczęścia i przyszłości spełnionej w posiadaniu więcej. Taki sposób myślenia kreowany przez gospodarkę kapitalistyczną może prowadzić do zniewolenia pragnieniem bogactwa i zamknięciem się w realizacji wyłącznie własnych potrzeb. Profesja ewangelicznego ślubu ubóstwa, "przeżywana w różnych formach i często połączona z konkretną działalnością, szerzącą solidarność i miłosierdzie"¹⁵⁰ wnosi znaczny wkład w działalność charytatywną i proces humanizacji świata.

Formacja do życia w ubóstwie wyraża się wielopoziomowo¹⁵¹:

- w braterskim stylu życia, wspólnocie dóbr, dzieleniu przestrzeni życia w wymiarze materialnym (brak własności indywidualnej) i duchowym (bez przywiązywania się do posiadanych rzeczy),
- w surowości i prostocie codzienności, które też są kryterium wyboru środków życia
- w solidarności z ubogimi: uwrażliwieniu na ubóstwo świata i dzieleniu życia ubogich, samotnych, opuszczonych, chorych,
- w poszanowaniu ograniczonych zasobów naszej planety, ochrony stworzeń poprzez "ograniczenie konsumpcji, zachowanie trzeźwego umiaru i wyznaczenie stosownych granic własnym pragnieniom"¹⁵².

¹⁴⁸J. W. GOGOLA, *Oddani Bogu*, s. 196.

¹⁴⁹B. GOYA, *Formacja integralna...*, s.97-115.

¹⁵⁰ VC nr 89.

¹⁵¹ VC nr 89-90, RD nr 12.

¹⁵²VC nr 90.

W procesie formacyjnym należy uwzględnić następujące elementy rady ubóstwa¹⁵³:

- życie w ubóstwie podejmują osoby z konkretnym doświadczeniem życia; są wśród nich tacy, którzy mieli niezależność finansową i statut materialny pozwalający im na dostatnie życie, a także ci, dla których podjęcie życia zakonnego może mieć charakter awansu społecznego. W takiej perspektywie formację należy dostosowywać do każdej z grup pokazując wspomniane wartości płynące z wolnego wyboru życia w ubóstwie. dostosowanie się do poziomu życia wspólnoty: lojalne pragnienie, by „wszystko było wspólne” i by „każdemu rozdzielano według potrzeby” (Dz 4, 32-35)¹⁵⁴.
- wyrzeczenie się własności ma prowadzić do wolności w służbie drugiemu człowiekowi, przy jednoczesnym podziwieniu dla całego świata i uszanowaniu rzeczywistości materialnej,
- osoba konsekrowana jest dyspozycyjna do podjęcia często trudnej pracy, której efekty nie będą łatwo widoczne, a czasami wręcz niedostrzegalne, przy akceptacji skromnej pensji.

W ten sposób ubóstwo przeżywane nie jako brak, lecz jako możliwość solidarnego spotkania drugiego człowieka, któremu się służy, już nie finansowo, ale poprzez dzielenie trudów jego życia¹⁵⁵. Doświadczenie dzielenia braku z innymi staje się silnym czynnikiem formacyjnym, które zmienia sposób postrzegania rzeczywistości uwalniając od absolutyzacji pieniądza, jako środka rozwiązującego wszelkie ludzkie problemy: "ubóstwo czyni wolnymi od zniewolenia rzeczami i złudnymi potrzebami, do których popycha społeczeństwo konsumpcyjne"¹⁵⁶. Jednocześnie przemienia hierarchię wartości przywracając rzeczom materialnym miejsce ważne, lecz nie najważniejsze i zachęca do postawy zachwyty nad wszystkim co istnieje.

2.3.3. Pedagogia rady ewangelicznego posłuszeństwa¹⁵⁷

Ewangeliczna rada posłuszeństwa podejmuje dialog z wolnością, gdyż odwołuje się do wolnej decyzji człowieka, która zostaje podporządkowana przełożonym. Sama wolność, z której w niektórych nurtach myśli współczesnej czyni się absolut stanowiący źródło wartości¹⁵⁸, nie zawsze prowadzi do dobra, co można dostrzec w ogromie niesprawiedliwości i przemocy w życiu jednostek i narodów, niesprawiedliwych i krzywdzących praw. Może to wynikać ze

¹⁵³PI nr 14.

¹⁵⁴PI nr 14

¹⁵⁵J. W. GOGOLA, *Oddani Bogu...*, s.174.

¹⁵⁶RdC nr 22

¹⁵⁷PI nr 13, RD nr 3, VC nr 91, RdC nr 45.B. GOYA, *Formacja integralna*, s.116-135.

¹⁵⁸VS nr 32.

spaczonego jej rozumienia, bowiem "przez wolność rozumie się dzisiaj na ogół możliwość wszystkiego, co się chce, i robienia tylko tego, czego się samemu pragnie. Wolność - tak rozumiana - jest dowolnością. (...) Każda więź ukazuje się jako kajdany, które krępują wolność"¹⁵⁹. Istotą wolności rozumianej w sposób negatywny jest brak nakazów i zakazów, abstrahowanie od kategorii dobra i zła¹⁶⁰. Każde ograniczenie narzucane przez samą obecność (wolność) drugiego staje się zniewoleniem - moralność, prawo, relacja z drugim człowiekiem przedstawiają się jako jej zagrożenie. W konsekwencji jedyną dopuszczalną relacją jest stosunek typu cel-środek, co sprowadza drugą osobę do roli przedmiotu. Zatem "prawdziwa praktyka wyzwolenia musi polegać(...) na wychowaniu do zdolności budowania związków"¹⁶¹.

Życie we wspólnocie, w posłuszeństwie przełożonym stwarza przestrzeń do rozwijania i uczenia się pozytywnych relacji we wzajemnych zależnościach przełożony-podwładny, a także pomiędzy poszczególnymi członkami wspólnoty, opartych na dialogu, odpowiedzialności i zaufaniu, z troską o drugiego. Zmienia perspektywę wolności z egoistycznej i skoncentrowanej na sobie, na otwartą na potrzeby drugiego człowieka. Taki rodzaj posłuszeństwa "poświadcza, że nie ma sprzeczności między posłuszeństwem a wolnością"¹⁶², wręcz przeciwnie, docenia tę wartość i broni przed niebezpieczeństwem nieświadomych zależności, kiedy człowieka traktuje się jako środek do celu; "jest drogą wzrostu, a zatem wolności osoby, gdyż pozwala przyjąć plan albo wolę inną od własnej woli, która nie tylko nie upokarza albo pomniejsza godność ludzką, ale ją buduje"¹⁶³. W związku z tym formacja do posłuszeństwa jest najpierw uczeniem się słuchania drugiego człowieka, wspólnego poszukiwania właściwych rozwiązań, gotowości do rezygnacji ze swojego zdania na rzecz czegoś większego. Jest to możliwe do zrealizowania tym bardziej, im bardziej przełożeni rozumieją swoje zadania jako służbę drugiemu członkowi wspólnoty¹⁶⁴. Życie konsekrowane podkreśla pozytywny wymiar posłuszeństwa, a także jest gwarantem, że na drodze formacji zakonnik nie pozostanie sam: "władza jest powołana, by promować godność osoby, troszcząc się o każdego członka wspólnoty i o jego drogę rozwoju, obdarzając każdego swoim szacunkiem i pozytywnym uznaniem (...) by towarzyszyć na drodze formacji ciąglej"¹⁶⁵. Wolność w posłuszeństwie uwidacznia się w przypadku obiekcji sumienia,

¹⁵⁹ J. RATZINGER, *Wolności wyzwolenie. Antropologiczna wizja instrukcji "Libertatis conscientia"* s. 526-544, w: *Zmartwychwstanie i życie wieczne. Opera omnia t. X*, Wydawnictwo Naukowe Kul, Lublin 2014, s.530.

¹⁶⁰ A. BRONK, *Krajobraz postmodernistyczny*, s.95.

¹⁶¹ J. RATZINGER, *Wolności wyzwolenie*, s.533.

¹⁶² VC nr 91.

¹⁶³ FD nr 5.

¹⁶⁴ Instrukcja *Faciem tua, Dominem, requirem* przedstawia chrześcijański charakter posłuszeństwa, w sposób szczególny uwagę poświęca roli przełożonych w życiu konsekrowanym, która w praktyce staje się służbą wspólnoty; RdC nr 45.

¹⁶⁵ FD nr 13.

to znaczy, prawdziwym posłuszeństwem jest nie posłuchać przełożonego w sytuacji, w których sumienie nie pozwala kierować się poleceniami wydawanymi przez władzę¹⁶⁶.

W pedagogii posłuszeństwa należy pamiętać, że:

- podstawą posłuszeństwa jest wychowanie do słuchania¹⁶⁷, które przejawia się w kształtowaniu empatii i otwartości na drugiego, rezygnacji z uprzedzeń i serdeczną życzliwością,
- formacja w posłuszeństwie jest formacją w i do wolności, tak, by złożyć prawdziwy dar z siebie, co oznacza, że jest afirmacją godności ludzkiej, ponieważ żeby być posłusznym "trzeba najpierw zaistnieć. (...) wyjść z anonimowości stechnicyzowanego świata, uznać swoją tożsamość"¹⁶⁸,
- ważne miejsce zajmuje wspólnota zakonna, pozytywne relacje wpływają na jakość formacji, szczególnie tam, gdzie członkowie wspólnot obdarzają się szacunkiem i miłością, zaufaniem i odpowiedzialnością; ważny jest również przykład starszych członków wspólnoty i wzajemne wsparcie,
- istotna rola przypisana jest przełożonym, którzy sami pierwsi podejmują wysiłek formacji permanentnej, aby sprzyjać "rozwojowi życia braterskiego przez posługę słuchania i dialogu, tworzenie atmosfery sprzyjającej dzieleniu się i współodpowiedzialności, uczestnictwo wszystkich w sprawach wszystkich, zrównoważoną posługę jednostce i wspólnocie, rozeznanie, promocję posłuszeństwa braterskiego"¹⁶⁹.

Przedstawiony sposób rozumienia posłuszeństwa i wynikające stąd konsekwencje otwierają szeroką perspektywę uczenia się, przede wszystkim zaangażowanego w dialog z drugim człowiekiem. Dzięki świadomości wartości każdej osoby, jej zdolności intelektualnych, uczuciowych i duchowych oraz jej wolności w tworzeniu relacji, przed osobami konsekrowanymi posłuszeństwo ukazuje się jako przestrzeń tworzenia prawdziwej wspólnoty jedności, pokoju - komunii, która jest odpowiedzią na współczesny indywidualizm¹⁷⁰. Perspektywa posłuszeństwa zakłada, że można dyskutować o sposobie realizacji istotnych wartości, które jednak same pozostają niezienne, "dlatego wszystko, co w pełnieniu władzy lub w okazywaniu posłuszeństwa nosi cechy kompromisu, rozwiązania dyplomatycznego, przymusu

¹⁶⁶ Tamże, nr 27.

¹⁶⁷ FD nr 5-6.

¹⁶⁸ PI nr 15.

¹⁶⁹ FD nr 20.

¹⁷⁰ Tamże, nr 3.

czy jeszcze innych form ludzkich wybiegów, jest zdradą tego, co stanowi zasadniczą inspirację zakonnego posłuszeństwa" ¹⁷¹.

Przystosowanie formacji zakonnej do współczesnych realiów, promowanie wartości, szacunek dla czasu, pozytywna antropologia afirmująca godność każdej osoby ludzkiej, zgodnie z którą życie radami ewangelicznymi jest promocją człowieka umożliwiając osobie konsekrowanej ciągły rozwój i formację osobistą. Uczenie się przez całe życie jest wpisane w samą naturę życia konsekrowanego i tam, gdzie brakuje formacji nie można mówić o jego pełnej realizacji. Paradoksalnie, nawet elementy, które wydają się ograniczać wspomniany proces, tzn. wybór czystości, ubóstwa i posłuszeństwa, są także czynnikami sprzyjającym formacji w drodze ku urzeczywistnieniu doskonałego człowieka na wzór Jezusa Chrystusa: "ślubowanie rad ewangelicznych, choć niesie ze sobą wyrzeczenie się dóbr, które niewątpliwie posiadają wielką wartość, nie stoi jednak na przeszkodzie rozwojowi osobowości ludzkiej, przeciwnie, z natury swojej ogromnie mu pomaga. Rady te bowiem przyjęto dobrowolnie, stosownie do osobistego powołania każdego, przyczyniają się niemało do oczyszczenia serca i do wolności duchowej, podsycając ustawicznie żar miłości"¹⁷².

Zaproponowany program formacji może wydawać się trudny do zrealizowania w rzeczywistości, to jednak ułatwia praktykę uczenia się, ponieważ jasno wskazuje cele do osiągnięcia, stały punkt odniesienia umożliwia weryfikowanie ewentualnych błędów i pokazuje w którym miejscu drogi znajduje się osoba konsekrowana. Autorzy instrukcji *O wskazaniach dotyczących procesu formacji* celowo proponują ambitny program formacji: "sugestie programowe (...) mają charakter orientacyjny; ich autorzy świadomie zmierzają do ustalenia wysokiego poziomu wymagań, mając na uwadze konieczność formacji zakonnic i zakonników zgodnie z oczekiwaniami i potrzebami współczesnego świata. Zadaniem instytutów i odpowiedzialnych za formację jest dostosowanie wymagań do konkretnych osób, okoliczności czasu i miejsca"¹⁷³. W ten sposób stajemy wobec formacji nie tylko umożliwiającej rozwijanie dojrzałości osobowej, ale również będącej wielkim wyzwaniem.

¹⁷¹ PI nr 15.

¹⁷² LG nr 46.

¹⁷³ PI nr 61.

3. Realizacja czterech filarów edukacji Delorsa w życiu konsekrowanym

Formacja w życiu zakonnym jest nieodłączną charakterystyką tego sposobu życia. Nawet samo Prawo Kanoniczne, zgodnie z którym "kształcenie wszystkich członków, zmierzające do prowadzenia pełniej życia właściwego danemu instytutowi oraz coraz doskonalszej realizacji jego misji"¹⁷⁴ potwierdza obligatoryjność procesu formacyjnego na przestrzeni życia zakonnego. Konkretna jego realizacja będzie zależna od poszczególnych zgromadzeń: "własne prawo powinno określić program i czas trwania tegoż kształcenia, uwzględniając potrzeby Kościoła oraz warunki ludzi i czasu, zgodnie z celem i charakterem instytutu"¹⁷⁵, jednak dla wszystkich, bez względu na sposób organizacji instytutów, jest niezbędna.

Instrukcja *Potissimum Institutioni*, w całości poświęcona formacji w życiu zakonnym, rozpoczyna się hasłem programowym, które nadaje charakter całemu dokumentowi: "formacja kandydatów, której bezpośrednim celem jest wprowadzenie w życie zakonne i uświadomienie jego specyfiki w Kościele, winna przede wszystkim dążyć do harmonijnego powiązania składających się na nią czynników: duchowego, apostołskiego, doktrynalnego i praktycznego, w taki sposób, by pomóc zakonnicom i zakonnikom w urzeczywistnianiu jedności ich życia w Chrystusie"¹⁷⁶. Celem formacji jest zrozumienie fundamentalnej rzeczywistości w konsekracji i jakie jest jej miejsce w posłannictwie Kościoła. Sprecyzowanie poszczególnych wymiarów formacji jest pomocą w osiągnięciu obranego celu, dlatego dokument uszczegóławia w obrębie jakich aspektów ma przebiegać: duchowym, apostołskim, doktrynalnym i praktycznym. Nie tylko ich liczba, ale również charakter przypomina cztery filary edukacji Delorsa. Wymienione obszary w życiu konsekrowanym paralelnie odnoszą się do czterech fundamentów Raportu -postulat uczyć się aby być jest realizowany przede wszystkim przez formację duchową, wiedzieć - doktrynalną i działać - praktyczną, a uwzględniając, że apostołat jest tylko jednym z elementów formacji aby być z innymi, rozszerzony zostaje o wspólnotowy charakter życia konsekrowanego. Wskazane czynniki stanowią podstawę do postawionej tezy i uzasadniają słuszność sformułowanego problemu - w jaki sposób formacja zakonna realizuje cztery filary edukacji Jacques'a Delorsa.

Dokument *Vita Consecrata* opisuje formację stałą w sposób integralny przypisując jej już trochę inne elementy, jednak cały czas nawiązujące do czterech filarów edukacji:

- życie w Duchu,
- wymiar ludzki i braterski,

¹⁷⁴ KPK 659 § 1.

¹⁷⁵ KPK 659 § 2.

¹⁷⁶ PI nr 1.

- wymiar apostołski,
- wymiar kulturowy i zawodowy,
- wymiar charyzmatu, który nadaje określony charakter wszystkim pozostałym¹⁷⁷.

Życie konsekrowane w swojej istocie obejmuje całego człowieka, a formacja zakonna nie ogranicza się tylko do sfery nadprzyrodzonej - aby osiągnąć chrześcijańską dojrzałość potrzeba integralnego rozwoju i wzrostu we wszystkich wymiarach człowieczeństwa. Podobne jest zadanie edukacji w Raporcie Delorsa, której celem jest służba "harmonijnemu, autentycznemu rozwojowi ludzi"¹⁷⁸. Portret charakteryzujący formację zakonną przedstawiony w drugim rozdziale zawiera wiele aspektów wspólnych z edukacją i koncepcją całościowego uczenia się:

- proces formacji stanowi jeden z głównych przedmiotów zainteresowania organów kościelnych regulujących podstawy życia konsekrowanego,
- zwrócenie uwagi na całościowe zaangażowanie w formację, która jest procesem, jaki nie kończy się z czasem ukończenia formacji początkowej - wręcz przeciwnie, ma on przygotować osobę do postawy "docibilitas" czyli zdolności do uczenia się w każdej sytuacji,
- formacja ma być dostosowana do określonych warunków historyczno-społecznych, zdolności osoby, z uwzględnieniem charakteru i misji poszczególnych zgromadzeń zakonnych.

Tym, co odróżnia formację permanentną w życiu konsekrowanym od całościowego uczenia się jest ewangeliczne ukierunkowanie i sprecyzowanie tej pierwszej, a także konkretne wskazanie elementów, służących jej realizacji, przede wszystkim życie zgodne z radami ewangelicznymi. Edukacja jest pierwszym etapem formacji - niezbędnym, lecz niewystarczającym¹⁷⁹. Oprócz zapoznania się z nowymi treściami, zdobyciem doświadczenia i umiejętności praktycznych, rozwinięciem zdolności interpersonalnych konieczne jest przyjęcie i uczynienie swojej *formy* życia, którą jest Jezus Chrystus. Osoba konsekrowana odczytuje w sercu szczególne pragnienie, do którego realizacji wzywa Bóg - Jezus staje się horyzontem życia, a wybór rad ewangelicznych każdego dnia coraz bardziej, wraz z postępującym procesem formacji przybliża zakonnika do Niego¹⁸⁰. W związku ze skonkretyzowaniem formacji permanentnej w życiu konsekrowanym, także cztery filary edukacji przybierają pewną charakterystyczną formę, która zostanie przedstawiona w tym rozdziale.

¹⁷⁷ VC nr 71.

¹⁷⁸ J. DELORS, *Edukacja...*, s.9.

¹⁷⁹ A. CENCINI, *Drzewo życia...*, s. 255-256.

¹⁸⁰ Tamże, s. 256-264.

3.1. Formacja duchowa - uczyć się, aby być

Formacja duchowa jest najtrudniejszą do opisaną ze względu na ograniczone możliwości poznawcze nauk społecznych, w których brak kategorii Objawienia i rzeczywistość wiary nie stanowi jej przedmiotu badań. Jednak można wskazać niektóre elementy, wiążące rzeczywistość nadprzyrodzoną z naturalną, charakterystyczne dla życia konsekrowanego, które nadają formacji zakonnej specyficzne ukierunkowanie. Należy do nich zaliczyć: formację do życia konsekrowanego, jako proces osiągnięcia doskonałości ewangelicznej, wartość ascezy i milczenia, które uczestniczą w ukierunkowaniu całego przebiegu formacji na "bycie". Element duchowy w formacji jest fundamentalny, ponieważ sama istota życia konsekrowanego ma taki charakter i angażuje osobę konsekrowaną w relację z rzeczywistością transcendentną: "rodziny życia konsekrowanego muszą, zatem stawiać na pierwszym miejscu życie duchowe, tak, aby każdy instytut i każda wspólnota stanowiła prawdziwą szkołę ewangelicznej duchowości"¹⁸¹. Duchowy nie znaczy jednak oderwany od rzeczywistości, ale obejmujący ją całą i wykraczający poza naturalne poznanie.

3.1.1. W poszukiwaniu doskonałości

Formacja do życia konsekrowanego, jest zarazem formacją do doskonałości: "w rozmowie z młodzieńcem Chrystus mówi: „Jeśli chcesz być doskonały...” — tak więc pojęcie drogi doskonałości ma swe pokrycie w samym ewangelicznym źródle"¹⁸². Koncentruje się ono wokół przykazania miłości Boga i bliźniego, najważniejszego elementu wytyczającego drogę formacji zakonnej, uzupełnioną radami ewangelicznymi, ubóstwem, posłuszeństwem i czystością. Chociaż źródeł dążenia człowieka do doskonałości należy szukać jeszcze przed narodzinami Chrystusa, w nurtach różnych szkół filozoficznych, to Jego propozycja stanowi zupełną nowość w stosunku do poprzednich form: "*Wezwanie człowieka do doskonałości* było formułowane przez myślicieli i moralistów świata starożytnego, a także później, w różnych epokach dziejów. Wezwanie biblijne posiada swój całkowicie oryginalny profil. Jest szczególnie wymagające, gdy ukazuje człowiekowi doskonałość na podobieństwo samego Boga"¹⁸³. Takie stwierdzenie pozwala na powrót do pierwotnego znaczenia formacji, jako aktualizowania Bożego obrazu "na

¹⁸¹ VC nr 66.

¹⁸² RD nr 4.

¹⁸³ RD nr 4.

podobieństwo, którego został stworzony, człowiek nosi w swej duszy i ma go w sobie rozbudowywać"¹⁸⁴, jak zostało wskazane przy jego analizie.

Słowa Jezusa skierowane do młodzieńca kontynuują w następujący sposób: "Jeśli chcesz być doskonały, idź, sprzedaj, co posiadasz, i rozdaj ubogim, a będziesz miał skarb w niebie" (Mt 19,21). Okazuje się, że prawdziwa formacja do "bycia" rozpoczyna się tam, gdzie człowiek zostawia wszystko, co ma, dzieląc się z tymi bardziej potrzebującymi. Ale można te słowa zrozumieć także jako wskazanie wyższości bycia nad posiadaniem - Jezus wzywa człowieka, który chce przyjąć jego styl życia, "ażeby zrezygnował z takiego programu życia, w którym na pierwszy plan wysuwa się kategoria posiadania: *mieć*, a na to miejsce przyjął program skoncentrowany na wartości samej osoby ludzkiej: na osobowym *być* z całą właściwą mu transcendencją"¹⁸⁵. Transcendencja przejawia się w możliwości nawiązania relacji z Bogiem - z Innym, którego uznanie ma kluczowe znaczenie dla "decyzji egzystencjalnej, jako decyzji edukacyjnej (...) przemiana egzystencjalna, jako odnowa wewnętrznego, refleksyjnego stanowienia jednostki względem siebie i świata, obejmuje nadawanie nowego kształtu strukturze duchowej jednostki"¹⁸⁶. Formacja do życia konsekrowanego na początku jest przede wszystkim formacją do bycia, a intensyfikowana poprzez radę ewangelicznego ubóstwa minimalizuje rzeczywistość posiadania osoby konsekrowanej, podobne funkcje pełnią dwie pozostałe rady - czystości i ubóstwa. Rady stanowią więc środek do zdobycia doskonałości¹⁸⁷. Przyjęcie ich koncentruje osobę na podstawowej decyzji, opcji fundamentalnej, nadającej kształt całemu życiu, tym bardziej, że współczesny człowiek "odczuwa boleśnie istotny dla swego człowieczeństwa niedostatek osobowego *być* z powodu nadmiaru wielorakiego *mieć*"¹⁸⁸. Formacja do tego, żeby być stanowi więc przeciwwagę do współczesnych prądów kulturowych, a jednocześnie jest konkretną propozycją realizacji postulatu Delorsa.

3.1.2. Asceza

W związku z dążeniem do doskonałości, rozumianym jako obudowywanie w sobie Bożego obrazu, osoba konsekrowana potrzebuje narzędzi, aby podjęty trud mógł przynieść rezultaty. Dlatego istotną rolę, jeszcze przed podjęciem starań odgrywają motywy kierujące działaniem i uczeniem ukierunkowanym na pracę nad sobą: "Zakonnik, prowadząc życie ascetyczne,

¹⁸⁴H.-G. GADAMER, *Prawda i metoda*, s. 42.

¹⁸⁵RD nr 4.

¹⁸⁶B. MILERSKI, *Perspektywy pedagogiki religii*, Wydawnictwo Naukowe ChAT, Warszawa 2011, s.251.

¹⁸⁷E. GAMBARI, *Życie zakonne...*, s. 132-133.

¹⁸⁸RD nr 4.

podjmuje pracę i to dosyć trudną, dlatego jeżeli ma osiągnąć określone wyniki w postaci doskonałości w ogóle czy ukształtowania określonych cnót, musi się oprzeć na odpowiednich motywach. Motywy wysuwane przez rozum często zawodzą, ponieważ odnoszą się one zasadniczo do rzeczywistości ziemskiej, a przecież życie ascetyczne wiąże się w gruncie rzeczy z rzeczywistością nadprzyrodzoną"¹⁸⁹.

Praktyki ascetyczne, niezbędne w życiu osoby konsekrowanej, aby mogła zachować wierność wybranej drodze¹⁹⁰, umożliwiają przede wszystkim rozpoznawanie i przewyciężanie sytuacji, które pod pozorem dobra oddalają od doskonałości ewangelicznej: "słuszne jest dążenie do poznania współczesnego społeczeństwa, pozwala bowiem skuteczniej podejmować jego wyzwania, ale może też prowadzić do naśladowania chwilowej mody, do osłabienia duchowej gorliwości lub do zniechęcenia. Możliwość otrzymania doskonalszej formacji duchowej może czasem wzbudzać w osobach konsekrowanych swoiste poczucie wyższości wobec innych wiernych"¹⁹¹, i inne. Wśród form ascezy można wyróżnić następujące: dokładne wypełnianie własnych obowiązków, zgodę na wyrzeczenia związane z pracą apostolską, cierpliwe znoszenie doświadczeń i przeciwności, zachowanie obrzędowości życia wspólnotowego, gotowość do współdzielenia trudów i ciężarów członków wspólnoty, a także asceza fizyczna¹⁹².

Należy pamiętać, że formacja ma za zadanie realizację określonego celu, a praktyki pokutne nie są celem same w sobie, stanowią narzędzia do jego realizacji: "to wszystko jednak nie niesie ze sobą pogardy dla ciała, ale owszem, ma na celu wyzwolenie całego człowieka"¹⁹³. Dokonuje się to z pamięcią o ukierunkowaniu formacji na bycie, aby poprzez konsumizm osoby zakonne nie utraciły wzroku skierowanego na Chrystusa i nie poprzestały na wygodnym stylu życia. Może on zahamować lub zniechęcić do dalszego wzrostu i rozwoju, a w konsekwencji spowodować stagnację i brak chęci zmiany. Praca nad sobą, to decyzja na podjęcie ryzyka, ponieważ człowiek dobrowolnie decyduje się na rezygnację także z rzeczywistości pozytywnej: "asceza, która dąży do opanowania spontanicznych i elementarnych popędów i instynktów, jest nie tylko postulatem specyficznym chrześcijańskim, ale przede wszystkim postulatem antropologicznym. Psychologowie podkreślają, że zwłaszcza ludzie młodzi, kształtujący własną osobowość, powinni napotykać na pewne ograniczenia"¹⁹⁴. Dotyczy to jednak nie tylko młodych – proces

¹⁸⁹M. MAJEWSKI, *Nowa asceza życia zakonnego*, w: <http://www.zyciezakonne.pl/majewski-mieczyslaw-sdb-nowa-asceza-zycia-zakonnego-34334/>; dostęp: 01.05.2016.

¹⁹⁰ VC nr 38, RC nr 27.

¹⁹¹ VC nr 38.

¹⁹²E. GAMBARI, *Życie zakonne...*, s.470-473.

¹⁹³Tamże, s.471.

¹⁹⁴ PI nr 37.

kształtowania osobowości jest rzeczywistością dynamiczną, trwającą całe życie. Należy pamiętać, że asceza zmierzająca do rozwoju duchowego, wyrażająca się w służbie Bogu i drugiemu człowiekowi, ma na celu także rozwój osobowości ludzkiej, tak, że nie może opierać się wyłącznie na rezygnacji, ale zostać uzupełnione o podejmowanie samodzielnej inicjatywy.

3.1.3. Milczenie

Specyficznym wymiarem ascezy jest praktykowanie milczenia, nazwanego "prawem wszelkiego życia duchowego, które polega na nadaniu, podczas całego życia, właściwego rytmu godzinom zastrzeżonym na samotność z Bogiem i godzinom przeznaczonym na różnorodną działalność"¹⁹⁵. Zachowanie specyficznego rytmu życia naznaczonego przez okresy milczenia umożliwia takie rozplanowanie czasu, w którym niweluje się możliwość jego zmarnowania, aby nadać wartość każdej chwili. Milczenie ułatwia koncentrację i skupienie, sprzyja refleksji, a więc uczy również przebywania samym z sobą. Postawa milczenia jest niezbędna w poznaniu samego siebie, szczególnie w dzisiejszym świecie, kiedy trudno znaleźć przestrzeń ciszy: "wszyscy potrzebujemy tego milczenia przenikniętego obecnością adorowanego Boga(...)potrzebuje go ludzki wysiłek, aby zrezygnować z zamykania się w walce bez miłości i przebaczenia. Potrzebuje go wreszcie dzisiejszy, ogłuszony hałasem człowiek, który często nie umie milczeć, gdyż boi się spotkać samego siebie, odsłonić się, doświadczyć pustki, która staje się pytaniem o sens"¹⁹⁶. W takiej perspektywie milczenie umożliwia formację, gdyż daje możliwość spotkania się z tym, co jeszcze potrzebuje wychowania i kształcenia, a co nieuchronnie łączy się z pytaniem o celowość ludzkiego życia.

Milczenie jest nie tylko środkiem ascetycznym prowadzącym do rozwoju osobowości, ale także umożliwia rozwijanie zdolności tworzenia przestrzeni dla Innego - Boga i drugiego człowieka, którzy mogą być wysłuchani wyłącznie tam, gdzie człowiek nie prowadzi wewnętrznego monologu - w ciszy. Milczenie jest zatem również uczeniem się, aby być z innym, z szacunkiem dla jego wolności i odrębności. Szczególnym miejscem spotkania jest lektura słowa Bożego: "konieczne jest zwłaszcza, aby słuchanie słowa Bożego stawało się żywym spotkaniem, pomagającym odnaleźć w biblijnym tekście żywe słowo, które stawia pytania, wskazuje kierunek, kształtuje życie"¹⁹⁷. Jeśli życie konsekrowane wyrasta z Ewangelii, to musi ona być

¹⁹⁵ PI nr 38.

¹⁹⁶ OL nr 16.

¹⁹⁷ NMI nr 39, RC nr 24; A CENCINI, *Od relacji do uczestnictwa*, Wydawnictwo Salwator, Kraków 2004.

przeczytana, przemyślana, przemyślana, aby wskazówki dotyczące życia zakonnego czerpać z samego źródła.

3.2. Formacja doktrynalna i praktyczna - uczyć się, aby wiedzieć i działać

Dokumenty poruszające problematykę życia konsekrowanego wskazują na fundamentalną rolę formacji także w odnowie samych instytutów zakonnych, których żywotność będzie zależała od dojrzałości ich członków. W związku z tym, "zakonnicy przez całe swoje życie powinni strącać się podnosić na wyższy poziom swoją kulturę duchową i naukową, oraz rozwijać umiejętności praktyczne, a przełożeni - stosownie do możliwości - niech dadzą im do tego czas i sposobność"¹⁹⁸. Docenienie kształcenia naukowego wypływa z potrzeby doskonalenia warsztatu pracy: kompetencji zawodowych i apostołskich, aby osoby konsekrowane były jak najlepiej przygotowane do wykonywanych zadań i służby ludziom, tak jak pozwalają im na to zdolności intelektualne i cechy osobiste¹⁹⁹. Istota tego procesu zostaje podkreślona przez uwypuklenie roli przełożonych, których obowiązkiem jest zapewnienie odpowiedniego czasu i możliwości kontynuacji formacji. Ich zadaniem jest również dbanie o wysoki poziom nauczania, w sposób szczególny tego, co dotyczy doktryny chrześcijańskiej, gdyż od niej zależeć będzie dojrzałość powołania zakonnego²⁰⁰. Formacja zakonna jest na tyle ważnym elementem życia konsekrowanego, że najnowsze dokumenty wzywają przede wszystkim do tego, "aby do formacji zostały przeznaczone najlepsze siły"²⁰¹ stąd również wypływa aktywne zaangażowanie przełożonych w umożliwienie jej realizacji.

3.2.1. Prymat teologii i filozofii w formacji intelektualnej

Formacja intelektualna obejmuje przede wszystkim zagadnienia natury teologicznej, której pogłębianiu oddają się już kandydaci do życia konsekrowanego. W związku z tym, że sposób życia wypływa z Ewangelii dokumenty dotyczące formacji wskazują na nią, jako główną dziedzinę zdobywania wiedzy. Wyjaśniają, że to jej właśnie powinno być podporządkowane każde inne studium rozszerzające i pogłębiające wiedzę: "w programie studiów uprzywilejowane miejsce winno przypaść teologii biblijnej i dogmatycznej, teologii duchowości i pastoralnej, w szczególności zaś zgłębianiu doktryny życia konsekrowanego i charyzmatu instytutu. Kształtując

¹⁹⁸ PC nr 18.

¹⁹⁹ PC nr 18.

²⁰⁰ MR nr 31, KPK 661.

²⁰¹ RdC nr 18.

taki program i realizując go, należy zachowywać wewnętrzną jedność nauczania i harmonię między poszczególnymi dyscyplinami"²⁰².

Zdobywana wiedza ma być przede wszystkim dostosowana do współczesnych warunków i korzystać z najbardziej aktualnych osiągnięć naukowych. Powinna być budowana na solidnych zasadach wiary chrześcijańskiej, aby mogła umocnić powołanie z jednej strony, a z drugiej spróbować dać odpowiedź na pytanie o sens życia w perspektywie wiary, współpracującej z rozumem. Tak zintegrowana jest cennym skarbem dla życia konsekrowanego: "szczególną uwagę trzeba będzie ponadto poświęcić formacji kulturowej, dotrzymującej kroku czasom i pozostającej w dialogu z dzisiejszym człowiekiem poszukującym sensu życia. Z tego też powodu wymaga się większego przygotowania z zakresu filozofii, teologii, psychologii, pedagogiki oraz głębszego ukierunkowania na życie duchowe"²⁰³. Aby wejść w dyskusję ze współczesnym światem niezbędne jest również wykształcenie filozoficzne, które umożliwi "poznanie Boga i ukształtowanie chrześcijańskiej wizji świata, w ścisłym związku z najbardziej aktualnymi problemami naszych czasów, tak by ukazać harmonijny współdziałanie wiedzy rozumowej i wiedzy dostarczanej przez wiarę w poszukiwaniu jedynej prawdy. Dzięki temu zakonnicy zdołają uniknąć zawsze groźących pokus – krytycznego racjonalizmu z jednej strony, a pietyzmu i fundamentalizmu z drugiej"²⁰⁴. Życie z wiary nie jest życiem bez zdrowego rozsądku, podobnie jak nie jest życiem poddanym kategorycznemu intelektualizmowi - formacja intelektualna daje narzędzia do znalezienia złotego środka.

3.2.2. Wymiar kulturowy i zawodowy formacji ukierunkowanej na rozwój osoby i służbę drugiemu

Zdobywanie i pogłębianie wiedzy związane jest z zaangażowaniem w życie kulturalne społeczeństwa. Kursy zawodowe i doszkalające, studia specjalistyczne, mają za zadanie przygotować osoby konsekrowane do kompetentnego zaangażowania charytatywnego i apostołskiego tak, aby wykonywane zadania odpowiadały rzeczywistym potrzebom człowieka będąc nasycone wartościami ewangelicznymi: "jeżeli formacja jest traktowana, jako sprawa osobistej odpowiedzialności każdego zakonnika i zakonnicy, staje się ona nie tylko elementem indywidualnego wzrostu jednostki, lecz także błogosławieństwem dla wspólnoty i źródłem życiodajnych sił dla apostołatu"²⁰⁵. Już w Średniowieczu klasztory były miejscem rozwoju

²⁰² PI nr 61.

²⁰³ RdC nr 18.

²⁰⁴ PI nr 61.

²⁰⁵ EE nr 46.

kultury i nauki humanistycznej i chrześcijańskiej²⁰⁶, z których to przestrzeni korzystały nie tylko osoby konsekrowane, ale wszyscy poszukujący wiedzy i mądrości, dlatego "w łonie samego życia konsekrowanego odrodzić się musi zamiłowanie do aktywności na polu kultury, do gorliwego pogłębiania wiedzy, które jest środkiem integralnej formacji i praktyką ascetyczną, niezwykle dziś aktualną w obliczu różnorodności kultur. Osłabienie wysiłku w tej dziedzinie może mieć bardzo szkodliwy wpływ na apostolat, budząc poczucie wyobcowania i niższości lub prowadząc do powierzchowności i bezmyślności w działaniu"²⁰⁷. Profesjonalne przygotowanie umożliwi adekwatną odpowiedź na potrzeby drugiego człowieka i w konsekwencji lepszą pomoc.

Przeciwdziałaniem poczuciu niekompetencji jest uczenie się ukierunkowane z uwzględnieniem potrzeb Kościoła lokalnego w danym czasie, zgodnie z misją i charyzmatem zgromadzenia zakonnego, oraz zdolności członków wspólnoty. Wówczas aktywność edukacyjna "pozwoli podnieść poziom przygotowania osobistego i przygotuje do dialogu między współczesną mentalnością a wiarą, aby popierać, również poprzez własne uczelnie, ewangelizację kultury rozumianej, jako służba prawdzie"²⁰⁸. Dokumenty zachęcają do podjęcia zaangażowania w tworzeniu ośrodków naukowych i wychowawczych, które umożliwiają działalność edukacyjną o fundamentach chrześcijańskich. Kościół od wieków prowadził taką aktywność mając świadomość, że edukacja stanowi jeden z istotnych elementów jego misji²⁰⁹.

Jednak działalność w obszarze życia konsekrowanego nie ogranicza się wyłącznie do edukacyjnej. W związku z tym, że celem formacji jest upodobnienie się Jezusa i do "jego całkowitej ofiary z siebie"²¹⁰, każde działanie podejmowane przez zakonników powinno mieć jako cel dobro drugiego człowieka, aż do daru z samego siebie: "osoba zakonna (...) nie może ona nie interesować się swoimi braćmi i odizolować się od świata, ale ma być w nim obecna, aby dawać świadectwo uwrażliwienia Kościoła na losy świata i uczestniczyć w misji jemu powierzonej"²¹¹, zwłaszcza poprzez dzieła miłosierdzia²¹². Osobiste spotkanie z Bogiem i doświadczenie Jego miłosierdzia otwiera na pracę wśród najbardziej ubogich i słabych - chorych i umierających, ludzi z marginesu społecznego i innych potrzebujących²¹³. Dwa aspekty formacji - intelektualny i zawodowy są w rzeczywistości nierozdzielne, "należy zatem zachować

²⁰⁶S. DE GUIDI, *Życie konsekrowane kobiet...*, s. 135-178.

²⁰⁷ VC nr 98.

²⁰⁸ RdC nr 39; VC nr 98.

²⁰⁹ VC nr 96.

²¹⁰ Tamże, nr 64.

²¹¹ E. GAMBARI, *Życie zakonne...*, s. 208.

²¹² LG nr 13. 46; E. GAMBARI, *Życie zakonne...*, s. 502-530.

²¹³ VC nr 82-83.

umysłową otwartość i możliwie największą elastyczność, aby planować i pełnić posługę zgodnie z potrzebami swojej epoki, wykorzystując narzędzia dostępne dzięki postępowi kulturowemu"²¹⁴, aby efektywnie służyć najbardziej potrzebującym w duchu chrześcijańskim.

3.3. Formacja w i do życia wspólnotowego - uczyć się, aby być z innymi

Jedną z charakterystycznych cech współczesnego życia konsekrowanego jest odnowiona wrażliwość na jego charakter wspólnotowy. Jeden z dokumentów Kongregacji ds. Instytutów Życia Konsekrowanego i Stowarzyszeń Życia Apostolskiego, *Congregavit nos in unum Christi amor*, w całości został poświęcony życiu braterskiemu. We współczesnym świecie, w którym żyją obok siebie ludzie różnych kultur, religii, warstw społecznych, życie we wspólnocie jest radykalnym wyrazem "wspólnego ducha braterstwa, który jednoczy wszystkich chrześcijan. Wspólnota zakonna to widzialny znak komunii, która jest fundamentem Kościoła, a jednocześnie zapowiedź jedności, do której dąży, jako do swojego celu"²¹⁵. Kodeks Prawa Kanonicznego podejmującą problematykę używa sformułowania "braterskie współżycie we wspólnocie"²¹⁶, które podkreśla dwa elementy jedności pomiędzy zakonnikami:

- aspekt duchowy, który podkreśla relacje międzyludzkie i komunie - jedność życia,
- aspekt zewnętrzny realizowany przez życie wspólnotowe, czyli wspólne zamieszkanie w ustanowionym domu i prowadzenie życia wspólnego polegającym na przestrzeganiu reguł określonych dla każdego instytutu, zaangażowanie w jego dzieło i posługi²¹⁷.

W związku z tym, "że „życie braterskie” nie zrealizuje się w sposób automatyczny przez przestrzeganie norm, które regulują życie wspólne"²¹⁸, formacja do życia we wspólnocie i formacja w niej samej, jest ukierunkowana na bycie z innymi. W tym celu "członkowie winni razem jasno określić racje istnienia i podstawowe zadania wspólnoty, a swe kontakty międzypersonalne przepełnić prostotą i zaufaniem, opartymi przede wszystkim na wierze i miłości"²¹⁹. Wspólnota ma charakter dynamiczny i może być przestrzenią rozwoju, o ile panuje w niej klimat oparty na zaufaniu i życzliwości. Jednak i ona sama nieustannie ulega

²¹⁴ VC nr 71.

²¹⁵ VFC nr 10.

²¹⁶ KPK kan. 607 § 2.

²¹⁷ VFC nr 3; KPK kan. 602.607.

²¹⁸ VFC nr 3.

²¹⁹ PI nr 27.

przekształceniu razem z rozwojem jej członków i relacji panujących między nimi - jest rzeczywistością, którą wzrasta dla wspólnego dobra²²⁰.

Wspólnota zakonna, należąca do kategorii wspólnot religijnych, otwiera perspektywy dla większego dynamizmu i osobistego wkładu w proces uczenia się, aby być z innymi. Raport Delorsa zaznacza pewne uprzywilejowane grupy, w których sama przynależność sprzyja rozwojowi relacji międzyludzkich i uczenia się dzięki nim: "Każda jednostka uczy się przez całe życie w obszarze społecznym, a tworzy go wspólnota, do której przynależy. Z definicji jest ona różna nie tylko w przypadku poszczególnych jednostek, lecz również w ciągu życia każdej z nich. Edukacja ma tu swoje źródło w pragnieniu życia wspólnie i zapewnienia zawartości grupy w celu realizacji ogółu wspólnych przedsięwzięć: życie towarzyskie, przynależność do wspólnoty religijnej, zaangażowanie się polityczne sprzyja tej formie edukacji"²²¹. Nauczanie Kościoła na temat edukacyjnego charakteru życia we wspólnocie jest ukierunkowane jak jeden z filarów edukacji XXI wieku.

3.3.1. Wspólnota, jako przestrzeń i narzędzie formacji

W Raporcie Delorsa wspólnota jest ukazana jako miejsce wzrostu i formacji: "Przynależność wspólnotowa jest potężnym nośnikiem edukacji, choćby dzięki uczeniu się współpracy i solidarności"²²², a myśl tę odzwierciedlają dokumenty poświęcone życiu konsekrowanemu: "Skoro formacja musi mieć charakter także wspólnotowy, to (...) jej uprzywilejowanym środowiskiem jest wspólnota. To ona pozwala poznać trud i radość życia razem. W braterskiej wspólnocie każdy uczy się żyć z tymi, których Bóg postawił obok niego, akceptując ich cechy pozytywne i jednocześnie ich odmienność i ograniczenia"²²³. Wspólnota braterska jest czynnikiem i gwarantem formacji ciągłej i pomaga w doskonaleniu się. Dzięki wysiłkowi jej członków stwarza klimat sprzyjający rozwojowi osobistemu: "Choć niedoskonali jesteście, jak wszyscy chrześcijanie, staracie się jednak stwarzać warunki sprzyjające duchowemu postępowi każdego z członków (...) miłość musi być podbudowana nadzieją, iż inni z naszą pomocą mogą stać się lepszymi".²²⁴ Życie z innymi jest nieocenioną pomocą w poznaniu siebie, swoich słabości i ograniczeń jak i mocnych stron. Doświadczenie akceptacji innych członków wspólnoty pozwala zaakceptować samego siebie. Pozytywna wspólnota, która wesprze w

²²⁰ CZ. PARZYSZEK, *Życie konsekrowane w posoborowym nauczaniu Kościoła*, Wydawnictwo Apostolicum, Ząbki 2007, s. 278-302; F. CIARDI, *Znak wspólnoty. Refleksja nad życiem zakonnym*, Pallotinum, Poznań 1998s. 141-195; J. W. GOGOLA, *Oddani Bogu*, s. 204-233; B. GIORDANI, *Wybrane przez Chrystusa. Kobiety konsekrowane. Studium psychologiczne*, Edycja Świętego Pawła, Częstochowa 2004, s.211-240.

²²¹ J. DELORS, *Edukacja...*, s.107.

²²² Tamże, s.107.

²²³ VC nr 67.

²²⁴ ET nr 39.

trudnościach, poprawi, kiedy podąży się błędną drogą, doceni wysiłek i zdolności swoich członków sama w sobie jest elementem formacyjnym, dlatego "Podczas całego życia zakonnego zakonnik powinien dążyć do lepszego, praktycznego zrozumienia doniosłości życia we wspólnocie (...)wykorzystywać stworzone przez wspólnotę warunki rozwoju, szanować innych i czuć się odpowiedzialnym członkiem wspólnoty"²²⁵.

W związku z tym, że "formacja w dużej mierze zależy od jakości wspólnoty"²²⁶, każda osoba konsekrowana zobowiązana jest do dawania pozytywnego wkładu w jej tworzenie. Należy o nią dbać, poświęcać jej swoje siły i zdolności, aż do odkrycia, że człowiek dojrzewa w dawaniu siebie innym i łączeniu z nimi swojego życia: "wzrasta on we wszystkich swych przymiotach i staje się zdolny odpowiedzieć swemu powołaniu przez obcowanie z innymi, przez wzajemne usługi i rozmowę z braćmi"²²⁷. Osobiste zaangażowanie i uczestniczenie w życiu wspólnotowym, a zarazem docenianie jej członków prowadzi do poczucia braterskiej więzi i umożliwi lepsze warunki rozwoju, stąd "świadomy swej odpowiedzialności za wspólnotę, każdy z jej członków stara się wzrastać, nie tylko dla siebie samego, ale i dla dobra wszystkich"²²⁸. Styl życia pojedynczych osób będzie przekładał się, na jakość całej wspólnoty i poszczególnych relacji. Formacja we wspólnocie i poprzez nią jest ukierunkowana na to, aby lepiej żyć z innymi.

3.3.2. Czynniki sprzyjające formacji we wspólnocie

Jeśli wspólnota ma mieć charakter formacyjny musi spełniać pewne kryteria. Dokumenty Kościoła przywołują elementy, które mają charakteryzować wspólnotę, aby była miejscem wzrostu:

- wspólnota braterska ma znajdować swe odniesienie w nauce ewangelicznej i być podtrzymywaną uczestnictwem w liturgii, przede wszystkim Eucharystii,
- należy, aby jej członkowie okazywali sobie wzajemnie szacunek i pomagali jedni drugim,
- znajduje fundament w miłości, w której wypełnia się każde prawo, także zakonne²²⁹,
- należy dbać o radosną prostotę w zrozumieniu sytuacji drugiego i odkryciu jego potrzeb²³⁰,
- niezbędna jest wzajemna odpowiedzialność²³¹,

²²⁵ PI nr 60.

²²⁶ Tamże, nr 26.

²²⁷ GS nr 25.

²²⁸ PI nr 27.

²²⁹ PC nr 15.

²³⁰ ET nr 39.

- szczerą akceptacją prawa i dyscypliny wspólnotowej²³².

Ponadto, w programowym dokumencie, który określa normy życia wspólnotowego odnajdujemy wprost wskazany szereg elementów pozytywnie oddziałujących na wspólnotę: "zdolność wspólnego świętowania, umiejętność znalezienia czasu na odpoczynek indywidualny i we wspólnocie, spojrzenie czasem z dystansu na własną pracę, radowanie się radością brata, troszczenie się o potrzeby braci i sióstr, ufne angażowanie się w pracę apostołską, okazywanie miłosierdzia w różnych sytuacjach, patrzenie w przyszłość z nadzieją, że zawsze i w każdych okolicznościach doprowadzi nas do spotkania z Panem: wszystko to daje pogodę ducha, pokój i radość"²³³. Jest to model wspólnoty idealnej, którego realizacja jest procesem nigdy niezakończonym, jak sama formacja. Jednak konkretny wzór jest potrzebny dla wyznaczenia drogi rozwoju. Wspólnota będzie przestrzenią rozwoju i wzrostu swoich członków o ile to oni będą podejmować wysiłek urzeczywistnienia wskazanych cech.

3.3.3. Dialog, jako podstawowe narzędzie formowania wspólnoty i jej członków

Dialog jest jedną z form komunikacji charakteryzującą się takim nastawieniem rozmówców, aby treść ich przekazu była zrozumiana przez interlokutorów z jednoczesnym nastawieniem się na zrozumienie komunikatu współrozmówcy. Tylko w dialogu, który zakłada te dwa istotne momenty: słuchanie i komunikowanie może dojść do prawdziwego zrozumienia będącego podstawą tworzenia dobrych relacji wspólnotowych. Szczery dialog jest niezbędnym narzędziem w poznawaniu siebie nawzajem, a życie wspólnotowe daje możliwość i przestrzeń jego realizacji poprzez wyznaczanie czasu na konkretne praktyki na nim oparte: rewizję życia, dialog wspólnotowy, dzielenie się Słowem Bożym, wspólne godziny posiłków, realizację aktywności apostołskich, rekreację. Samo przestrzeganie czasu wspólnotowego jest już pomocą w formacji do dialogu. Im więcej różnych okoliczności i zderzeń, im więcej różnic kulturowych i społecznych, tym bardziej jest potrzebny: "wszystko to nabiera jeszcze większego znaczenia w dzisiejszej sytuacji, gdy w tej samej wspólnocie żyją czasem zakonnicy nie tylko w różnym wieku, ale i różnych ras, różnej formacji kulturowej i teologicznej, zakonnicy mający za sobą różne doświadczenia, zdobyte w ostatnich latach, naznaczonych niepokojem i pluralizmem. Gdy brakuje dialogu i wsłuchiwanie się w głos innych, powstaje zagrożenie, że poszczególni członkowie wspólnoty będą żyć jakby obok siebie i niezależnie od siebie, co jest bardzo odległe

²³¹ PI nr 27.

²³² VFC nr 27.

²³³ Tamże, nr. 27.

od ideału braterstwa"²³⁴. Dialog umożliwia wsłuchanie się w drugiego i buduje płaszczyznę porozumienia, istnieje jednak niebezpieczeństwo, że z różnych względów zabraknie go w życiu wspólnotowym.

Brak otwartości, szacunku, postawy słuchania i dzielenia się swoim życiem prowadzi do niezrozumienia, z którego we wspólnocie rodzą się konflikty. Podobnie działalność apostołska może natrafiać na różnorodne problemy, lub powodować trudności, jeśli w jednym domu zakonnym jest wiele form aktywności. Dlatego "w pracy formacyjnej musi być obecny dialog, zdolny do zaakceptowania cech ludzkich, społecznych i duchowych, które każdy ze sobą niesie, do rozeznania w nich ludzkich ograniczeń, wymagających przezwyciężenia, i wyzwań Ducha, które mogą odnowić życie zarówno poszczególnych osób, jak i instytutu"²³⁵. Pokojowe życie osób pochodzących z różnych kultur, w różnym wieku, z różną historią życia, każdej z inną osobowością wymaga połączenia umiejętności komunikacyjnych z przymiotami natury duchowej. Choć wspólnoty zakonne korzystają z pomocy nauk społecznych w tym, co dotyczy życia braterskiego, jednak dopiero w klimacie wzajemnej miłości i szacunku "metody i techniki komunikacji, zgodne z życiem zakonnym, mogą dać rezultaty sprzyjające wzrostowi wspólnoty braterskiej"²³⁶, dlatego wśród wymienianych już cech wspólnoty formacyjnej na pierwszym miejscu znajduje się jej charakter ewangeliczny określający całokształt podejmowanych działań, także dialogu wspólnotowego.

3.3.4. Wspólnota, jako miejsce uczenia się odpowiedzialności za siebie i za innych

Osobom konsekrowanym oprócz osobistej odpowiedzialności przynależy w sposób szczególny odpowiedzialność związana z byciem członkiem konkretnego zgromadzenia zakonnego. Zewnętrznym znakiem jest strój będący widocznym świadectwem związku z instytutem. Osoba konsekrowana angażuje się w różne posługi, dzieła charytatywne, w apostołstwo, nie tylko z indywidualnego wyboru podjęcia pracy, ale zostaje posłana przez wspólnotę i swoje zgromadzenie. Dlatego "od każdego z członków wymaga się uczestniczenia osobistego i z przekonaniem w życiu i misji własnej wspólnoty"²³⁷, a każdy projekt i działanie indywidualne jest częścią apostołstwa całej wspólnoty, która uczestniczy w zadaniu zakonników poprzez modlitwę, często również przez organizację czasu i miejsca służby, zapewnienie środków finansowych. Zrozumienie wzajemnych zależności między osobą konsekrowaną i jej wspólnotą,

²³⁴ VFC nr 32.

²³⁵ RC nr 18.

²³⁶ VFC nr 33.

²³⁷ RC nr 14.

między jej byciem a egzystencją samej wspólnoty, między działaniem indywidualnym a przestrzenią, z której wynika, pozwala na odkrycie odpowiedzialności nie tylko za siebie, ale za braci tworzących wspólnotę. Należy znaleźć zasadę złotego środka, zgodnie z którą "trzeba więc znaleźć właściwą równowagę między formacją grupową a formacją każdej jednostki, respektując program poszczególnych etapów formacji, a jednocześnie dostosowując go do postępów każdego zakonnika"²³⁸.

Nie istnieje formacja osób konsekrowanych, w której zostałyby pominięty jej wymiar wspólnotowy, a więc i zdolność uczenia się, aby być z innymi. Niezbędne jest również zaangażowanie całej wspólnoty, które ze swojej strony warunkuje rozwój jednostek. Nie ma możliwości oddzielenie tych dwóch wymiarów, indywidualnego i wspólnotowego, ponieważ istnieją w ścisłej zależności, gdyż każda osoba konsekrowana jest członkiem wspólnoty. Taka rzeczywistość wzywa do formacji zgodnie z którą "podobnie jak podczas całego życia zakonnego, zakonnik winien dążyć do lepszego praktycznego zrozumienia doniosłości życia we wspólnocie zgodnie z powołaniem właściwym instytucji, akceptować realia tego życia, wykorzystywać stworzone przez wspólnotę warunki rozwoju, szanować odrębność innych i czuć się odpowiedzialnym członkiem wspólnoty"²³⁹. Wtedy wspólnota staje się skarbem.

Życie braterskie często wymaga ustąpienia z indywidualnych planów, dyspozycyjności w zastąpieniu drugiego, reorganizacji własnego czasu, ze względu na dobro drugiej osoby. Stąd dokumenty nazywają wspólnotę zakonną "schola amoris"²⁴⁰ - szkołą miłości, która "staje się także miejscem rozwoju osobowego. Droga ta jest trudna, ponieważ wymaga rezygnacji z dóbr z pewnością bardzo cennych, ale nie jest niemożliwa. Świadczy o tym zastęp świętych oraz wspaniałe postacie zakonników i zakonnice, którzy ukazali, że ofiarowanie się Chrystusowi *nie stoi na przeszkodzie rozwojowi osobowości ludzkiej, przeciwnie, z natury swojej ogromnie mu pomaga*"²⁴¹. Wraz ze wzrostem osobistym wzrasta świadomość odpowiedzialności nie tylko za siebie i swoje życie, ale także za wspólnotę i każdego z jej członków. Formacja pojedynczych członków wspólnoty jest fundamentalna nie tylko dla dobra ich samych, ale i wszystkich zakonników we wspólnocie, a więc i samej wspólnoty²⁴². Zaangażowanie się w życie braterskie, jest więc wskaźnikiem zaangażowania się we własną formację i rozwój osobisty.

²³⁸ PI nr 29.

²³⁹ Tamże, nr 60.

²⁴⁰ VFC nr 35.

²⁴¹ Tamże, nr 35.

²⁴² PI nr 27.

3.3.5. Jedność w różnorodności - szkoła akceptacji drugiego w jego niepowtarzalności

Współczesne wspólnoty zakonne charakteryzuje wielka różnorodność ich członków w odniesieniu do historii życia i osobowości, kultury i środowiska pochodzenia, wieku. Poszukiwanie indywidualnego i wspólnego dobra osób konsekrowanych żyjących razem, prowadzi do jedności i komunii, a formacja braterska wychowuje do odkrywania inności, jako wielkiego bogactwa. Ścieranie się różnych sposobów patrzenia na rzeczywistość i odczuwania jej, umożliwia zupełnie nowe pojmowanie rzeczy. Natomiast jej wymiar nadprzyrodzony - wiara w obecność Boga we wspólnocie i Jego interwencję w jej kształt, prowadzi osoby konsekrowane do uznania wartości każdego członka, który ma w niej swoje miejsce i zadanie do zrealizowania²⁴³. Obecność Innego jest więc dobrem samym w sobie, nawet jeśli wiąże się to z obecnością naznaczoną nieporozumieniami i cierpieniem.

Jedynym sposobem patrzenia na wspólnotę jest właśnie perspektywa wiary, jej członkowie żyją razem nie z własnego upodobania, ale mając świadomość życia w jedności ze względu na Boga: "Pokorne liczenie się z rzeczywistością oraz wiara winny podtrzymywać wysiłki formacji do życia braterskiego. Wspólnota powstaje i trwa nie dlatego, że jej członkowie czują się szczęśliwi razem dzięki podobnym poglądom, charakterom i dążeniom, lecz dlatego że Chrystus zgromadził ich i utrzymuje w jedności dzięki wspólnej konsekracji i dla wspólnej misji w Kościele"²⁴⁴. Chrześcijańskie spojrzenie na brata ze wspólnoty umożliwia przebaczenie zdrady, miłosierdzie względem słabszych i bezwarunkową akceptację, daje sposobność do wyrażenia aprobaty dla całej osoby ze względu na jedno powołanie. Wspólnota nie jest już tylko zorganizowaną grupą osób wykonującą określone dzieła apostołskie, ale miejscem dzielenia całego życia, komunią: "z tej zasady wypływają z żelazną logiką niektóre konsekwencje w sposobie odczuwania i działania: dzielenie radości i cierpienia braci, odgadywanie ich pragnień i troska o ich potrzeby, ofiarowanie im prawdziwej i głębokiej przyjaźni. Duchowość komunii to także zdolność dostrzegania w drugim człowieku przede wszystkim tego, co jest w nim pozytywne, a co należy przyjąć i cenić, jako dar Boży; to umiejętność dania miejsca bratu i noszenie brzemion jedni drugich. Bez takiej postawy duchowej nie na wiele zdałyby się zewnętrzne narzędzia komunii"²⁴⁵. Zewnętrzne czynniki, ułatwiają uczenie się relacji międzyludzkich, aby lepiej być z innymi, ale dopiero postawa serca i osobista decyzja opowiedzenia się za dobrem drugiego wprowadzają w rzeczywistą dynamikę formacji.

²⁴³ RC nr 28; VC 46, RC 15.

²⁴⁴ PI nr 27.

²⁴⁵ RC nr 29.

Prawdziwe doświadczenie jedności we wspólnocie promieniuje na zewnątrz i ma być znakiem dla instytucji, organizacji, społeczeństw i narodów, że tam, gdzie fundamentem życia są wartości chrześcijańskie możliwe jest pokojowe i radosne współżycie pomimo różnic. Świadcstwo życia wspólnotowego jest szczególnym zadaniem osób konsekrowanych w świecie podzielonym konfliktami i niezgodą, prowadzącymi do wojny, prześladowania, cierpienia i śmierci niewinnych. Wspólnoty, w których centrum jest dobro drugiego człowieka, a nie indywidualny zysk, być może nawet osiągnięty przez wyzysk, mogą stanowić punkt odniesienia dla innych grup: "Żyjąc w różnych społeczeństwach naszej planety — społeczeństwach targanych często przez sprzeczne namiętności i interesy, spragnionych jedności, ale niewiedzących, jaką wybrać drogę — wspólnoty życia konsekrowanego, w których spotykają się jako bracia i siostry ludzie różnego wieku, języków i kultur, stają się znakiem zawsze możliwego dialogu oraz komunii zdolnej połączyć w harmonijną całość wszelkie odmienności"²⁴⁶. Przed życiem konsekrowanym stoi ogromne wyzwanie - jeżeli pozostanie wierne swojej tożsamości może stać się zaczynem odnowy współczesnego świata.

3.3.6. Formacja apostołska

Apostolat, do którego zalicza się głoszenie Ewangelii, jak również działalność dobroczynna i każda służba człowiekowi, także we wspólnocie, jest nieodłącznie przynależne życiu konsekrowanemu, "dlatego też całe życie zakonne ich członków winno być przepełnione duchem apostołskim, cała zaś działalność apostołska winna być kształtowana przez ducha zakonnego"²⁴⁷, a formacja tak realizowana, aby ukazywać, że "samo życie konsekrowane staje się misją, tak jak było nią całe życie Jezusa"²⁴⁸. Charakter jego misji został wyrażony przez nazwanie Go Emmanuelem, co znaczy "Bóg z nami". Tak, jak Jezus był znakiem Bożej obecności w świecie, tak mają nim być osoby konsekrowane. Dlatego można wskazać na apostolat, jako posłanie ukierunkowane na obecność, bycie z drugim człowiekiem w taki sposób, żeby spotkał Boga²⁴⁹. Najczęściej ta obecność będzie dopełniona działalnością charytatywną, która przyjmuje różne formy, dostosowane do okoliczności, miejsca i czasu, a jej priorytetem są

²⁴⁶ VC nr 51; RdC nr 18; RC nr 19. 29; NMI nr 40,

²⁴⁷ PC nr 8.

²⁴⁸ VC nr 72.

²⁴⁹ Tamże, 44.

ubodzy²⁵⁰. Natomiast cała reszta zależy od twórczej wyobraźni miłosierdzia, która rozwija się dzięki Ewangelii odczytywanej każdego dnia na nowo, zgodnie z duchem czasów²⁵¹.

W związku z tym i sama formacja jest ukierunkowana na to, żeby być z innymi, w duchu solidarności, bratnim dzieleniu się i oddaniu tym, którym się służy. Dokument, *O odnowionym zaangażowaniu życia konsekrowanego w trzecim tysiącleciu*, przypomina słowa Jezusa z Ewangelii według Mateusza, w której utożsamia się On ze wszystkimi potrzebującymi zapewniając, że pomoc udzielona jednemu z nich jest pomocą, którą otrzymuje On sam. Stąd też wypływa zaangażowanie osób konsekrowanych w dzieła miłosierdzia, w których realizacji "nie ograniczają się do dania jakiejś części swego czasu, ale oddają całe życie"²⁵². Uczenie się, aby być z innymi staje się uczeniem się, aby działać - w praktyce te dwa wymiary formacji są nie do oddzielenia, co zostaje napisane wprost: "W pełnieniu tej misji apostołskiej *być i czynić* są nierozdzielne"²⁵³. Jeżeli osoba konsekrowana jest z drugim człowiekiem, to żeby mu służyć, a jeśli aktywnie działa, to ze względu na niego.

Formacja zakonna stwarza szerokie możliwości integralnego rozwoju. Jej charakterystyka, przedstawiona w perspektywie realizacji czterech filarów edukacji Delorsa ukazuje elementy niezbędne do wzrastania, które mogą stanowić inspirację także dla innych: "Zaangażowanie się osób konsekrowanych na rzecz bardziej ewangelicznej jakości życia przyczynia się do podtrzymania na wiele sposobów praktyki życia duchowego wśród chrześcijan. Wspólnoty zakonne starają się coraz bardziej być miejscami słuchania i dzielenia się słowem, sprawowania liturgii, pedagogiki modlitwy, towarzyszenia duchowego i kierownictwa. Pomoc udzielana innym przynosi, choć na to się nie liczy, obopólną korzyść"²⁵⁴. Otwartość jest niezbędna także dla osób konsekrowanych, które ze swojej strony mogą nauczyć się wiele od ludzi świeckich. I nie tylko od nich, lecz także...

"Ważne jest, żeby każda osoba konsekrowana była osobiście przekonana,
że powinna uczyć się przez całe życie,
w każdym wieku i okresie,
w każdym środowisku i kontekście ludzkim,

²⁵⁰ RdC nr 34; PI nr 28.

²⁵¹ RdC nr 36.

²⁵² Tamże, nr 33- 34.

²⁵³ Tamże, nr 34.

²⁵⁴ RC nr 8.

od każdej osoby i kultury,
pozwalając się kształtować poprzez każdy ułamek prawdy i piękna,
który spotyka wokół siebie.

Ale przede wszystkim musi pozwolić się formować poprzez codzienne życie,
poprzez własną wspólnotę, przez swych braci i siostry,
poprzez to, co zwykłe i nadzwyczajne w codzienności,
zarówno poprzez modlitwę, jak i trud apostołski,
w radości i w cierpieniu,
aż do momentu śmierci.

Decydujące staje się więc otwarcie na drugiego i na inność,
a w sposób szczególny właściwy stosunek do czasu.
Osoby będące w stałej formacji posiadają niejako czas,
a nie są mu poddane,
przyjmują go jako dar i wchodzą z mądrością w różne rytmy życia
(codzienny, tygodniowy, miesięczny, roczny),
poszukując harmonii między nimi
a rytmem ustanowionym przez Boga Niezmiennego i Wiecznego,
który wyznacza dni, wieki i czas²⁵⁵.

Ten długi fragment, który można nazwać manifestem formacji bądź apelem o uczenie się przez całe życie, niech będzie podsumowaniem dotychczasowej refleksji.

²⁵⁵ RdC nr 15 (struktura własna)

Zakończenie

Problematyka uczenia się przez całe życie jest przedmiotem zainteresowania coraz szerszego grona odbiorców. Edukacja nie dotyczy już tylko uczniów, studentów przygotowujących się do podjęcia pracy, osób przekwalifikowujących się, bądź uzupełniających wykształcenie, ale, każdego człowieka bez wyjątku, co wynika ze specyfiki współczesnego świata. W ciągu ostatnich dziesięcioleci następuje zmiana paradygmatu z edukacji ukierunkowanej na kształcenie dokonywane w formach zinstytucjonalizowanych na uczenie się przez całe życie także w obszarze nieformalnym i pozaformalnym. Taka perspektywa promowana jest przez szereg dokumentów międzynarodowych poruszających wskazaną tematykę - w skali globalnej zajmuje się nią m.in. agenda ONZ, UNESCO, w Europie m.in. Komisje Europejska, a powszechne zainteresowanie wskazaną tematyką zostaje dopełnione wytycznymi i działaniami rządów poszczególnych państw. Kwestia edukacji jest nagląca w związku z czym zaangażowanie w dziedzinę edukacji jest coraz bardziej powszechne.

Coraz większy dostęp do informacji, szybki rozwój różnych dziedzin nauki, ich wzrastająca specjalizacja, odkrycia naukowo - techniczne i postęp dokonujący się na przestrzeni krótkiego czasu, proces globalizacji, ułatwienie mobilności, mieszanie się różnych kultur i religii - wszystkie wskazane czynniki powodują, że zdobywanie wiedzy i umiejętności nie może być związane tylko z jednym etapem życia i z instytucjonalnym kształceniem. Przed współczesnym człowiekiem otwiera się zupełnie nowe spojrzenie na edukację - uczenie się przez całe życie. Zmiana perspektywy podkreśla również aspekt wychowujący uczenia się..

W odpowiedzi na szerokie zainteresowanie tematyką edukacji UNESCO powołuje międzynarodową Komisję, która pod przewodnictwem Jacquesa Delorsa wydaje Raport o stanie oświaty i wskazuje cztery filary, na których powinna opierać się edukacja w XXI wieku. Uczenie się ma być podporządkowane nie tylko zdobywaniu wiedzy, ale także przyswajaniu umiejętności, zdolności bycia i tworzenia relacji z innym ludźmi, a także kształtowaniu samego siebie, które może wskazywać już na proces samowychowania. Niezbędnym elementem jest fakt, że uczenie rozciąga się na całe życie, może zachodzić w różnych miejscach i okolicznościach, a odpowiedzialność, obok rządów państw i instytucji kulturowych, przysługuje każdemu indywidualnie. W takiej optyce uczenie się ma wiele elementów wspólnych z formacją, która jednak zachowuje swoje elementy charakterystyczne, dlatego też te pojęcia nie są synonimami.

Termin formacja, który wywodzi się z chrześcijaństwa, pierwotnie był rozumiany, jako odbudowywanie w sobie Bożego obrazu, jednak przyswojony przez nauki humanistyczne zmienił zakres znaczenia obejmując także przygotowanie do pełnienia określonych ról społecznych. Formacja w oryginalnym znaczeniu, czyli harmonijny proces urzeczywistnienia wewnętrznego potencjału człowieka prowadzący do ukształtowania samego siebie w wolności, odpowiedzialności i różnorodności życiowych doświadczeń prowadzący do odnalezienia w sobie Bożego obrazu, jest charakterystycznym działaniem dla osób podejmujących życie konsekrowane. Życie polegające na naśladowaniu Jezusa Chrystusa poprzez wybór rad ewangelicznych - czystości, ubóstwa i posłuszeństwa, aby doskonalej kochać Boga i służyć braciom, jak wskazują dokumenty Kościoła - samo w sobie jest już nieustanną formacją. Do takiego życia przygotowuje formacja początkowa, której celem jest ukształtowanie w osobie konsekrowanej postawy *docibilitas*, czyli zdolności do uczenia się i bycia nauczonym w każdym miejscu i w każdej sytuacji. Dostosowanie formacji zakonnej do aktualnych wymagań i trwanie w wierności Ewangelii stanowi jej fundamenty. Dzięki nim może odpowiadać na potrzeby współczesnego człowieka i pozostać wierną Bogu i Jego prawu, którego porządkiem jest miłość.

Ze specyfiki życia konsekrowanego wynika charakterystyczny sposób realizacji czterech filarów edukacji Delorsa w formacji permanentnej. Życie zakonne w swojej naturze, nieustannym dążeniu do doskonałości, znajduje impuls do uczenia się przez całe życie. Relacja z Bogiem ma doprowadzić do porzucenia egoistycznego stylu bycia i ukierunkowania swoich myśli i działań przede wszystkim na innych. Stąd, jak zostało wskazane, najbardziej obszerny element dotyczący edukacji znajduje się w obrębie uczenia się, aby być z innymi. Przestrzeń do tego zostaje stworzona przez wspólnotę braterską, w której przebiega formacja. Z jednej strony to osoby konsekrowane tworzą grupę i jej klimat, także formacyjny, z drugiej natomiast samo życie wspólne jest elementem formacyjnym i kształtującym swoich członków. Doświadczenie życia we wspólnocie koryguje negatywne zachowania, wdraża do realizacji pozytywnych postaw, m.in. uczy otwartości na innego, prowokuje dialog i poszukiwanie wspólnych rozwiązań. Jednakże niezbędnym elementem, aby wspólnota miała rzeczywiście charakter formacyjny, jest przeżywanie braterstwa w duchu ewangelicznym - wzajemnym przebaczeniu i akceptacji słabości, przekraczaniu samego siebie na korzyść drugiego. Tak funkcjonujące wspólnoty mogą stać się miejscem uczenia się jak być z innymi i jak być dla innych.

Temu wymiarowi zostają podporządkowane pozostałe filary. Jak zostało wskazane uczenie się, aby być, ma otwierać serce na drugiego człowieka, stwarzać przestrzeń do przyjęcia, wysłuchania i akceptacji. Celem pośrednim kształtowania umiejętności jest specjalizacja w danej dziedzinie, jednak celem głównym jest, właśnie dzięki zdobytemu przygotowaniu, pomoc

drugiemu człowiekowi. Życie konsekrowane uczy jak być darem dla drugiego - Boga i człowieka.

Tylko taka perspektywa edukacji może zmienić stosunki między ludźmi, zapobiec wojnom, polepszyć stan życia żyjących w ubóstwie. Każde uczenie się, które nie stawia na pierwszym miejscu człowieka i nie jest podporządkowane jego dobru będzie miało na celu tylko samodoskonalenie się, zdobycie władzy, bogactwo, prestiż i inne korzyści drugorzędne. Cele, których osiągnięcie wiąże się z przedmiotowym traktowaniem człowieka przestają być wartościowe i stają się zagrożeniem dla niego samego. Dlatego realizacja czterech filarów edukacji rzeczywiście stoi w obronie człowieka, a szczególnie w czasie niesamowitego rozwoju naukowo-technologicznego, kiedy zdaje się, że nauka może rozwiązać wszystkie problemy ludzkości. Życie konsekrowane jest przypomnieniem dla świata, że to nie dzięki postępowi technicznemu, lecz "jedynie dzięki miłości oświeconej światłem rozumu i wiary, możliwe jest osiągnięcie celów rozwoju bardziej godnych człowieka i go afirmujących"²⁵⁶, a formacja permanentna jest próbą realizacji tych postulatów.

Przedstawione rozważania stanowią teoretyczną refleksję nad formacją w życiu konsekrowanym, opartą na dokumentach, które nadają jej kierunek i charakter. Dają one podstawę do dalszych badań w kierunku rozpoznania na ile te wytyczne są realizowane w życiu osób konsekrowanych i w jaki sposób. Czym różni się formacja permanentna w poszczególnych zgromadzeniach zakonnych, w zależności od podejmowanej aktywności apostolskiej, i inne. Interesujące byłoby także studium przypadku - jak pojedyncze osoby podejmują trud formacji permanentnej, jakie środki i w jaki sposób wykorzystują. Takie badania empiryczne z pewnością uzupełniłyby dotychczasowy stan wiedzy, wzbogaciłyby sposób postrzegania uczenia się przez całe życie także wśród ludzi świeckich, a samym zgromadzeniom zakonnym pomóc w opracowaniu własnego programu formacji.

²⁵⁶ CV nr 6.

Wykaz skrótów

- CV - Encyklika O integralnym rozwoju ludzkim w miłości i prawdzie: *Caritas in veritate*
- GS - Konstytucja duszpasterska o Kościele w świecie współczesnym *Gaudium et spes*
- EE - KONGREGACJA DS. ZAKONÓW I INSTYTUTÓW ŚWIECKICH, Instrukcja: O istotnych elementach nauczania Kościoła na temat życia konsekrowanego w zastosowaniu do instytutów oddających się pracy apostołskiej *Essentialelements*
- EN - PAWEŁ VI, Adhortacja apostołska: O ewangelizacji w świecie współczesnym *Evangelii nuntiandi*
- ET - adhortacja apostołska na temat odnowy życia zakonnego według nauki Soboru Watykańskiego II *Evangelica testificatio*
- FD - Instrukcja: Posługa władzy i posłuszeństwo: *Faciem tuam, Domine, requiram*
- KPK - Kodeks Prawa Kanonicznego: *Codex Iuris Canonici*
- LG - SOBÓR WATYKAŃSKI II, Konstytucja dogmatyczna o Kościele: *Lumen gentium*
- MR - Wytoczne dla wzajemnych stosunków między Biskupami i Zakonnikami w Kościele: *Mutuae relationes*
- NMI - List apostołski na zakończenie Wielkiego Jubileuszu Roku 2000: *Novo millennio ineunte*
- OL - List apostołski w setną rocznicę Listu apostołskiego "Orientalium dignitas" papieża Leona XIII: *Orientalis Lumen*
- PC - Dekret o przystosowanej do współczesności odnowie życia zakonnego *Perfectae caritatis*
- PdV - Posynodalna adhortacja apostołska: O formacji kapłanów we współczesnym świecie *Pastores dabo vobis*
- PI - Instrukcja: Wskazania dotyczące formacji w instytutach zakonnych *Potissimum institutioni*
- RC - Instrukcja: O odnowie formacji zakonnej *Renovationis causam*
- RD - Adhortacja apostołska o konsekracji zakonnej w świetle tajemnicy Odkupienia *Redemptionis donum*
- RdC - Instrukcja: Rozpocząć na nowo od Chrystusa. Odnowione zaangażowanie życia konsekrowanego w trzecim tysiącleciu *Ripartire da Cristo*
- VC - Posynodalna adhortacja apostołska: O życiu konsekrowanym i jego misji w Kościele i w świecie *Vita consecrata*
- VFC - Instrukcja: Życie braterskie we wspólnocie *Congregavit nos in unum Christi amor*

Bibliografia

Źródła

Dokumenty Kościoła

BENEDYKT XVI, Encyklika: O integralnym rozwoju ludzkim w miłości i prawdzie *Caritas in veritate*, (29.06.2009), Wydawnictwo Księży Sercanów DEHON, Kraków 2009.

JAN PAWEŁ II, List apostolski w setną rocznicę Listu apostolskiego "Orientalium dignitas" papieża Leona XIII *Orientalium Lumen* (2 maja 1995), w: *Życie konsekrowane w dokumentach Kościoła. Od Vaticanum II do Ripartire da Cristo*, K. Wójtowicz, (red.), Wydawnictwo Zmartwychwstańców ALLELUJA, Kraków 2003 s 567-576.

JAN PAWEŁ II, Posynodalna adhortacja apostolska o formacji kapłanów we współczesnym świecie *Pastores dabo vobis* (25 marca 1992), w: *Życie konsekrowane w dokumentach Kościoła. Od Vaticanum II do Ripartire da Cristo*, K. Wójtowicz, (red.), Wydawnictwo Zmartwychwstańców ALLELUJA, Kraków 2003, s.479-482.

JAN PAWEŁ II, Adhortacja apostolska o konsekracji zakonnej w świetle tajemnicy Odkupienia *Redemptionis donum* (25 marca 1984) w: *Życie konsekrowane w dokumentach Kościoła. Od Vaticanum II do Ripartire da Cristo*, K. Wójtowicz, (red.), Wydawnictwo Zmartwychwstańców ALLELUJA, Kraków 2003, s.317-340.

JAN PAWEŁ II, Posynodalna adhortacja apostolska o życiu konsekrowanym i jego misji w Kościele i w świecie *Vita consecrata* (25 marca 1996) w: *Życie konsekrowane w dokumentach Kościoła. Od Vaticanum II do Ripartire da Cristo*, K. Wójtowicz, (red.), Wydawnictwo Zmartwychwstańców ALLELUJA, Kraków 2003, s. 579-676.

JAN PAWEŁ II, List apostolski na zakończenie Wielkiego Jubileuszu Roku 2000 *Novo millennio ineunte* (6 stycznia 2001), Wydawnictwo TUM, Wrocław 2000.

PAWEŁ VI, Adhortacja apostolska na temat odnowy życia zakonnego według nauki Soboru Watykańskiego II *Evangelica testificatio* (29 czerwca 1971), w: *Życie konsekrowane w dokumentach Kościoła. Od Vaticanum II do Ripartire da Cristo*, K. Wójtowicz, (red.), Wydawnictwo Zmartwychwstańców ALLELUJA, Kraków 2003s. 129-148.

PAWEŁ VI , Adhortacja apostolska: O ewangelizacji w świecie współczesnym *Evangelii nuntiandi*(8 grudnia 1975), Wydawnictwo TUM, Wrocław 2001.

Kodeks Prawa Kanonicznego *Codex Iuris Canonici* (25 stycznia 1983), w: *Życie konsekrowane w dokumentach Kościoła. Od Vaticanum II do Ripartire da Cristo*, K. Wójtowicz, (red.), Wydawnictwo Zmartwychwstańców ALLELUJA, Kraków 2003, s. 245-282.

KONGREGACJA DS. ZAKONÓW I INSTYTUTÓW ŚWIECKICH, Instrukcja o odnowie formacji zakonnej: *Renovationis causam* (6 stycznia 1969), s. 67-82.

KONGREGACJA DS. ZAKONÓW I INSTYTUTÓW ŚWIECKICH oraz KONGREGACJA BISKUPÓW, Wytyczne dla wzajemnych stosunków między Biskupami i Zakonnikami w Kościele *Mutuae relationes* (14 maja 1978), s.157-188.

KONGREGACJA DS. ZAKONÓW I INSTYTUTÓW ŚWIECKICH, Instrukcja o istotnych elementach nauczania Kościoła na temat życia konsekrowanego w zastosowaniu do instytutów oddających się pracy apostołskiej *Essentialelements* (31 maja 1983), w: *Życie konsekrowane w dokumentach Kościoła. Od Vaticanum II do Ripartire da Cristo*, K. Wójtowicz, (red.), Wydawnictwo Zmartwychwstańców ALLELUJA, Kraków 2003, s. 289-216.

KONGREGACJA DS. INSTYTUTÓW ŻYCIA KONSEKROWANEGO I STOWARZYSZEŃ ŻYCIA APOSTOLSKIEGO, Instrukcja Wskazania dotyczące formacji w instytutach zakonnych *Potissimum institutioni* (2 lutego 1990), w: *Życie konsekrowane w dokumentach Kościoła. Od Vaticanum II do Ripartire da Cristo*, K. Wójtowicz, (red.), Wydawnictwo Zmartwychwstańców ALLELUJA, Kraków 2003, s.369-420.

KONGREGACJA DS. INSTYTUTÓW ŻYCIA KONSEKROWANEGO I STOWARZYSZEŃ ŻYCIA APOSTOLSKIEGO, Instrukcja Życie braterskie we wspólnocie *Congregavit nos in unum Christi amor* (2 lutego 1994), w: *Życie konsekrowane w dokumentach Kościoła. Od Vaticanum II do Ripartire da Cristo*, K. Wójtowicz, (red.), Wydawnictwo Zmartwychwstańców ALLELUJA, Kraków 2003, s. 499-548.

KONGREGACJA DS. INSTYTUTÓW ŻYCIA KONSEKROWANEGO I STOWARZYSZEŃ ŻYCIA APOSTOLSKIEGO, Instrukcja Rozpocząć na nowo od Chrystusa. Odnowione zaangażowanie życia konsekrowanego w trzecim tysiącleciu *Ripartire da Cristo* (19 maja 2002), w: *Życie konsekrowane w dokumentach Kościoła. Od Vaticanum II do Ripartire da Cristo*, K. Wójtowicz, (red.), Wydawnictwo Zmartwychwstańców ALLELUJA, Kraków 2003, s. 763-804.

KONGREGACJA DS. INSTYTUTÓW ŻYCIA KONSEKROWANEGO I STOWARZYSZEŃ ŻYCIA APOSTOLSKIEGO, Instrukcja *Faciem tuam, Domine, requiram* (11.05.2008), Wydawnictwo Pallotinum, Poznań 2008.

Sobór Watykański II, Konstytucje. Dekrety. Deklaracje, WydawnictwoPallotinum, Poznań 2002. Konstytucja dogmatyczna o Kościele *Lumen gentium* (21 listopada 1964),

Dekret o przystosowanej do współczesności odnowie życia zakonnego *Perfectae caritatis* (28 października 1965)

Konstytucja duszpasterska o Kościele w świecie współczesnym *Gaudium et spes* (7 grudnia 1965)

Inne dokumenty

DELORS J. (red.), *Edukacja: jest w niej ukryty skarb*, Raport dla UNESCO Międzynarodowej Komisji do spraw Edukacji dla XXI wieku, Stowarzyszenie Oświatowców Polskich, Warszawa 1998.

Rezolucja Rady Unii Europejskiej z dn. 27.07.2002r, cytata za: <http://www.lifelong-learning.pl/unia/9.pdf>; dostęp 6.04.2016.

Strategia Rozwoju Kształcenia Ustawicznego do roku 2010, Ministerstwo Edukacji Narodowej i Sportu, Warszawa 2003.

Literatura

ABLEWICZ K., *Hermeneutyka i fenomenologia w badaniach pedagogicznych*, w: Orientacje w metodologii badań pedagogicznych, S. PALKA (RED.), Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 1998, s.25-41.

ABLEWICZ K., *Hermeneutyka i fenomenologia a pedagogika*, w: Podstawy metodologii badań w pedagogice, S. PALKA (red.), Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2010, s.103-123.

ALEKSANDER T., *Edukacja ustawiczna/permanentna*, PILCH T.(red.), Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku, t. I, Wydawnictwo Akademickie "Żak", Warszawa 2003, s. 985–988.

BRONK A., *Krajobraz postmodernistyczny*, w: Ethos 33-34 (1996), s.79-100.

CHLEWIŃSKI Z., *Formacja*, w: Encyklopedia Katolicka. Tom V, L. Bielski, P. Hemperka i in. (red.), Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 1989.

CIARDI F., *Znak wspólnoty. Refleksja nad życiem zakonnym*, Pallotinum, Poznań 1998.

CIECHANOWSKA D., *Od edukacji ustawicznej do całożyciowego uczenia się - potrzeba kształcenia kompetencji uczenia się*, w: Edukacja ustawiczna w szkołach wyższych - od idei do praktyki, GÓRALSKA R., PÓLTURZYCKI J. (red.), Biblioteka Edukacji Dorosłych, t.33, Płock - Toruń 2004, s.145-160.

CENCINI A., *Drzewo życia. Ku modelowi formacji początkowej i permanentnej*, Wydawnictwo Salwator, Kraków 2005.

CENCINI A., *La formazione oggi. Verso un nuovo pensare formativo*, w: Il pensare formativo francescano, E. FORTUNATO (red.), Padwa 1999, s.31-60.

CENCINI A., *Od relacji do uczestnictwa*, Wydawnictwo Salwator, Kraków 2004.

CENCINI A., *Oddech życia. Łaska formacji permanentnej*, Wydawnictwo Salwator, Kraków 2003.

CENCINI A., *Synowskie uczucia. Droga formacyjna w życiu konsekrowanym*, Wydawnictwo Salwator, Kraków 2005.

- COLE B., CONNER P., *Pelnia chrześcijaństwa*. Teologia życia konsekrowanego, Wydawnictwo "W drodze", Poznań 1997.
- DE GUIDI S., *Życie konsekrowane kobiet. Posługa i świadectwo*. Praktyka formacji permanentnej, Wydawnictwo Salwator, Kraków 2006.
- FAURE E., HERRERA E., KADDOURA A. R., *Uczyć się, aby być*, PWN, Warszawa 1975.
- GABRIELLI G., MORMINO S. i in., *Conoscenza e apprendimento: gli strumenti della formazione*, w: *Organizzazione e gestione delle risorse umane*, (red.) GABRIELLI G. PROFILI S. (red.), Wydawnictwo Isedi, Novara 2012, s.254-275.
- GADAMER H.-G., *Prawda i metoda: zarys hermeneutyki filozoficznej*, Inter Esse, Kraków 1993.
- GAMBARI E., *Życie zakonne po Soborze Watykańskim II*, Wydawnictwo Karmelitów Bosych, Kraków 1998.
- GIORDANI B., *Wybrane przez Chrystusa*. Kobiety konsekrowane. Studium psychologiczne, Edycja Świętego Pawła, Częstochowa 2004.
- GNITECKI J., *Inspiracje badawcze i poznawcze płynące z pogranicza pedagogiki i globalistyki*, w: *Pogranicza pedagogiki i nauk pomocniczych*, PALKA S. (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2004.
- GOGOLA J. W., *Oddani Bogu*. Teologia i duchowość życia konsekrowanego, Wydawnictwo Karmelitów Bosych, Kraków 2013.
- GOYA B., *Formacja integralna do życia zakonnego*. Wydawnictwo Salwator, Kraków 2007.
- GRIEGER P., *La formazione permanentne negli Istituti religiosi*. Problemi psico-pedagogici (I), w: *Vita Consacrata* 1980 (16) nr 5, s. 367-375.
- GRIEGER P., *La formazione permanentne negli Istituti religiosi*. Problemi psico-pedagogici (II), w: *Vita Consacrata* 1980 (16) nr.6-7, s. 421-433.
- GRIEGER P., *La formazione permanentne negli Istituti religiosi*. Organizzazione e pedagogia. Contenuti e programmi. w: *Vita Consacrata* 1982 (18)nr3, s. 194-214.
- GRIEGER P., *La formazione permanentne nella vita religiosa*, Wydawnictwo Rogate, Rzym 1987.
- KOŻUCH M., *Chrześcijańska formacja indywidualna*, Wydawnictwo Wam, Kraków 2001.
- KARGUL J., *Obszary pozaformalnej i nieformalnej edukacji dorosłych*. Przesłanki do budowy teorii edukacji całożyciowej, Wydawnictwo Naukowe Dolnośląskiej Szkoły Wyższej Edukacji TWP we Wrocławiu, Wrocław 2005.
- KOSZYKA K. D. J., *Życie konsekrowane w służbie cywilizacji miłości*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2012
- KRUGER H.-H., *Wprowadzenie w teorie i metody badawcze nauk o wychowaniu*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2005.

- KWIATKOWSKI S. M., *Edukacja dorosłych w koncepcji uczenia się przez całe życie*, w: Edukacja ustawiczna dorosłych, 3(42)/2003, s. 37-41.
- ŁOBOCKI M., *Metody i techniki badań pedagogicznych*, Oficyna Wydawnicza "Impuls", Kraków 2009.
- MALEWSKI M., *Od nauczania do uczenia się. O paradygmatycznej zmianie w andragogice*, Wydawnictwo Naukowe Dolnośląskiej Szkoły Wyższej, Wrocław 2010.
- MALEWSKI M., *Teorie andragogiczne. Metodologia teoretyczności dyscypliny naukowej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1998.
- MILERSKI B., *Perspektywy pedagogiki religii*, Wydawnictwo Naukowe ChAT, Warszawa 2011.
- NOWAK M., *Pedagogiczny profil nauk o wychowaniu. Studium z odniesieniami do pedagogiki pielęgniarstwa*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2012.
- NOWAK M., *Podstawy pedagogiki otwartej. Ujęcie dynamiczne w inspiracji chrześcijańskiej*, Redakcja Wydawnictw KUL, Lublin 1999.
- PARZYSZEK CZ., *Życie konsekrowane w posoborowym nauczaniu Kościoła*, Wydawnictwo Apostolicum, Ząbki 2007.
- Pedagogika*, Leksykon PWN, B. MILERSKI, B. ŚLIWERSKI (red.), PWN, Warszawa 2000.
- Pedagogika*. Podręcznik akademicki. 1, Z.KWIECIŃSKI, B. ŚLIWERSKI (red.), Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2003;
- PROKOPIUK W., *U źródeł wielorodności przestrzeni pedagogiczno-edukacyjnej na początku XXI wieku*, w: Pogranicza pedagogiki i nauk pomocniczych, PALKA S. (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2004, s. 143-155.
- OKOŃ W., *Wprowadzenie do dydaktyki ogólnej*, Wydawnictwo Akademickie "Żak", Warszawa 1998.
- RATZINGER J., *Wolności wyzwolenie. Antropologiczna wizja instrukcji "Libertatis conscientia"*, w: Zmartwychwstanie i życie wieczne. Opera omnia, t. X, Wydawnictwo Naukowe Kul, Lublin 2014, s. 526-544
- SCHMUCKI A. , *Versoun approccio ermeneutico alla formazione*, w: Formazione francescana oggi, A. SCHMUCKI (red.), EDB, Bologna 2012, s. 12-30.
- SINISTRERO V., *La formazione permanente verso una società per l'uomo*, w: La formazione permanente interpella gli istituti religiosi, Brocardo Pietro (red.), Wydawnictwo Elle Di Ci, Leumann 1976, s. 53-122.
- SOLARCZYK H., *Edukacja ustawiczna w Niemczech w kontekście międzynarodowym*, Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2001.
- WIDER D., *Nieustanne wzrastanie. Ze stałej formacji zakonnej zagadnienia wybrane*, Wydawnictwo Karmelitów Bosych, Kraków 1998.

Netografia

<http://www.nauka.gov.pl/organizacje-i-programy-miedzynarodowe/unesco-organizacja-narodow-zjednoczonych-do-spraw-oswiaty-nauki-i-kultury.html>; dostęp 1.04.2016.

<http://www.prawo.vulcan.edu.pl/przegdok.asp?qdatprz=akt&qplikid=1>, dostęp 29.03.2016.

D. KORZAN, *Edukacja permanentna w świetle dokumentów UNESCO*, w: E-mentor 3 (10) 2005, http://www.pedagogika.dsw.edu.pl/fileadmin/user_upload/iped/materialy_dydaktyczne/Modele_pracy_educacyjnej/Edukacja_permanentna_w_swietle_dokument_w_UNESCO.pdf; dostęp 1.04.2016.

GAJEWSKI J., *O stylach uczenia się i I-edukacji*, w: E-mentor 4(11) 2005, <http://www.e-mentor.edu.pl/artukul/index/numer/11/id/189>, dostęp 20.04.2016.

Instytut Języka Polskiego PAN, *Formować*, w: Wielki Słownik Języka Polskiego, http://www.wsjp.pl/index.php?id_hasla=25579&ind=0&w_szukaj=formowa%C4%87; dostęp 2.04.2016.

MAJEWSKI M., *Nowa asceza życia zakonnego*, w: <http://www.zyciezakonne.pl/majewski-mieczyslaw-sdb-nowa-asceza-zycia-zakonnego-34334/>; pobrano 01.05.2016.

MIODEK J., *Formować i formułować*, w: Gazeta Wrocławska z dn. 21.11.2012; <http://www.gazetawroclawska.pl/artukul/703437,jan-miodek-formowac-i-formulowac,id,t.html>; dostęp 2.04.2014.

Perspektywa uczenia się przez całe życie, Międzyresortowy Zespół do spraw uczenia się przez całe życie, Warszawa 2013: <http://www.bjk.uw.edu.pl/files/pdf/Perspektywa.pdf>, dostęp 29.03.2016.

Słownik Języka Polskiego, <http://sjp.pwn.pl/sjp/formowac;2558317.html>, dostęp 2.04.2016.